

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ
імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

THE NATIONAL ACADEMY OF SCIENCES OF UKRAINE
V. I. VERNADSKY NATIONAL LIBRARY OF UKRAINE

**THE SHAPING OF STRATEGIC NARRATIVE
FOR INFORMATION SUPPORT
OF THE RE-INTEGRATION OF THE TEMPORARILY
OCCUPIED TERRITORY
INTO COMMON UKRAINIAN CONTEXT**

Kyiv 2017

НАЦІОНАЛЬНА АКАДЕМІЯ НАУК УКРАЇНИ
НАЦІОНАЛЬНА БІБЛІОТЕКА УКРАЇНИ імені В. І. ВЕРНАДСЬКОГО

**ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО НАРАТИВУ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ
У ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Київ 2017

УДК 316.4.063.3/4:341.324:316.774(477):025.5
Ф796

Затверджено до друку вченою радою
Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського
(протокол № 10 від 15.11.2017)

А в т о р с ь к и й к о л е к т и в :

В. Горovий, О. Онищенко, Л. Галаган, С. Полтавець, А. Матвійчук, Л. Чуприна,
М. Закіров, Ю. Половинчак, Н. Іванова, С. Горова, Г. Індиченко

Р е ц е н з е н т и :

Л. Компанцева, д-р філол. наук, проф.
Р. Жангожа, д-р політ. наук, проф.

**Формування стратегічного нарративу інформаційного забезпечення реінтеграції
Ф796 тимчасово окупованих територій у загальноукраїнський контекст : [монографія] /**
[В. Горovий (кер. проекту), О. Онищенко, Ю. Половинчак та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка
України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2017. – 212 с.
ISBN 978-966-02-8374-9

У монографії розглядаються процеси вдосконалення організації інформаційного ресурсу для ефективного використання в суспільній еволюції, зростаючого значення нарративних інформаційно-аналітичних продуктів, у тому числі й тих, що пов'язані із застосуванням у протистояннях між державами в інформаційному просторі.

Орієнтована на науковців, практиків у сфері інформатизації, широкий загал читачів, які цікавляться цією проблемою.

УДК 316.4.063.3/4:341.324:316.774(477):025.5

ISBN 978-966-02-8374-9 (друк.)
ISBN 978-966-02-8375-6 (електрон.)

© В. Горovий, О. Онищенко,
Ю. Половинчак та ін., 2017
© Національна академія наук України,
Національна бібліотека України
імені В. І. Вернадського, 2017

ЗМІСТ

ВСТУП	7
РОЗДІЛ 1. ЗМІСТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ	10
1.1. Особливості підготовки сучасних нарративних інформаційно-аналітичних продуктів.....	10
1.2. Нарративні підходи до нейтралізації зовнішньої інформаційної агресії, спрямованої на інформаційний простір України.....	26
РОЗДІЛ 2. РОЗВИТОК СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ОНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО НАРАТИВУ	38
2.1. Проблеми розвитку національного нарративу в умовах інформаційного протистояння з РФ	38
2.2. Організаційні підходи до захисту інформаційного простору України в гібридній війні	56
2.3. Проблеми розвитку українського нарративу позитивного іміджу України у світі	72
РОЗДІЛ 3. РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОТИСТОЯННІ ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ	91
РОЗДІЛ 4. СОЦМЕРЕЖІ: ІНФОРМАЦІЙНА БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНУ КОНСОЛІДАЦІЮ	121

РОЗДІЛ 5. БІБЛІОТЕЧНІ СТРУКТУРИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ	149
ВИСНОВКИ	168
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	189

ВСТУП

Зростання значення інформаційних ресурсів у суспільному житті обумовлюється ускладненням завдань, які постають перед ним, необхідністю оперативного реагування на нові виклики, що вимагають творення адекватного цим викликам змістового наповнення нових інформаційних продуктів, узгодження строків упровадження їх у практику із темпами самих змін у навколишньому світі. Зближення процесу інформаційного виробництва безпосередньо з перетворювальною діяльністю людини, об'єктивна потреба підвищення ефективності використання інформації як суттєвого фактора прискорення суспільного прогресу, – все це дало підстави для визначення постіндустріального етапу розвитку людства як інформаційного, а з урахуванням специфіки нинішнього етапу, що полягає в переведенні різних за формою ресурсів в електронну форму, впровадженні цифрових технологій, – як цифрового етапу розвитку.

Слід зазначити, що з розвитком сучасних інформаційних процесів, зростанням значення їх у діяльності людей, все більше уваги приділяється змістовим характеристикам інформаційних продуктів. Сучасний інформаційний процес можна порівняти з користуванням водопроводом. При цьому технічне забезпечення інформаційних процесів, за аналогією, можна порівнювати з трубами, а змістове наповнення – з водою. Водогін, наповнений водою, потрібен людині, а без води він – лише брукт. Зі зростаючим значенням інформації в розвитку суспільства завдання донесення актуального змісту до користувача сьогодні набуває особливої актуальності. Водночас у вирішенні цього завдання є певні проблеми. Серед них – проблеми розвитку інформатизації.

Сучасна інформатизація – забезпечення доступу до наявних у суспільстві інформаційних ресурсів усіх його членів, наявність можливостей для творчого прояву в інформаційній сфері для кожної людини, – все це створило умови для розвитку творчого потенціалу суспільства і привело до появи величезних обсягів

нової інформації в інформаційному просторі сьогодення. Однак, оскільки у виготовленні цього інформаційного ресурсу сьогодні беруть участь багато некваліфікованих людей, сукупна якість його, суспільна цінність низька і в ньому часто губляться по-справжньому необхідні для прогресу людства інформаційні продукти. Цей ефект початкового етапу інформаційного суспільства відчувається в розмиванні орієнтирів його розвитку.

Зазначені проблеми набувають свого загострення із загрозою глобальної інформаційної уніфікації, що звужує можливості багатоваріантного інформаційного виробництва, заснованого на регіональній, національній специфіці, збіднює можливості національного культурного розвитку. До негативних впливів, пов'язаних з розвитком сучасних інформаційних технологій, слід віднести також концентровані інформаційні атаки на той чи інший регіон, на ту чи іншу країну ТНК, могутніх наднаціональних економічних структур, що формують у тих чи інших країнах сприятливу для своєї діяльності громадську думку, здійснюють відповідний вплив на чинну правову базу, нейтралізують опір місцевих конкурентів.

Інформаційні проблеми загострюються також і у зв'язку з посиленням інформаційної складової в міжнародних протистояннях. Удосконалення спеціальних інформаційних технологій забезпечує вже сьогодні результати таких протистоянь, у багатьох випадках ефективніші за наслідки воєн традиційних. Посилення інформаційної складової в російсько-українській гібридній війні сьогодні відчутно впливає і на темпи розвитку нашого суспільства, і на процес становлення внутрішньої солідарності регіонів суверенної української держави, і на світогляд нового покоління українців.

У цій ситуації протистояння інформаційній агресії залежить як від заходів з безпосередньої організації інформаційної безпеки, так і від ефективності використання наявних у суспільстві інформаційних ресурсів. Для вирішення цих завдань насамперед необхідне відпрацювання механізмів виділення із загальних обсягів саме тієї інформації, що точно, без надлишкового перевантаження, забезпечує розв'язання конкретних проблем розвитку, конкретних проблем інформаційної безпеки. Сформовані обсяги такої інформації мають складатися з наявних у суспільстві ресурсів, у тому числі суверенних, а також із продуктів нового інформовання.

Значення для вирішення конкретної проблеми суверенних інформаційних ресурсів, тієї частини інформації, без якої неможливий національний розвиток суверенної України, інформації, необхідної для самоідентифікації нашого народу,

обумовлює обґрунтування національної специфіки в організації усіх видів діяльності і є оригінальним внеском у розвиток загальноцивілізаційного прогресу. Суверенні інформаційні ресурси є орієнтиром як для нового інформаційного інфотворення, так і в доборі інформаційних ресурсів глобального інформаційного простору для використання в інтересах національного розвитку. У сукупності такі ресурси вводяться в інформаційний обіг суспільства як наративні, підготовлені для масового сприймання ефективні інформаційні продукти національного розвитку та нейтралізації інформаційної агресії під час російсько-української гібридної війни.

Пропонована колективна монографія орієнтована на узагальнення напрацьованого досвіду в зазначеній сфері. Її автори сподіваються, що розглянуті проблеми сприятимуть зростанню суспільної уваги до ефективного використання інформаційного ресурсу в сучасній суспільній практиці.

ЗМІСТОВА ОРГАНІЗАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНОГО РЕСУРСУ НАЦІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ

1.1. Особливості підготовки сучасних наративних інформаційно-аналітичних продуктів

Інформаційне суспільство є першим суспільством в історії цивілізації, у якому процес еволюції набуває не лише усвідомлення можливих орієнтирів майбутнього активними членами суспільства. Доступ до системи інформаційних ресурсів, можливості власного інфотворення, використання суспільно значущої інформації і для загальносуспільних, і для власних цілей, для функціонування і розвитку соціальних структур, за наявності в суспільстві прагнення до розвитку, є каталізатором суспільного осмислення цього процесу, процесу широкого самоусвідомлення в еволюції.

У нових умовах суспільно активна частина громадян використовує можливість застосування інформаційного ресурсу розвитку безпосередньо в процесі перетворювальної діяльності, постійно оновлює, вдосконалює цей ресурс. В інформаційному суспільстві розвиваються можливості уточнення й подальшого розвитку цих орієнтирів усе ширшою аудиторією творчих працівників, насамперед у сфері наукової діяльності, а також шляхів їх реалізації і якості самої реалізації практиками у сфері суспільних перетворень. При цьому інформатизація стає ефективним механізмом розкриття творчих можливостей кожної соціально активної людини, що в сукупності сприяє постійному зростанню творчого потенціалу суспільства, а значить – і його життєздатності. Поряд з розвитком цього процесу відбувається вдосконалення методик використання інформаційних ресурсів шляхом структурування інформації і вдосконалення механізмів трансформації її змісту в суспільно корисну діяльність.

Сьогодні на державному рівні визнано апробований практикою новий, наративний¹ підхід до змістової організації інформаційного ресурсу, призначеного для активного, оперативного впровадження в практику, його структурування, підготовки до практичного втілення для мобілізації членів суспільства до конкретних дій. Відповідними дослідженнями розвиваються уявлення про це поняття. Визначається наратив як структурована логічна розповідь, що відображає індивідуальне сприйняття реальності. А також це спосіб організації суб'єктивного досвіду, спроба самоідентифікації і самопрезентації особистості. Поняття «наратив» походить від слів **narrare** і **gnarus**, що в перекладі з латинської мови означають «знання людини про щось» чи «експерт».

Сьогодні наративні джерела можна знайти практично в усіх наукових галузях: психології, соціології, філології, філософії і навіть психіатрії [2]. Такі джерела присутні скоріше в історичних, культурних і соціальних контекстах. Цей контекст привносить у них суб'єктивний елемент, більше виступаючи як показник їхньої багатомірності. Застосування такого підходу до організації інформаційного матеріалу в інтересах не лише конкретного індивідуума, а й певної соціальної структури чи в загальнонаціональному масштабі, є свідченням об'єктивного процесу розширення інфотворення в інформаційному суспільстві, проявом у певному колективному інфотворенні емоційного елемента, властивого колективній творчості, такого, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу широкою аудиторією.

Наявність наративу в сучасних умовах підвищує ефективність прийняття суспільнозначущих рішень, його використання підносить значення емоційного фактора в інформаційно-аналітичних процесах, відображає сприймання людьми в тій чи іншій мірі багатогранності усіх відображуваних людською свідомістю процесів навколишнього світу. Порівняно, скажімо, з системою жанрів традиційної газетної журналістики, наративна організація матеріалу певною мірою схожа із жанром репортажу, який поєднує в собі аналітичні та інформаційні жанри з фактором присутності, емоційності. Ця технологія вже протягом тривалого часу використовується

¹ У Доктрині інформаційної безпеки України [1] стратегічний наратив утверджується як «спеціально підготовлений текст, призначений для вербального викладення у процесі стратегічних комунікацій з метою інформаційного впливу на цільову аудиторію». – *Прим. авт.*

провідними вітчизняними бібліотечними установами для інформаційного супроводу у сфері управлінської діяльності [3].

У підготовці наративних продуктів використовуються:

- аналітичні матеріали, результати наукових досліджень сучасності і доробок національної наукової думки попередніх поколінь;
- оперативна фактологічна інформація – для підтвердження теоретичної складової наративу;
- твори науково-документальної та художньої літератури – для підтвердження духовно-ціннісних орієнтирів;
- інші джерела традиційної та електронної інформації.

Виправданість використання наративних інформаційно-аналітичних продуктів у інформаційних обмінах сьогодні обумовлюється інформаційною ситуацією: необхідністю змін в організації суспільного життя в Україні відповідно до специфіки вимог постіндустріального суспільства та організації протистояння зовнішній інформаційній агресії. Таким чином, розвивається усвідомлений процес структурування соціально корисної інформації відповідно до цілей, сформульованих суспільством на базі свідомого визначення орієнтирів розвитку. При цьому разом із процесом нової інфотворчості, точніше в процесі цієї інфотворчості, підвищується увага до використання вже виробленої суспільством інформації, у тому числі до створеної багатовіковою практикою традиції національного інформаційного виробництва.

У сучасних умовах, з інтенсифікацією глобальних обмінів на основі зростання обсягів загальноцивілізаційних інформаційних ресурсів, спостерігається інтенсифікація їхнього впливу на інформаційний простір націй і держав. Регулювання цього впливу національними засобами відбувається в тій мірі, у якій на певному етапі розвитку є дієздатними наявні засоби – правові, технічні та інші – кожної окремої держави, кожної нації для забезпечення позитивного впливу глобального простору і нейтралізації негативного.

Позитивне значення цього впливу пов'язане з поширенням нових знань, ефективним інформаційним супроводом усіх видів міжнародної діяльності, координацією міжнародних зусиль щодо нейтралізації наслідків глобальних катаклізмів, як економічних, так і масштабних техногенних катастроф, епідемій, погодних аномалій тощо.

Негативне значення цього впливу пов'язане із загрозою інформаційної уніфікації, що зужує можливості багатоваріантного інформаційного виробництва, заснованого на регіональній, національній специфіці, збіднює можливості національного культурного розвитку, у кінцевому підсумку обмежує розвиток суспільного прогресу єдиною концепцією: під впливом зміни об'єктивних умов існування обіцяє цивілізації проблеми одноманітного реагування на різноманітні за проявами майбутні виклики в глобальному вимірі.

До негативних впливів, пов'язаних з розвитком сучасних інформаційних технологій, слід віднести також концентровані інформаційні атаки на той чи інший регіон, на ту чи іншу країну з боку ТНК, могутніх наднаціональних економічних структур, що формують у певних країнах сприятливу для своєї діяльності громадську думку, здійснюють відповідний вплив на чинну правову базу, нейтралізують опір місцевих конкурентів.

У той самий час конкретні прояви суперечностей, пов'язаних із переходом до постіндустріального, інформаційного суспільства, все більше накладають відбиток на міждержавні відносини. У разі загострення міждержавних відносин інформаційний чинник, негативні інформаційні впливи на противника завжди використовувалися в історії людства. Пропаганда, орієнтована на противника, завжди була складовою збройного нападу і мала на меті деморалізацію військ противника, тилової підтримки, деморалізацію цивільного населення. З розвитком інформаційних технологій, акцент на їх використання, особливо у сфері міжнародних протистоянь, посилюється. Такого роду впливи поступово набувають самостійного значення, все частіше перетворюючись у інформаційні війни з конкретно визначеною самостійною метою для реалізації. У деяких випадках уже сьогодні інформаційні війни вирішують результат міжнародного протистояння, практично без застосування традиційних воєнних засобів.

Із вдосконаленням інформаційних технологій розвиваються методики ведення інформаційних воєн, що вже в наш час нерідко за своїми результатами ефективніші за традиційні війни. Удосконалюється здійснення спеціально орієнтованих впливів на інформаційний простір об'єкта агресії, ураження інформаційної основи його діяльності. Суттєвим чинником активізації цих процесів стало використання інформаційних технологій у розгортанні гібридної війни РФ проти України.

У зв'язку з цим важливим документом, що мобілізує на організацію протидії інформаційній агресії, стала Доктрина інформаційної безпеки України. Вона орієнтує працівників інформаційної сфери України на реалізацію «державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни» [1].

У документі підкреслюється зростаюче значення сучасної інфосфери, як одного з найважливіших елементів забезпечення національної безпеки. Звертається також увага на необхідність залучення всіх складових інформаційного простору: інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури та інформаційних технологій, що в сучасних умовах є важливими чинниками піднесення рівня і темпів соціально-економічного, науково-технічного та культурного розвитку. Адже «застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства» [1]. У цьому протиборстві звертається увага на інформаційні технології, пов'язані з організацією використання **стратегічного нарративу**. Інформаційно-аналітичні продукти, окреслені цим поняттям, мають відповідати найвищим вимогам щодо якості вихідних для їх виготовлення матеріалів, відображати відповідний стратегічним викликам рівень узагальнення реальності і бути максимально ефективно організованими для вирішення стратегічних проблем розвитку.

Про актуальність Доктрини інформаційної безпеки України як продукту теоретичних напрацювань, стимульованого розгортанням гібридної війни проти України, свідчить той факт, що цей документ став платформою для нових досліджень у сфері організації національної інформаційної безпеки.

Були також і певні зауваження до тексту документа. Так, С. Дацюк, аналізуючи текст Доктрини інформаційної безпеки, зазначає, що «стратегічні комунікації – це координоване державою використання комунікативних можливостей українського суспільства задля збереження, розвитку та експансії України в її широкому сенсі – як української держави, українських корпорацій та української громади» [4]. Із цим, очевидно, можна погодитись, за винятком хіба що твердження про «експансію України в її широкому сенсі», що звучить без належної для такого рівня документа чіткості та з певною агресивністю, не доцільною за нинішньої міжнародної ситуації.

С. Дацюк справедливо запитує: «Куди поділося використання комунікативних можливостей корпорацій та громади...» у протистоянні негативним інформаційним впливам [4]. Питання про мобілізацію всього загальносуспільного інформаційного потенціалу на протистояння інформаційній агресії не раз порушувалося в публікаціях останнього часу. Зауважувалось також, що першим і абсолютно необхідним кроком, пов'язаним з виконанням цього завдання, має стати впорядкування інформаційної діяльності в національному вимірі, ефективна координація її на державному рівні, формування національного інформаційного комплексу. В умовах інформаційної війни лише така координація дає змогу оперативно реагувати на інформаційні диверсії, передбачати майбутні інформаційні загрози для національного інформаційного простору, знаходити шляхи їх нейтралізації, забезпечувати достовірною інформацією громадян власної країни, у тому числі й тих, які сьогодні перебувають під чужими інформаційними впливами, а також інформувати про ситуацію в країні міжнародну спільноту, громадську думку за кордоном.

«Сучасний інформаційний комплекс у відповідності з національними інтересами має забезпечувати координацію діяльності вітчизняних інформаційних структур:

- у здійсненні внеску України в інформаційне виробництво, пов'язане із реалізацією загальноцивілізаційних проектів, спрямованих на вирішення найважливіших проблем сучасності: голоду, охорони здоров'я, екології, вдосконалення міжнародної правової системи тощо;

- у налагодженні ефективних міжнародних інформаційних обмінів, розвитку інформаційних ринків;

- у протистоянні на державному рівні проявам інформаційної агресії, інформаційним війнам, у нейтралізації інших негативних інформаційних впливів на суверенні інформаційні ресурси України.

У процесі вирішення внутрішньосупільних завдань в Україні інформаційний комплекс має забезпечувати узгоджену діяльність інформаційних структур щодо:

- реалізації державної програми інформатизації, забезпечення доступу до інформаційних ресурсів усіх категорій громадян;

- виробництва, зберігання й організації ефективного використання інформаційних ресурсів в інтересах суспільного розвитку;

- організації використання ресурсів глобального інформаційного простору в інтересах розвитку України;
- організації внутрішньодержавного інформаційного ринку як оптимального механізму в системі сучасних суспільних обмінів;
- активізації використання суверенних інформаційних ресурсів у сучасному інформаційному виробництві;
- організації національної інформаційної безпеки, нейтралізації проявів кібертероризму тощо.

У зв'язку з цим, як свідчить міжнародна і внутрішньодержавна практика сучасності, з активізацією інформаційних процесів у суспільстві актуалізується потреба посилення впливу функцій держави, що знаходить відображення в основних завданнях сучасного інформаційного комплексу» [5]. З цією точкою зору значною мірою збігається позиція Т. Попової, яка також підтверджує «необхідність координації діяльності силових структур, які, між іншим, зобов'язані займатися такими чутливими заходами, як інформаційні та психологічні операції» [6]. Автор також вказує на слабе місце Доктрини – у ній не передбачене «достатнє правове регулювання максимально можливого залучення громадянського суспільства до заходів забезпечення інформаційної безпеки» [6].

С. Дацюк звертає увагу на те, що в документі «не вказане походження стратегії для так званих стратегічних комунікацій – хто її розробляє, хто втілює... не вказані базові установки для стратегічних комунікацій – збереження, розвиток та експансія України з такими основними атрибутами – цілісною територією; політичною, економічною, соціальною, культурною та інформаційною незалежністю; правом на незалежну Конституцію; правом на незалежну внутрішню політику та правом на суб'єктну зовнішню політику» [4].

Медіа-експерт Д. Дуцик у свою чергу справедливо зауважує, що в Доктрину не включено Міністерство з окупованих територій, хоча в урядовому плані дій воно теж долучене до вирішення інформаційних моментів. Експерт також підкреслила, що «розробники Доктрини, на жаль, не дослухалися до частини рекомендацій, які надавалися експертами від ОБСЄ та НАТО, коли Міністерство інформаційної політики представляло перший варіант документа. Цей варіант більш структурований. Проте залишається багато питань до того, як прописано національні інтереси України в інфор-

маційній сфері, як визначаються загрози» [7]. У цілому ж, незважаючи на деякі недоліки, цей документ акумулював у собі результати досліджень, пов'язаних з осмисленням нового етапу розвитку інформаційних процесів у сучасному суспільстві, відобразив актуальні проблеми національного інформаційного простору і, що дуже важливо, акцентував увагу на необхідності вдосконалення суспільнозначущої змістової діяльності в інфосфері, на ролі наративних продуктів у сфері інформаційних обмінів.

Для організації виробництва таких продуктів сьогодні особливого значення набуває орієнтація на вітчизняний інформаційний ресурс, створений багатьма поколіннями українського народу. У наш час він набуває все більшого значення не лише як культурне надбання всієї попередньої цивілізації. У нинішніх швидкоплинних суспільних перетвореннях він все більше набуває значення ефективного дороговказу в сучасному інфотворчому процесі, орієнтованому на розвиток практичної діяльності. Перевірений практикою, освячений традицією суспільного використання, збагачений відповідними продуктами нового, електронного інфотворення, інформаційний ресурс стає інформаційною основою суспільно необхідної дії.

Сьогодні забезпечення національного інформаційного суверенітету для України, і як для об'єкта глобальних інформаційних впливів, і як для повноправного суб'єкта міжнародної діяльності, міжнародних інформаційних обмінів, має надзвичайно велике значення. Адже суверенні інформаційні ресурси – надбання нинішнього і всіх попередніх поколінь українського народу – є основою його існування й розвитку, забезпечення національно-культурної самобутності в глобалізованому світі, орієнтиром розвитку сучасного національного інфотворення.

Ця обставина сприяла розвитку як теоретичних досліджень процесу суспільної інформатизації і його значення для еволюції суспільства, так і в нормативному плані. Розробка проблеми ґрунтується насамперед на системі положень Конституції України, і зокрема на положеннях статті 17, у якій ідеться про захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки як найважливішої функції держави, справи всього українського народу [8].

Поняття інформаційного суверенітету вперше було введено в Законі України «Про інформацію», де окреслюються матеріальна база та форми гарантування його забезпечення [9].

Здійснення інформаційного суверенітету тією чи іншою мірою визначається цілим рядом законодавчих актів, зокрема законами України «Про телебачення і радіомовлення», «Про авторське право і суміжні права», «Про державну таємницю», «Про захист інформації в автоматизованих сферах», «Про національний архівний фонд та архівні установи» тощо.

Однак слід зауважити, що наявні законодавчі акти сьогодні швидше декларують відповідні наміри, окреслюють ті чи інші межі, вказують на напрями розв'язання проблеми, однак позбавлені того рівня нормативної конкретики, що дійсно міг би забезпечити правову основу функціонування інформаційного суверенітету в Україні. Так, у Законі України «Про Національну програму інформатизації» інформаційний суверенітет держави визначається лише як «здатність держави контролювати й регулювати потоки інформації з-поза меж держави з метою додержання законів України, прав і свобод громадян, гарантування національної безпеки держави» [10], тобто регламентуються лише зовнішні інформаційні впливи.

Закон України «Про інформацію» містить важливі положення про національні інформаційні ресурси як основу інформаційного суверенітету країни, про створення національної системи та регламентує відповідну міжнародну діяльність [9]. При цьому, однак, згідно з Законом, інформаційний суверенітет в Україні поширюється лише на ті з продуктованих у наш час ресурсів, що формуються за рахунок коштів державного бюджету.

Таким чином, якщо говорити про рівень охоплення сучасними нормативними актами проблеми інформаційного суверенітету в Україні, можна зробити правомірний висновок про суттєві прогалини в цьому напрямі. Як свідчать наведені приклади, законотворчий процес, як, до речі, і практика інформаційної діяльності, яку він має регламентувати, потребують розширення наукових досліджень у сфері сучасного інформаційного суверенітету, напрацювання міцної теоретичної бази для вичення зазначеної проблематики із залученням спеціалістів суміжних галузей передової інформаційної науки. Особливо з урахуванням глобальних процесів у сучасному світі.

Водночас слід зазначити, що в цьому напрямі наукової роботи протягом останніх років досягнуто певних результатів. Так, у сучасних наукових дослідженнях поглиблено розгляд, здійснено уточнення і, таким чином, розмежовано такі системотворні для інформаційної теорії поняття,

як «інформаційний суверенітет», «інформаційний простір», «інформаційна безпека» і, відповідно, принципи внутрішнього й міжнародного співробітництва тощо. Зазначені напрацювання зі сфери теоретичного обґрунтування інформаційних процесів поступово втілюються і в методиці організації сучасної інформаційної діяльності, і у сфері законотворчості, у практиці формування системи інформаційного права, важливість і актуальність якої на етапі входження нашого суспільства в інформаційний етап розвитку важко переоцінити.

Як уже можна було переконатися з наведених вище прикладів, процес удосконалення визначення інформаційного суверенітету досить швидко розвивається від тісно по'язаного уявлення про суверенітет територіальний, державний до просторового уявлення, що характеризується відмінними від топографічних параметрами, від схематичних, по лінії «держава – громадянин», до більш багатогранних, що повніше охоплюють характерні особливості цього явища.

У загальновідомому сьогодні визначенні інформаційний суверенітет України розглядається як **«виключне право України відповідно до Конституції і законодавства України та норм міжнародного права самостійно і незалежно, з додержанням балансу інтересів особи, суспільства і держави визначати й здійснювати внутрішні і геополітичні національні інтереси в інформаційній сфері, державну внутрішню і зовнішню інформаційну політику, розпоряджатися власними інформаційними ресурсами, формувати інфраструктуру національного інформаційного простору, створювати умови для його інтегрування у світовий інформаційний простір та гарантувати інформаційну безпеку держави»** [11].

Процес суспільної структуризації, зумовлений переходом до інформаційного суспільства, висуває нові проблеми, пов'язані з дослідженням теми інформаційного суверенітету. При цьому потребує нових підходів аналіз інформаційної структури базових інформаційних ресурсів, відповідної системи соціальних інформаційних баз, на основі яких існують і розвиваються всі соціальні складові суспільства як єдиного цілого. У зв'язку з цим, накладаючи поняття інформаційного суверенітету на соціальну структуру суспільства, правомірним буде представити суверенні інформаційні ресурси як **інформацію, необхідну для існування й розвитку соціальних структур у межах їхнього контролю, обумовлену специфікою призначення**

цих структур, характерними для них засобами досягнення суспільно значущих цілей, самотутністю і підтвердженою суспільною практикою традицією [12].

По-перше, таке формулювання досить універсальне й охоплює усі рівні суверенності над інформаційними ресурсами та можливостями їх використання: на рівні державному, національному, на рівні соціальних структур сучасного суспільства; дає змогу формувати конструктивну ієрархію цих рівнів.

По-друге, крім інформаційних ресурсів, пов'язаних з організацією безпеки й розвитку суверенів цих ресурсів, таке визначення бачиться перспективним для вдосконалення правової бази, пов'язаної із гарантуванням інтелектуальної власності, прав на використання інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів на внутрішньому і зарубіжних ринках інформації.

По-третє, воно відображає сучасний підхід до уявлень про межі й можливості контролю над суверенними інформаційними ресурсами, що визначаються не просторовими обмеженнями, а розвитком відповідної правової системи на базі організаційно-технічних, технологічних засобів контролю інформаційного суверенітету, а також формами інформаційної протидії проявам інформаційного тиску в мережі соціальних комунікацій.

По-четверте, це визначення пов'язує сучасний інформаційний суверенітет з відповідною інформаційною традицією, збереженням самотутності суверенів інформаційних ресурсів в умовах розвитку глобального інформаційного простору.

Слід також зазначити, що збереження і зміцнення інформаційного суверенітету в умовах розвитку глобальних процесів, у тому числі впливів глобального інформаційного простору, пов'язане з **наповненням, збереженням і підвищенням ефективності** використання системи соціальних інформаційних баз українського суспільства, що в сукупності становлять інформаційну основу його існування та розвитку. При цьому наративні продукти можуть відображати інтереси всього українського суспільства або ж певних його структур, однак вони не можуть протистояти загальноукраїнським орієнтирам у політичній, економічній та інших сферах. Відзначена умова є особливо важливою в період загострення інформаційних протистоянь. У разі використання в наративних продуктах зарубіжних інформа-

ційних ресурсів особлива увага має приділятися тим з них, які за змістом і технологіями поширення відповідають запитам інформаційного етапу розвитку українського суспільства. Це ресурси, що мають задовольняти потреби суспільства з урахуванням специфіки розвитку інформаційних процесів саме в нашій країні та сприяти вирішенню низки завдань. Зокрема, це ресурси, які

- за своєю організацією сприяють національному розвитку, прискоренню соціально-економічних процесів в Україні;
- за своїм змістовим наповненням і організацією відображення (йдеться насамперед про електронний ресурс) близькі до впровадження в суспільну практику, в оновлення виробництва;
- сприяють об'єднанню суспільства, стають «інтегральною частиною будь-якої людської діяльності, усіх процесів нашого індивідуального і колективного існування» [13];
- сприяють розвитку соціальної структури суспільства в контексті переходу до інформаційного етапу його розвитку, орієнтовані на задоволення широкого розмаїття запитів різних категорій населення, різних соціальних груп у процесі вдосконалення соціальної структури суспільства, і насамперед у тих сферах, де національне інформаційне виробництво відстає від міжнародного рівня;
- сприяють формуванню умов для розвитку міжнародного співробітництва.

У період входження нашого суспільства в інформаційний етап його розвитку «інформація і її вища форма – наукове знання – стають стратегічним ресурсом, ефективне управління яким дозволяє компаніям і державам досягти конкурентних переваг. Інформаційне суспільство формує всі підстави для того, щоб збулося історичне пророцтво Ф. Бекона, висловлене у його знаменитому афоризмі «Знання – сила» [14].

Для вироблення нарративних продуктів загальнонаціонального значення з урахуванням необхідності збереження позитивних тенденцій самобутнього національного розвитку можуть бути рекомендовані ресурси глобального інформаційного простору. З цією метою передбачається:

– введення, з відповідною адаптацією, в національний інформаційний обіг ресурсів глобального інформаційного простору, що відображають передові здобутки науково-технічного, технологічного прогресу, соціальної практики, культури і мистецтва, навчальних технологій тощо;

– включення до системи національних інформаційних ресурсів матеріалів, що стосуються інформаційної основи міжнародного економічного співробітництва, правового та іншого супроводу цього напрямку суспільної діяльності;

– залучення до вітчизняних інформаційних баз документного ресурсу міжнародних правових актів, що стосуються усіх сфер співробітництва України з зарубіжжям, діяльності спільних підприємств, регламентації роботи українських миротворчих контингентів у гарячих точках тощо;

– використання міжнародної правової бази інформатизації, формування на основі відбору з глобальних ресурсів наявних правових актів, що регламентують інформаційну діяльність, питання авторського права в сучасному інформаційному обігу, теоретичні розробки з цих питань та використання таких матеріалів як у практичній діяльності на рівні міжнародних правовідносин, активізації участі України в міжнародному правотворчому процесі, так і у вітчизняній правотворчій роботі;

– вивчення і використання зарубіжних методик протистояння негативним впливам інформаційних воєн та кіберзлочинності [15].

Слід зазначити, що ефективність процесу підготовки наративних продуктів на нинішньому етапі розвитку глобальних інформаційних ресурсів значною мірою залежить від оптимального використання процесів структуризації глобальних інформаційних ресурсів, що з технологічним прогресом набувають стрімкого розвитку й обумовлені об'єктивною потребою тематичного компонування глобальних ресурсів для ефективнішого використання їх та організації сучасного інтенсивного інформаційного виробництва в інтересах динамічного розвитку цивілізації. Ця структуризація сьогодні відбувається насамперед по лінії групування і координації діяльності центрів збереження інформаційних ресурсів загальноцивілізаційного призначення, передусім бібліотечних установ, архівних інституцій та потужних комплексів інформаційних баз, заснованих на використанні електронних інформаційних технологій. Важливим напрямом зміцнення зв'язків між ними стає розвиток навігаційних інструментів. Але сучасний етап цього виробництва суттєво відрізняється від усіх попередніх кількома характерними рисами.

По-перше, у зв'язку із суттєво зростаючою роллю інформації у сучасній виробничій діяльності, що є характерною особливістю становлення

інформаційного етапу розвитку, особлива увага в останні десятиріччя приділяється розвитку науково-прикладних досліджень, результати яких швидко можуть бути впроваджені у виробництво чи в процес суспільної трансформації.

У зв'язку з цим сьогодні все помітнішим стає відставання фундаментальних досліджень від науково-прикладних. Так, скажімо, ракетно-космічна, ядерно-енергетична та деякі інші галузі, які в минулому столітті були флагманами науково-технічного прогресу і вели за собою основні напрями технологічного пошуку, донині базуються, в основному, на фундаментальних здобутках 60–70 років. При цьому можна говорити про підвищення ефективності використання здобутків того періоду, досвід різнобічного їх використання в різних галузях і це є позитивним, оскільки підвищує ефективність використання результатів наукового пошуку. Однак тривалий період без поповнення фундаментальної науки новими результатами поступово знижує темпи науково-технічного прогресу.

По-друге, ефективність наукової, як найвищої за рівнем впливу на розвиток людства, інформації значною мірою залежить від темпів упровадження її в суспільну практику, що, у свою чергу, потребує зростаючих затрат, формування відповідної інфраструктури. А це під силу, насамперед, економічно розвинутим державам.

По-третє, зростання складності проблем, обумовлених викликами, що постають у XXI ст. перед нашою цивілізацією, не дає змоги навіть високорозвинутим країнам вирішувати такі проблеми самостійно, без участі країн-партнерів. Прикладом цьому може бути і проєктована кількома країнами експедиція на Марс, і організація спільного проєкту будівництва та експлуатації Великого андронного колайдера, і зусилля щодо спільної боротьби багатьох країн з інфекційними захворюваннями тощо.

Сучасна актуальна наукова проблематика, як правило, досить затратна для країн з невеликим економічним потенціалом. І ці країни змушені орієнтуватися на розвиток власної наукової діяльності, продукування відповідної інформації з огляду на найнеобхідніші напрями наукових досліджень та можливості власного бюджету. В інших напрямках дослідження найчастіше не ведуться. Відсутність нового знання робить суспільний розвиток нерівномірним, може створювати небажані внутрішньосуспільні суперечності, підвищує ризики прийняття помилкових рішень не лише в науковому

середовищі, а й на загальносуспільному рівні, створювати важковирішувані проблеми для розвитку певної держави чи нації.

Четвертим суттєвим фактором впливу на сучасне інформаційне середовище є наслідки значною мірою стихійної інформатизації, що з активізацією глобальних процесів сьогодні вже охоплює переважну більшість світу. У своїй суті вона є, безсумнівно, позитивним явищем, однак без координаційного впливу держави розвивається аморфно і в тій чи іншій мірі керується лише компаніями, які контролюють виробництво технічних засобів, необхідних для інформатизації.

Такий стан справ обумовлюється тим, що протягом тривалого часу інформатизація розглядалась як технічний експеримент вузькоколегіальних обмінів між науковцями і не усвідомлювалась як новий та ефективний суспільний інтеграційний механізм. За першими своїми результатами цей процес для маси користувачів відігравав найчастіше розважально-інформативну роль, мало використовувався органами державної влади, громадськими організаціями, навчальними закладами як новий високоякісний інструмент громадянського самовияву, освітньої, виховної роботи. Натомість інтернет-простір наповнився масивами низькоякісної інформації. Крім того використання інформації ускладнюється низьким рівнем підготовки користувачів, недостатньою внутрішньою готовністю людей до нового рівня спілкування. І цим самим створюються серйозні перешкоди для розвитку інформаційних обмінів на основі електронних інформаційних технологій.

П'ятим фактором впливу на інформаційну сферу є розвиток технологій спеціальних негативних інформаційних втручань у функціонування національних інформаційних комунікацій та використання суверенних інформаційних ресурсів, технологій, що за масштабами своїх впливів досягли руйнівної сили інформаційних воєн. Ведення цих воєн, тобто, утвердження певних суспільних інтересів за допомогою спеціально організованих інформаційних впливів, потребує відповідної кваліфікації інформаційних працівників, спеціального обладнання – аж до супутникових систем включно, певних ідеологічних концепцій, що об'єднували б багатоаспектну інформаційну діяльність в єдине ціле. На сьогодні такі складові в комплексі переважній більшості держав і націй не під силу.

Названі вище глобальні впливи на інформаційну основу всіх націй і держав протягом останніх десятиріч відбиваються на процесах оновлення

інформаційних ресурсів і є факторами, що обумовлюють інформаційну, а за нею і будь-яку іншу нерівність у сучасному світі. Інформаційна нерівність визначається насамперед рівнем продукування наукової та науково-прикладної інформації, що є безпосередньою основою суспільного прогресу.

В Україні до перелічених загальноцивілізаційних впливів додаються також фактори, спричинені розпадом союзної держави, різкою зміною соціально-економічної системи і пов'язаним із цим перерозподілом фінансових потоків та, відповідно, пріоритетів розвитку.

З точки зору оновлення національних інформаційних ресурсів як безперервного процесу розвитку нове інфотворення в Україні набуло певних негативних особливостей:

- у ньому зменшується питома вага національного наукового доробку, внаслідок недофінансування і втрати державного протекціонізму зникають всесвітньовідомі наукові школи, що були основою національної наукової діяльності, втрачається соціальний запит на вітчизняну наукову та науково-популярну інформаційну продукцію;

- рівень модернізації соціальних інформаційних комунікацій не забезпечує належного введення в суспільний обіг національних інформаційних ресурсів, і в розпорядження суспільства потрапляють все більші обсяги зарубіжної та такої, що має низьку соціальну значущість, вітчизняної інформації;

- держава і переважна більшість членів суспільства не встигають за глобальним розвитком інформаційних технологій і необхідністю їх використання в інтересах національного розвитку [16].

При всьому цьому наявна система національного інформаційного виробництва за належної організації і підтримки держави на сьогодні ще має потенціал для забезпечення інформаційного виробництва з урахуванням національної специфіки України.

Для вдосконалення методики підготовки наративних продуктів важливим є дотримання оптимального структурування відповідних матеріалів. Виробництво наративного ресурсу, тієї частини наявної в розпорядженні суспільства інформації, яка безпосередньо використовується у вирішенні актуальних проблем життєдіяльності, обумовлює необхідність встановлення оптимального (виходячи з призначення цього продукту) **співвідношення** частин використовуваних глобальних інформаційних ресурсів,

суверенних ресурсів інформації і нової інформації власного продукування. Дотримання такого співвідношення дає змогу одержати наративний продукт з проявом національної специфіки інфотворення, врахуванням міжнародного досвіду в певних питаннях та відповідністю актуальній проблематиці.

1.2. Наративні підходи до нейтралізації зовнішньої інформаційної агресії, спрямованої на інформаційний простір України

Організація контрпропагандистського наративу в інформаційній складовій гібридній війни РФ проти України може бути ефективною за умови забезпечення реагування на найактуальнішу, чутливу для суспільної думки змістову адекватність, значущу як для українців, так і для російського населення.

При цьому доведення фактів агресивності російської сторони в конфлікті може бути аргументоване матеріалами, що свідчать про підготовку заздалегідь інформаційного підґрунтя спочатку для проведення анексії Кримського півострова, а пізніше – для захоплення частини територій Луганської та Донецької областей України.

Про вплив ідей «русского мира» на Кримському півострові писав у статті «Крим і Україна: нова сторінка історії», надрукованій у журналі «Київська старовина» ще в далекому тепер 1994 р., тодішній віце-прем'єр-міністр України з питань гуманітарної політики, академік НАН України І. Курас. Аналізуючи результати виборів до кримського парламенту, він зазначав, що «вибори показали втрату позицій так званих “федералістських” політичних сил, програма яких передбачає відновлення в тій чи іншій формі СРСР, зниження популярності сил, орієнтованих на співробітництво незалежних держав... і різке посилення сил проросійського спрямування, що відстоюють російську національну ідею» [17].

Він наголошував на тому, що «...об'єктивна проблема Криму визначається геополітичним значенням півострова і національним складом населення, а ще – розподілом сил у місцевих владних структурах», та прогнозував: «ці фактори визначають не тільки реєстр проблем, а й реальність

політичної нестабільності загроз: від міжетнічного протистояння до можливості виникнення глобального українсько-російського конфлікту» [17].

Сучасне інформаційне обґрунтування російських інформаційних технологів стосовно включення до сфери впливу єдиного імперського центру, що очолює «руський мір», також і українського населення ґрунтується на теоретичній традиції класичної російської геополітичної школи. Сьогодні її постулати розвиваються насамперед представниками ліво-радикального (Зюганов Г. «Россия и современный мир», «На рубеже тысячелетий»), радикально-націоналістичного (Жириновський В. «Последний вагон на Север», «Геополитика и русский вопрос», «Последний бросок на юг») крила, теоретиком євразійства О. Дугіним («Основы евразийства» та ін.) та ін.

Так, наприклад, О. Дугін у 2000 р писав: «Як тільки Україна випала з євразійського простору, почалися проблеми. Проблема Криму, проблема російськомовного населення України, проблеми сплати мита та платежів за електроенергію, проблеми автокефалії Української Церкви» [18]. Основні концепти цієї монографії О. Дугіна пов'язані з розкриттям тем: «Київ – Москва: формула «русской государственности»»; «Великорос, малорос – вибір культурного типу»; «Євразійський імператив – єдність за будь-яку ціну»; «Україна або Імперія?» [18]. Саме базуючись на подібних ідеях, які у дещо трансформованому вигляді пропонуються для широкого обговорення на різноманітних медіа-майданчиках, формується тематика для загальноросійських дискусій.

Прихильність намірам перегляду політичної географії, що склалася в період розпаду союзної держави, підтверджувало і офіційне російське керівництво. Президент В. Путін на весь світ заявив, «що Харків, Луганськ, Донецьк, Херсон, Миколаїв, Одеса не входили до складу України за царських часів. Це все території, передані у 20-ті роки радянським урядом, а народ (російський) же там лишився» [19].

Подібні заяви, власне, стали спусковим гачком для практичних дій у рамках розвитку інформаційної війни. На підтримку російських геополітичних модернізаційних проєктів виступили політтехнологи-практики з обґрунтуванням можливих практичних кроків у реалізації імперських проєктів, насичуючи інформаційний простір теоретико-методологічними обґрунтуваннями. Так, наприклад, спробу гальванізувати сепаратистські настрої в нових історичних умовах зробив у своїй книзі «Донецко-

Криворожская республика: расстрелянная мечта» В. Корнілов [20]. Такі видання призначались для створення уявлень у громадян України про законмірність розвитку сепаратистських настроїв на українських територіях, наявність серйозних внутрішніх суперечностей в українському суспільстві, що роблять внутрішній консенсус дуже проблемним.

Умовною відправною точкою сьгоднішньої інформаційної війни між двома державами стала анексія Російською Федерацією території Автономної Республіки Крим. Після появи «зелених чоловічків» на території Криму, з'явилися російські «казаки»². Їх поява не була випадковою. Відповідаючи на запитання про реакцію російського «казачества» на події на Майдані та усунення від влади В. Януковича О. Дзіковіцкій, зокрема, сказав: «... Як і значна частина росіян, казаки виступають за приєднання південного сходу України до Російської Федерації. Бажають повторення Криму. Такі настрої у більшості казаків... я за створення в Донбасі буферної держави «Казакії». І в ідеалі, я за створення «Казачьей Республики» в Росії...».

На зауваження кореспондентів «Нового Региона» про те, що сучасні кубанці не проти об'єднатися з Україною О. Дзіковіцкій відповів: «... Так, завжди були на Кубані й такі. Але вогонь Майдану не перекинеться на Кубань, і справа тут не в русифікації «казаків», а в диктаторському режимі Путіна. Правда, якщо він щезне, на Кубані легко може початися будь-що... кубанців на сході України практично немає, хіба одиниці порівняно з казаками з інших місць. В основі своїй це казаки донські, терські» [21].

Для формування нарративу, що відображає об'єктивні історичні процеси в російсько-українських відносинах, видається корисним використання доробку української наукової літератури, політичної публіцистики у ЗМІ та електронних ресурсах, що стосується гострої і обґрунтованої критики спекулятивних публікацій російських авторів з питань історичного і сучасного розвитку України, системних маніпуляцій історичними реаліями, грубих перекручень і підтасовування фактів, що становлять справжню картину формування національної території України, насамперед, етнокультурних і етносоціальних параметрів колонізації та історичного поступу українсь-

² Причини застосування слова «казаки» в російській транскрипції та взяття його та похідних від нього слів у лапки («») пов'язане з трактуванням ініційованих російською владою напіввійськових – напівгромадських організацій, що територіально належать сьгоднішній Росії (Див. про це: Національний консенсус в Україні: історичний імператив, сучасні параметри, прогностична модель у 2016 році). – *Авт.*

кого Півдня і Сходу. Зазначене стосується, зокрема, нового вкидання давно спростованих наукою тез щодо заселення великоросами у XVIII ст. нібито зовсім «порожніх» територій Північного Причорномор'я. У новітній українській літературі на високому теоретичному рівні з використанням результатів фахових досліджень доведено, що колонізовані переважно етнічними українцями та представниками інших етнічних спільнот південні і східні землі за своїм етнокультурним характером, а також за самим глибинним характером, типологією соціально-економічного й культурного розвитку стали органічним продовженням основного етнічного ядра українських земель.

Велике значення для системного осмислення дискусійних проблем і озброєння на цій основі вітчизняних інформаційних і пропагандистських інституцій сучасними науково вивіреними концептуальними підходами, фактами й аргументами мало розгортання Інститутом історії України НАН України, як головним центром історичної науки в державі, випуску великої серії праць – монографій і брошур провідних спеціалістів під назвою «Студії з регіональної історії» з підсерією «Степова Україна», колективної монографії концептуального спрямування «Схід і Південь України: час, простір, соціум» [22].

Глибокий історико-політологічний аналіз витоків, передумов сучасних драматичних реалій та перспектив подолання політичної кризи на Донбасі міститься у колективній праці «Донбас в етнополітичному вимірі» [23] та серії підготовлених Інститутом політичних і етнонаціональних досліджень імені І. Ф. Кураса НАН України аналітичних доповідей та колективних монографій.

Підготовлений Національною бібліотекою України імені В. І. Вернадського (НБУВ) у межах спільного проекту з Інститутом історії України НАН України впродовж 2014–2016 рр. довідник «Схід і Південь України: час, простір, соціум.

Том 2. Матеріали до бібліографії» [24] мовою бібліографії всебічно розкрив проблеми Східної та Південної України як історичного, соціального та духовного феномену, невід'ємного складника історії України, репрезентував величезні масиви публікацій історичних документів та досліджень, що відображають політичний, соціально-економічний, науково-освітній та культурний розвиток цих регіонів.

Відомо, що життєздатність і успіх будь-якого суспільства у своєму розвитку обумовлюється насамперед чіткістю й об'єктивністю перспектив розвитку. У Росії ці перспективи якщо й розглядаються, то лише на основі експлуатації багатих природних ресурсів, обсяги яких із врахуванням зростаючих світових потреб не безмежні. Питання суспільної перспективи має стати також одним з важливих у формуванні контрпропагандистських наративів.

У цьому контексті дуже важливо зрозуміти спонукальні мотиви Російської Федерації в протистоянні з Україною. Виводити причину цих мотивів, як це робиться в багатьох ЗМІ, лише з «імперських замашок», з «природної агресивності» нашого північного сусіда – справа малопереконлива, побудована на суто емоційних рефлексіях. Ці спонукальні мотиви пов'язані з набагато глибшими процесами, з відмінностями прояву в обох державах утвердження елементів нового, інформаційного, суспільства в суспільстві індустріальному, що поступово відходить у минуле.

До цього слід зауважити, що еволюція сучасної цивілізації як поступальний процес проявляється у двох напрямках, у вирішенні двох основних рядів магістральних завдань: оновлення усіх видів суспільної діяльності у зв'язку з новими викликами середовища, в якому розвивається цивілізація, і розвитку нових форм суспільної самоорганізації, що мають відповідати якісним змінам у людській свідомості і діяльності. «Перехід від сировини, як основного виробничого ресурсу, безпосередньо до енергії, до інформації; рух від безпосереднього сприйняття через емпіризм і експериментаторство до абстрактного теоретичного знання і т. д. – є не “зацикленним”, а “відкритим у майбутнє”, і це набагато чіткіше, ніж у рамках марксистської теорії, підкреслює поступальність процесу становлення нового суспільства» [25].

І оновлення всіх видів суспільної діяльності, і розвиток нових форм суспільної самоорганізації – ці процеси тісно пов'язані та ґрунтуються на розвитку інформаційної сфери життя суспільства. «Цивілізація – це інформація, в основі якої лежить інформаційна матриця, – доходить висновку американський дослідник С. Робертсон, – ... що дозволяє людству своєрідно організовувати інформаційні потоки, створюючи при цьому у певний період часу знання для наступної розробки технологій, які забезпечують вихід на нові джерела енергії масового вжитку, що стають запорукою виживання людства і створення йому більш досконалого рівня якості життя» [26].

Продовжуючи думку С. Робертсона, можна стверджувати, що рівень розвитку цивілізації вимірюється рівнем творчого потенціалу суспільства, що, у свою чергу, пов'язаний з рівнем доступу членів суспільства до інформації, до можливостей нового інфотворення і використання ресурсу перетворювальної діяльності. У зв'язку з цим у новому суспільстві зростає значення системи соціальних комунікацій. Трансформація суспільства прямо починає залежати від оптимальності їх організації, якості наповнення (соціально значущої частки в загальному обігу використовуваної інформації), ефективності використання інформаційного ресурсу.

Саме на нинішньому російському прикладі можемо наочно спостерігати той спротив, який елементи нового, інформаційного суспільства зустрічають, проникаючи в суспільство індустріальне, що вже втратило не лише перспективи свого розвитку, а й ідеологічну основу існування. Ігнорування чи, може, і боязнь використання механізмів розвитку громадянського суспільства, розробки нової ідеології розвитку, необхідності формування загальносуспільного утвердження її в масовій свідомості було обумовлене ейфорією ілюзії безмежної свободи учасників розвалу союдної держави з її закостенілою ідеологією. Більшість із них з полегшенням втратили можливість кар'єрного зростання без раніше обов'язкового зубріння марксистсько-ленінської теорії, «перенасичення» пропагандою за часів Союзу [27], легко засвоювали почуті на Заході твердження про те, що нині не ідеї, а гроші керують людьми.

Відсутність у зв'язку з цим чіткої перспективи російського розвитку, орієнтирів у майбутньому без обов'язкової надії на зростання світових цін на нафту, фактичне обмеження розвитку національної економіки інтересами російських олігархічних монополій, зацікавлених, насамперед, експлуатацією багатих сировинних ресурсів, обумовлює застій еволюції російської держави і суспільства в сучасних умовах. Домінування в Росії олігархічних інтересів у міжнародних відносинах замінило на практиці зміст декларованих раніше моральних принципів добросусідства, солідарності з росіянами за кордоном на прагматизм прибутку і відштовхнуло сусідів.

Таким чином, у застосуванні до еволюції національної інформаційної основи російського суспільства наведену думку можна трансформувати так: сила наявних олігархічних традицій в економіці до сьогодні перемагала всі спроби демократизації суспільного устрою в РФ. При цьому у

свідомості переважної більшості російських громадян на початковому періоді входження до нового, інформаційного суспільства застигли два уявлення: спроби пояснювати реалії нової дійсності залишками ідеології союзної держави, проведенням експерименту часткового використання ідей, що були покликані зберегти єдність Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. і не виконали покладеної на них функції в той час і тим більше не відповідають загальноцивілізаційній перспективі сучасності. На фоні тенденцій суспільної зневіри в перспективах, власних і загальносуспільних, частина громадян пробує організувати своє буття на безідейній основі. І той, і інший концепт фактично відображає завершальний процес використання інтелектуальної основи існування соціалістичної складової індустріального суспільства.

Байдужість російського керівництва до розробки чітких орієнтирів подальшого розвитку суспільства, необхідності його трансформації в умовах нових світових реалій була обумовлена заспокійливим експортом багатих природних ресурсів. Показовий у зв'язку з цим резонанс у громадській думці мали відповіді В. Путіна на Валдайському форумі на запитання стосовно змісту сучасних національних інтересів Росії. Адже, як зазначається в кореспонденції щоденної петербурзької електронної газети «Фонтанка. Ру», «від них же дуже близько до національних смислів, національної ідеї. І Путін віджартувався. Мов би, що росіянину добре, те і є національними інтересами. Це така відповідь веселого двієчника, який не знає, що сказати на екзамені. Сподівається, що пройде, – продовжує видання. – Не пройде. Тому, що це питання питань. Національна ідея – це усвідомлення того, хто ми зараз і куди ми маємо рухатись. І що ми будемо там робити. Це план, це наша місія...» [28].

Байдужість російської еліти до сучасної ідеології хоч і знайшла все ж певне відображення в суспільній свідомості РФ, однак поступово, на рівні соціальної інтуїції, починає викликати тривожні відчуття в соціально активній частині громадян. Відсутність здорової творчої атмосфери в суспільстві все більше починає непокоїти російську інтелігенцію. Важливим при формуванні українських наративів, орієнтованих на населення держави, яка веде з Україною гібридну війну, є показ процесу трансформації влади, як це офіційно декларується в РФ, в репресивний апарат, далекий від інтересів мас. Зростає цензурування владою вертикальних інформа-

ційних обмінів з посиланням на «інтереси народу» вже стало звичним для більшості користувачів і базується на спадкоємності традицій контролю за інформаційним простором, характерних ще для союзної держави. Негативних традицій, сьогодні прийнятних через позитивне ставлення до минулого байдужої до оновлення суспільного життя частини сучасної російської аудиторії користувачів.

Найбільш рельєфно проявляється цензурна політика сучасної російської влади в системі горизонтальних інформаційних обмінів, активізованіх розвитком електронних інформаційних технологій, зростанням популярності соціальних мереж, складноконтрольованого з боку держави способу обміну інформацією. Не випадково в доповіді «Свобода в мережі–2016» американської неурядової організації Freedom House стверджується, що «Росія входить до числа тих країн, де уряд займається цензурою Інтернету... В Росії неодноразово блокувались сайти і відбувались кібератаки на незалежні ЗМІ» [29].

Слід зазначити, що російська влада із самого початку розвитку мережевих технологій відчула їх небезпеку як інструмента демократизації і тому намагається перевести відповідну активність суспільства в неполітичну, неідеологічну сферу. Подібні намагання усе більше і більше входять у протистояння з об'єктивними процесами сучасності, оскільки стають відчутним гальмом на шляху соціального розвитку Росії. Адже в умовах становлення інформаційного суспільства самовдосконалення соціальної структури знаходить свій прояв у розвитку громадянського суспільства, в активізації участі в політичному житті все більшого і більшого числа громадян.

Російські ЗМІ зазначають, і це має використовуватись при формуванні контрпропагандистських наративів, що для реалізації вказаних завдань російська влада заздалегідь підготувала для роботи в інтернет-просторі когорту «контрреволюційних бійців», які можуть воювати з революціонерами на їхньому традиційному полі сили – у психологічній війні. Найпомітнішими серед них у веденні інформаційної війни є «Інтернет-смерш» (интернетсмерш.рф), «Інтернет-ополчение» (ipolk.ru) та «Кибердружина» (social.ligainternet.ru). Ці провладні об'єднання (в Україні їх назвали б «тітушками») спеціалізуються передусім на поширенні величезного числа ідейно вивірених користувачьких коментарів у «ворожих» соціальних групах, форумах, блогах,

аналітичних порталів тощо. При цьому зазначається, що в Росії діяльність таких «загонів» де-факто, якщо й не заблокувала, то суттєво обмежила поширення революційних ідей» [29]. До них приєднуються й інші провладні формування. Так, наприклад, «московських суворовців категорично не влаштовує те свавілля, що відбувається в соціальних мережах, і вони звернулися до компетентних органів із закликом наведення порядку» [30].

Заслугує на широке донесення російському користувачеві інформація спеціалістів-правників про те, що хоча в російському «Законі про оперативно-розшукову діяльність» і наголошується на дотриманні конституційних принципів законності, а проведення обмежувальних заходів допускається лише на основі судових рішень, однак «у реальності система будується таким чином, що громадяни не гарантовані від свавілля служб, які ведуть прослуховування. Адже практично усі провайдери інтернету і оператори зв'язку надають оперативним працівникам спецслужб виносні пульти, з яких можна нерегламентовано здійснювати доступ до будь-якої інформації... Великі корпорації подібно до спецслужб також займаються незаконним збиранням інформації про приватних осіб» [31].

На поширення заслугоє інформація російських правозахисників про більш як дев'ять тисяч актів цензури на рік. Регіони і відомства вступили в «гонку звітів про блокування» заборонених матеріалів. Повідомляється, наприклад, що в Татарстані використовується автоматизована система моніторингу контенту.

Роскомнагляд звітує про тисячі судових рішень про заборону інформації, нападкам і погрозам піддаються десятки блогерів і журналістів, традиційно «надзвичайно високий рівень тиску» на користувачів здійснюють Москва, Санкт-Петербург, Татарстан та деякі інші регіони. Прогнозується посилення блокувань через кризу і бюджетну економію, оскільки навантаження на співробітників відповідних служб зростатиме і, відповідно, якість їхньої роботи падатиме [32].

Останнім часом у боротьбі з інакомислячими ЗМІ російська влада використовує економічні структури або ж формально не пов'язані з владою радикальні суспільні утворення. Держкорпоративна цензура стала реальністю після того, як однією усім відомою, але неназваною у пресі з безпечових причин, компанією був поданий позов до РБК на майже 3 млрд р., до якого «Роснафта» додала ще 55 млн р. [33].

У цілому в гібридній війні слід враховувати, що, за офіційними даними, під впливом глобальної інформатизації в сучасній Росії активізуються інформатизаційні процеси. Згідно з даними Київського міжнародного інституту соціології, Росія знаходиться на 14 місці у світі за проникненням інтернету, за відсотком користувачів – якраз між Польщею і Португалією [34]. Ці процеси далеко не в усіх своїх проявах влаштовують російську владу. І хоча ця влада не спроможна протистояти цьому об'єктивному процесу, вона все ж намагається мінімізувати його вплив на інформаційні обміни у сфері соціальної еволюції суспільства, і особливо – на процес розвитку малоконтрольованих горизонтальних комунікацій, на розвиток мережевого спілкування.

Певною мірою їй це поки що вдається. Про це свідчить, скажімо, висловлювання відомого театрального діяча, глибоко шанованої постаті в середовищі російської інтелігенції – К. Райкіна. Він образно трансформував наявну ситуацію в чуттєву сферу: «Атмосфера жахлива, затхла, в якій дивним чином склалася така химерна комбінація запахів, що, перемішуючись, дають якийсь неймовірний ефект. Це запах плісняви, ладану, прокислих щів (капусняку), казарменого гуталіну... У такого роду атмосфері мало що хорошого може народитися, – цитує К. Райкіна письменник А. Константинов. – Ми чекаємо нових смислів, творчих злетів. А народиться який-небудь щур-мутант або черговий піп з коштовним годинником на руці, що виспіває комсомольські пісні. Але це не те, що потрібно нашій країні. За цю атмосферу абсолютно точно несе відповідальність наша влада. У такій атмосфері народу тяжко переживати ті тягари і лихоліття, що випадають на його і без того нелегке життя в цей складний через міжнародну обстановку період» [28].

У викладі аргументів української сторони слід наголошувати, що відмінності українського, порівняно з російським, шляху входження в інформаційне суспільство проявилися не стільки в темпах загальносуспільного освоєння електронних інформаційних технологій, хоча, з огляду на економічну, політичну ситуацію в країні, вони були досить високими, скільки в особливостях загальносуспільних результатів цього процесу. Паралельний процес зростаючого зовнішнього інформаційного впливу, насамперед, через дуже популярний на етапі ринкової перебудови економіки спільний із зарубіжними партнерами бізнес, політичні, культурологічні зв'язки із Заходом, викликаний невдалою трансформацією вітчизняної

економіки в ринкові форми її функціонування виїзд на заробітки значної частини активного населення з України до євроспільноти і засвоєння там технологічних, демократизаційних інновацій інформаційного суспільства сприяв посиленню суспільного інтересу українців до західної моделі розвитку.

Україна змушена проходити період правового нігілізму, породженого відставанням процесу правотворення від сумбуру нових і віджилих соціальних процесів, на якому буйно розквітла корупція та інша злочинність. Однак в усьому цьому розмаї соціальних трансформацій починають проявлятися паростки нових закономірностей, зрушення в напрямі до становлення громадянського суспільства.

В основі цього процесу – середній клас: гуманітарна й інженерно-технічна інтелігенція, організатори дрібного і середнього бізнесу – всі освічені і невдоволені нинішніми можливостями своєї реалізації в сучасній Україні люди. Середній клас підтримав Майдан, впливав на розвиток його фактично деолігархічної ідеології, що сприяє поступовому, з великими труднощами, перемелюванню олігархічної складової української економіки і пов'язаних з нею факторів впливу на суспільне життя, на економіку, доведену до перебування України в десятці найбідніших країн світу [35]. Сьогодні вже можна стверджувати, що результати суспільної інформатизації починають суттєво проявлятися в Україні.

Суттєві зміни геополітичної орієнтації українців у напрямі європейських цінностей, становлення громадянського процесу в Україні, фактичне свідоме протистояння традиційній інформаційній залежності від Москви через переформатування інформаційних вертикалей у національному інформаційному просторі, – все це стало несподіваним для керівництва Росії, зосередженого на подоланні власних кризових проблем, і було негативно сприйняте як самим керівництвом, так і орієнтованою ним частиною громадськості, а також долучилося до мотивації наступних трагічних подій.

Проте найбільшою несподіванкою, очевидно, стало те, що, незважаючи на всі проблеми становлення українського суспільства, незважаючи на суспільний деструктив олігархічних об'єднань, наслідок провальної приватизації в постсоціалістичний період, на розвал економіки, український середній клас одержав інноваційний інструмент демократизації – електронні

інформаційні технології. Практика показує, що цей інструмент стає все більш небезпечним для українських олігархів.

Водночас він небезпечний своїми всепроникними властивостями і самим прикладом функціонування також і для російської влади, яка сьогодні поки що успішно охороняє інтереси власних олігархів від тих незручностей, які вже створює для них мисляча Росія. І цю небезпеку російська влада пробує нейтралізувати «на далеких рубежах», за межами своїх кордонів традиційним для індустріального суспільства способом – силовими діями в Криму і на Донбасі. Проте сьогодні керівництво РФ має справу не стільки з Україною, скільки із закономірностями суспільного розвитку, тому в такому протистоянні, навряд чи, може сподіватися на успіх.

РОЗВИТОК СИСТЕМИ СТРАТЕГІЧНОЇ КОМУНІКАЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ОСНОВА ООНОВЛЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО НАРАТИВУ

2.1. Проблеми розвитку національного наративу в умовах інформаційного протистояння з РФ

Вітчизняний інформаційний простір з початку гібридної агресії Російської Федерації проти України перебуває під постійним медійним тиском проросійських ЗМІ. Водночас заради об'єктивності треба зазначити, що переважаючі російськомовні медіа на вітчизняних територіях з часів проголошення Україною незалежності в серпні 1991 р. аж до анексії Росією Кримського півострова не розглядалося як проблема національної інформаційної безпеки. Проблема «російськомовного населення» у геополітичній стратегії Росії вкотре стала головним інформаційним, а відтак і політичним, приводом, інспірованим РФ, у відносинах з Україною. У відповідь українське МЗС лише констатувало, що «...в РФ – аж 10 шкіл з вивченням української мови на 2 млн населення українського походження, а в Україні 1256 шкіл з навчанням російською мовою, в яких навчається близько 700 тис. учнів ...щодо друкованих видань: так, у РФ видається 7 україномовних газет та додатків до видань, в Україні ж налічується щонайменше 1176 російськомовних газет» [1].

До цього можна додати офіційні дані, оприлюднені Книжковою палатою України. Вони свідчили, зокрема, що у 2005 р. із загальної кількості назв газет (з додатками) 2974, українською мовою виходило 1509, а російською – 1199 назв, водночас річний тираж у тисячах примірників становив 1 668 318,2 та 3 146 550,5 відповідно українською та російською мовами [2]. Як бачимо, тираж російськомовних газет переважав україномовні

майже вдвічі. Ми не даремно звернулися до статистичних даних, бо, з нашої точки зору, нинішні вітчизняні проблеми у сфері соціальної комунікації в організації ефективного інформаційного протистояння російській агресії пов'язані, крім усього іншого, також з тим, що держава більше 20 років фактично не сприяла утвердженню української мови в національному інформаційному просторі. На державному рівні, незважаючи на декларовані публічно та зафіксовані у законах положення про те, що «держава забезпечує всебічний розвиток і функціонування української мови в усіх сферах суспільного життя на всій території України» [3], де-факто ця мова залишалась другорядною, й наведені вище дані вкотре це підтверджують.

Значною мірою це було обумовлено тим, що, декларуючи відмову від комуністичної ідеології, політична «еліта» при побудові української держави пропагувала непотрібність ідеології як такої. Зрозуміло, що за таких умов на території новопосталої української держави був штучно створений «ідеологічний вакуум», який поступово наповнювався наново відтвореним російським новоімперським нарративом.

Проблематику українського сьогодення в умовах гібридної агресії проти нашої держави недоцільно розглядати без з'ясування сутності понять «стратегічні комунікації», «гранд-нарратив», «національний нарратив». Разом з тим до початку неоголошеної війни Росії проти України, першим проявом якої ми можемо назвати анексію Росією Кримського півострова (2014 р.), в інформаційному просторі України не було жорсткого протистояння українського та російського нарративів. Водночас треба визнати, що на вітчизняних теренах до російської військової агресії в числі першочергових завдань не поставало питання важливості та необхідності творення стратегічних нарративів.

Саме російська агресія актуалізувала вітчизняні дослідження в цьому напрямі. Так, наприклад, професор М. Ожеван зазначає: «Створення й розповсюдження «стратегічних нарративів» перетворилися нині на засадничий різновид «стратегічних комунікацій», які застосовуються в політиці та бізнесі й, звичайно, – в інформаційно-психологічних війнах та спеціальних операціях» [4, с. 30].

Відзначаючи важливість розвитку системи стратегічних комунікацій, директор Національного інституту стратегічних досліджень академік НАН України В. Горбулін зауважує: «Стратегічні комунікації дозволяють,

залишаючись у межах демократичних практик і принципів, організувати ефективну відсіч деструктивним інформаційним кампаніям, які веде проти нас агресор. Однак ефективність побудови цієї системи залежить від багатьох факторів, у тому числі – від спроможності суб'єктів створюваної системи стратегічних комунікацій здійснювати свою діяльність відповідно до нових принципів та завдань» [5, с. 5].

Академік В. Горбулін акцентує свою увагу на низці не розв'язаних до сьогодні проблем: «... Міжвідомча взаємодія часто є або формальною, або базується на міжособистісних контактах... Цільові аудиторії як основа будь-якої адресної інформаційної діяльності майже ніде не визначаються (так само, як не визначаються й основні меседжі для них)» [5, с. 6]. Саме з останнім пов'язана чи не найголовніша небезпека того, що до сьогодні «найбільш важливою та критичною залишається проблема із ключовою складовою стратегічних комунікацій – зі стратегічним наративом, мета-розповіддю, на утвердження якої у цільових аудиторіях і спрямована вся діяльність стратегічних комунікацій. Сьогодні ми часто не лише не маємо сформованого стратегічного наративу, але й все ще перебуваємо у масштабній дискусії про те, чим він є або не є, як/де/ким він має бути сформульований та як саме ми маємо його впроваджувати у зовнішні (та внутрішні) середовища» [5, с. 6].

Відзначаючи надважливість розв'язання зазначених завдань, фахівці водночас визнають, що «...однією з важливих методологічних проблем у сфері досліджень стратегічних комунікацій є відсутність загальноприйнятого визначення, що породжує постійні дискусії щодо трактування навіть їх базових засад» [6, с. 9]. З точки зору Д. Дубова, таке розмаїття підходів до визначення терміна «стратегічні комунікації» є «природним наслідком особливостей самих «комунікативних студій» як міждисциплінарної галузі (а стратегічні комунікації є, очевидно, саме таким міждисциплінарним простором)» [6, с. 10–11].

Простежуючи еволюцію системи стратегічних комунікацій у США, Д. Дубов наводить приклад визначення, запропонованого фахівцями Оборонної наукової ради Міністерства оборони США, які визначають стратегічні комунікації як «багатоманіття інструментів, що використовуються державою для генерування розуміння глобальних відносин та культур, залучення до діалогу ідей між людьми та інституціями, консультування

осіб, які приймають рішення, дипломатів та військових лідерів щодо того, які наслідки для суспільної думки матимуть політичні рішення та впливу на відносини і поведінку за допомогою комунікативних стратегій» [6, с. 12].

З точки зору американських спеціалістів, до елементів стратегічних комунікацій варто зараховувати: публічні відносини, публічну дипломатію, послуги міжнародного мовлення, інформаційні (в т. ч. психологічні) операції, які добре скоординовані між собою [6, с. 12].

Український вчений окремо виділяє дефініцію поняття «стратегічні комунікації», зафіксовану в «Словнику військових та пов'язаних термінів» оборонного відомства США: «сфокусовані урядом США зусилля на розуміння та залучення (engage) ключових аудиторій до створення, посилення чи збереження сприятливих умов для просування інтересів, політики та цілей уряду США через використання скоординованих програм, планів, тем, меседжів (повідомлень) та продуктів, синхронізованих з діями всіх інструментів національної могутності» [6, с. 13].

Як бачимо, у цьому визначенні головний акцент робиться на зусиллях уряду, який має забезпечувати комунікацію з певними аудиторіями для просування національних інтересів. Американський фахівець Д. Фарвел зосереджує увагу на дещо іншому, коли говорить про стратегічні комунікації: «використання слів, дій, зображень чи символів для впливу на поведінку та думки цільової аудиторії для формування їхньої поведінки з метою просування інтересів чи політики або для досягнення поставлених цілей» [6, с. 13]. Простежуючи наукові дискусії стосовно співвідношення понять «стратегічні комунікації» та «пропаганда», Д. Дубов доходить висновку, що «...і пропаганда, і стратегічні комунікації ставлять перед собою майже ідентичну мету – здійснити вплив на аудиторію... для цього можуть застосовуватись ідентичні інструменти: механізми публічної дипломатії, інформаційні операції тощо. У такому сенсі дійсно єдина принципова відмінність між стратегічними комунікаціями та пропагандою – орієнтованість на те, як саме подається інформація для досягнення впливу: чи є вона «тенденційного/обманного характеру» (як у пропаганді), чи більшою мірою спирається на реальність та «комунікування діями» [6, с. 14].

Повноцінне дослідження стратегічних комунікацій не можливе без усвідомлення їхньої головної мети, суті, якою є «стратегічний наратив». М. Ожеван дає таке пояснення суті стратегічних наративів: «у політичному

сенсі є засоби, до яких вдаються політичні актори, щоб сконструювати смисли та значення «великої політики» – як внутрішньої, так і зовнішньої, як державної, так і корпоративної, громадської тощо. Цінність подібних наративів полягає у їх спроможності до більш-менш безконфліктного розповсюдження. А отже, вони організують поведінку політичних акторів на засадах відданості певним ціннісним системам, що утворюють «тіло» того чи іншого наративу» [4, с. 30].

Тут слід зауважити, що замість поняття «стратегічний наратив» у літературі вживається також «гранд-наратив». Пояснюючи головне призначення стратегічного наративу, Д. Дубов наводить визначення, запропоноване Г. Дімітріу: «Серцем стратегічних комунікацій є стратегічний наратив, приваблива історія, що може пояснити події переконливо і з якої можна зробити висновки» [6, с. 15].

Подібне пояснення наводила наприкінці 2015 р. на зустрічі «Культура як національний наратив. Чи може бути успішною країна без CV?», яка відбулася в Києві, і відома українська письменниця О. Забужко, обґрунтовуючи абсолютну необхідність для України стати регіональним лідером у східній частині Європи. Вона, зокрема, зазначала: «...Ми не на острові. Але я вірю в те, що з'явиться політичний клас, який розумітиме, що витворення своєї story є абсолютним обов'язком держави і що без цього ніякі реформи не будуть успішними...Світу потрібно розуміти, хто ми є. Story – це наратив. Це оповідь країни про себе. Це своя історія і культура, викладена для загального популярного вжитку» [7].

На загальній складності цього процесу наголошує М. Ожеван. Він стверджує: «Справжня проблема з наративами й нараторами (оповідями та оповідачами), покликаними донести правду про свою країну, її політику, її Збройні сили, корпорації, культурні організації тощо до іноземних цільових аудиторій, полягає у тому, що вони часто демонструють неспроможність адекватно “перекласти” свої меседжі на мову наративів, типових для інших культур і народів. Але без такого адекватного “перекладу”, за її неадекватного сприймання правда дійсно має всі шанси перетворитися на брехню» [4, с. 32].

Аналізуючи концепцію «малих наративів», запропоновану Ж.-Ф. Ліотаром, Д. Дубов доходить висновку, що «у сенсі застосування стратегічних комунікацій як інструмента протидії саме російській інформаційній про-

паганді концепти “малих наративів” можуть бути не менш цікавими ніж “гранд- наративи”. Адже вони дозволяють “атакувати” ті “гранд-наративи”, якими сьогодні послуговується російська пропагандистська машина проти України» [6, с. 15]. Вчений пропонує власне визначення «гранд наративу», «“гранд наратив”, що утверджується методами стратегічних комунікацій, – це позитивістська складова системи стратегічних комунікацій, спрямована на формування національної єдності, визначення зрозумілих національних цілей, згуртування населення, надання йому зрозумілих трактувань подій (пояснення реальності). Із певним спрощенням можна зауважити, що “гранд наратив” у межах стратегічних комунікацій – це метаісторія, спрямована передусім (але не виключно) на внутрішню аудиторію» [6, с. 16].

Натомість у статті, що вийшла під рубрикою «Сучасний український гранд-наратив: підходи, концепції, реалізація», відомий американський і канадський історик українського походження С. Плохій, досліджуючи витоки українського історичного наративу кінця XIX – початку XX ст., зокрема вказує: «...Тогочасний наратив описував українців як народ, давніший за росіян, і, відповідно, наділяв їх незаперечним правом на суверенний культурний та політичний розвиток без будь-яких перешкод із боку їхнього молодшого брата...У результаті наратив, вироблений відповідно до поточних наукових стандартів, озвучив право українців на “присвоєння” Київської Русі. Такий підхід одразу зіштовхнув український наратив із традиційною російською історіографією, породивши між ними конфлікт, подібний до суперечок шведських і норвезьких істориків про етнічне походження варягів» [8, с. 5].

Водночас дискусійною, з нашої точки зору, видається його теза про те, що «Український історичний наратив після 1991 р. все ще далекий від ідеалу української історії як історії частини Європи, котрий сформулював М. Драгоманов у далекому 1891 р.» [8, с. 12]. До дискусії спонукає не сама цитата: «Ріст і спад кількості населення, економіку, ідеї та звичаї всередині суспільства та держави, освіту, а також пряму та непряму участь українців усіх класів і культур у розвитку європейської історії та культури», бо в ній М. Драгоманов, з нашої точки зору, закликає власне до глибшого, прискіпливішого дослідження історичного минулого України, а певна подвійність стандартів, яку ми вбачаємо в тому, що наратив, пропонований

М. Грушевським, С. Плохій вважає застарілим та обмеженим, бо «ані М. Гоголь, ані І. Рєпін – етнічні українці, які народилися в Україні – не потрапили до мейнстріму української національної історії. Тих, хто чинив опір національному рухові – наприклад, М. Юзефовича, ініціатора Емського указу (1876 р.), згідно з яким у Російській імперії було заборонено українськомовні публікації, – включали до історичного наративу, однак лише в ролі зрадників і лиходіїв» [8, с. 6], а цитата М. Драгоманова 1891 р. вважається автором актуальною. Дослідивши історичне коріння сучасних українців, білорусів та росіян, С. Плохій доходить висновку, що «розмови про східнослов'янську цивілізацію та спільну православну або східнослов'янську духовну традицію, що їх різною мірою підживлюють політики в Москві, Києві та Мінську, здаються нездатними стримати поточну націоналізацію постсовєтських суспільств» [9, с. 396].

Беручи участь у дискурсі щодо сучасного українського гранд-нاراتиву, українські історики С. Віднянський та А. Мартинов пишуть: «В нашому розумінні метанаративом є інтелектуальний спосіб або теоретично-концептуальний підхід до дослідження соціального явища. Як правило, під метанаративом розуміється раціонально-впорядковане резюме (усуспільнення чи узагальнення) “гранд-теорій” дослідження, зокрема минулого українського народу» [10, с. 4]. Вступаючи в дискусію з С. Плохієм, вчені зауважують: «Насамперед, виникають сумніви, чи не зарано “виходити” за межі національної парадигми? Адже незасвоєні уроки саме національної історії дають можливість маніпулювати майбутнім нації. Минуле набуває смислу, коли на нього дивляться з майбутнього. Тому до певної міри минуле так само не прогнозоване, як і майбутнє» [10, с. 5].

Ця теза дослідників повністю підтверджується практикою сьогодення. Тут ми маємо на увазі війну, яку веде Росія проти України, де поряд із суто мілітарними складовими наявний і інформаційний сегмент. Адже саме на незасвоєних уроках української політичної історії «грає» Росія, руйнуючи та деформуючи наш інформаційний простір. Звертаючи увагу на існування багатьох міфів та стереотипів у вітчизняній історії, С. Віднянський та А. Мартинов переконані, що «...все це вимагає переосмислення національного метанаративу, насамперед, із позицій легітимації сучасного стану й перспектив розвитку української державності та суспільства, що повинно стати інтелектуальним і громадським обов'язком» [10, с. 6]. Подібні зміни

викликані тим, що «Інформаційна революція та глобалізації на наших очах руйнують усталені геополітичні структури і моделі. Інтеграційні процеси провокують “ерозію” суверенітету, підкреслимо, саме сучасних національних держав», – твердять історики [10, с. 6].

Оскільки стаття вийшла друком у 2013 р., зрозумілим стає акцент учених саме на інтеграційних процесах та глобалізації як причинах «руйнування» суверенітетів, бо в цей час Крим ще залишався у складі України, а на Донбасі не було фейкових республік та російської зброї. Вчені ставлять під сумнів потребу в різкій зміні гранд-наративів та ідеалізації наднаціонального підходу до написання національної історії, бо «...деконструкція національної історії потрібна для вибудовування постмодерної імперії у формі Європейського Союзу. Але не можна виключати, що об’єднання Європи, виливши похоронні дзвони за націоналізмом, піднесе його на новий рівень могутності й легітимності» [10, с. 10].

Проблематика «наративу» у сьогоденнішньому вітчизняному науковому дискурсі, поза всяким сумнівом, не втрачає актуальності. Найкраще свідчення цьому – розлога дискусія серед науковців, спричинена статтею Г. Касьянова та О. Толочка [11]. Так, наприклад, обговорюючи запропоновані вченими концептуальні підходи щодо феномену «національної історії», відомий український вчений О. Майборода переконує, що «проблема ж українського історичного наративу у вигляді колективної праці навряд чи може бути вирішена поворотом від лінійності до фрагментарності... Навіть якщо запровадити замість єдиної лінійної історії суму історій, то однаково кожна з них неминуче буде викладатися у вигляді хронологічної лінійної послідовності. Але в такому разі чи можна вважати справедливою оцінку “національної історії” як інтелектуального анахронізму, придатного для індоктринації та пропаганди, але не для пізнання, через її лінійність?»

Сумнівно, що методологічна криза українського наративу (хоча її наявність теж під питанням) породжена його «національністю», тобто тематичним вибором. Витоки будь-якої методологічної кризи лежать у герменевтичній, логічній, інструменталістській площині, а відтак від неї не застрахований і перехід до «нелінійної історії» [12, с. 28]. У контексті пошуків оптимальної відповіді на запитання: «Яким має бути сучасний національний наратив?» варто мати на увазі, що дослідження в цьому

напрямі здійснюються не лише політологами та істориками, а й фахівцями інших галузей знання.

Так, наприклад, досліджуючи «зв'язок історії як історіографічного тексту з наративною репрезентацією минулого», філософ Т. Ліщук-Торчинська проаналізувала трактування П. Рікером та Й. Рюзеном [16] поняття «історичного наративу». Дослідниця звертає увагу на те, що Й. Рюзен «у своєму підході до історичного мислення заторкує широкі пласти наративності, які функціонують як: а) “метаоповідь” (master-narrative) – це форма, у якій “... історія виконує свою культурно орієнтирну функцію”. Істотним змістом метаоповіді є зв'язок минулого з теперішнім; нехай навіть поданий у міфічній формі, він сприяє ідентифікації особи та легітимації її світу» [13, с. 88–89]. Роблячи висновок, Т. Ліщук-Торчинська стверджує: «Концептуалізація історичного наративу ґрунтується на низці тверджень стосовно історичного мислення, історіографічного дискурсу, наративної форми історії. Відтак подальший розгляд поняття “історичний наратив” має спрямуванням дослідження історичного наративу як форми, що містить множину спеціальних моделей дискурсу; побудови історичного наративу як перетворення подій у текст; смислоутворення та розуміння в історичному наративі...» [13, с. 89].

Як бачимо, стратегічний наратив – це завжди «метаоповідь», подана в доступній формі для якнайшвидшого та найлегшого засвоєння аудиторією. Його важливість, особливо в умовах інформаційної війни, безсумнівна. Аналізуючи ситуацію, що склалася, генеральний директор Київського міжнародного інституту соціології В. Паніотто зауважує: «Зрозуміло, що йде війна, але хоч це війна і інформаційна – деякий перерозподіл ресурсів міг би зберегти життя наших солдатів. Адже пропаганда підвищує кількість людей, які стають сепаратистами» [14]. Взявши участь у круглому столі «Протидія російській інформаційній агресії: спільні зусилля задля захисту демократії», організованому ГО «Телекритика» за підтримки Internews Network (березень 2015 р.), журналісти, науковці, представники громадських об'єднань та медіа експерти обговорили найактуальніші питання, що стосувалися способів протидії російській пропаганді, її впливу на населення окупованих частин Донбасу та Криму.

Так, зокрема, засновник Центру дослідження Росії Д. Богуш так пояснював ефективність впливу російської пропаганди на населення: «Історії

про “розіп’ятих хлопчиків” та “фашистів” на Майдані – хоч і не правдиві, проте не є випадковими фантазіями. Вони вкладаються у складну та добре продуману систему. Кожне повідомлення російської пропаганди працює на чотирьох рівнях. По-перше, це тваринний рівень – те, що найлегше зачіпає, історії про звірства, смерть. Другий рівень – раціональний, сюди якраз відносяться тези про хунту та фашистів. І саме він дає відповіді та аргументи на всі питання, людей стає важко переконати у протилежному». Третій рівень це семантичний: сюди можна віднести сферу культури, весь комплекс понять «русского мира», заяви про утиски російськомовних, гегемонію США тощо. Четвертий рівень – архетипний – він грає на почуттях колективного страху [14].

Перебуваючи в повністю контрольованому інформаційному просторі, людина згодом починає вірити якщо не всьому, то багатьом речам, про які вона чує та які сприймає візуально. За прикладами далеко йти не треба, варто згадати власний досвід життя у Радянському Союзі. З дитячого садочка й до початку перебудови в 1985 р. автор цих рядків вірив у те, що СРСР – найкраще місце на планеті, бо ніякої неконтрольованої, нефільтрованої інформації об’єктивно не міг отримати. А якщо взяти до уваги той факт, що тоді масив інформації, яку отримувала людина, був у сотні, якщо не в тисячі, раз меншим ніж сьогодні, то можна зрозуміти надзвичайну ефективність цієї пропаганди.

Аналізуючи причини дієвості російських медіа на окупованих українських територіях, директор Інституту державної служби та місцевого самоврядування Національної академії державного управління при Президентові України, завідувач кафедри політичної аналітики та прогнозування С. Телешун відзначив: те, що відбувається зараз, можна назвати «неформальною третьою світовою війною... Протягом багатьох років українська держава нічого не протиставляла цій продуманій пропагандистській машині... Крім цього, треба сказати, що в українському медійному просторі є брак аналітичних програм: якщо ми не будемо його заповнювати – це зробиць опонент» [14].

Реагуючи на заборону російських телеканалів та серіалів, С. Телешун зауважив: «Ми знаємо ще з радянських часів – коли щось забороняють, людина ще більше зацікавлена отримати інформацію» [14]. Така реакція науковця абсолютно виправдана. Водночас, з нашої точки зору, треба

зважати також на те, що за радянських часів джерелами альтернативної інформації були фактично лише західноєвропейські радіостанції та «сам-видав». У наш час інформаційних альтернатив у рази більше, і, здавалося б, це зовсім непорівнянні речі, якби не одне «але», бо й можливості блокування такої небажаної інформації теж зросли в геометричній прогресії.

Так, наприклад, на початку серпня поточного року було оголошено про те, що у 2020 р. у Росії з'явиться Національна система фільтрації інтернет-трафіку (НаСФИТ). Створення цієї системи передбачено в процесі реалізації російської держпрограми «Цифрова економіка». Головними лобістами зазначеної системи вважають сенатора О. Мізуліну та організацію «Лига безопасного Интернета». Серед можливих способів фільтрації розглядають такі: фільтрація трафіку лише в освітніх закладах; фільтрація за замовчуванням для всіх користувачів мережі [15]. Дозволимо собі висловити припущення, що, з огляду на попередні дії російської влади у цій сфері, вона (російська влада) не задовольниться «напівзаходами».

Аналізуючи дії Росії в інформаційному протистоянні з Україною, політолог О. Яхно акцентує увагу на важливості такого його сегмента як пропаганда війни, що заснована на тривозі та поширенні паніки. У російських повідомленнях парадоксальним чином поєднується і комплекс агресора, і жертви – з одного боку, з російських повідомлень можна зрозуміти, що причина війни – у Росії, але в тих же ефірах журналісти начебто співчують Україні. «Пропаганда вибудована на всіх рівнях – залучені і соціальні мережі, і фільми, і політична реклама. Крім того, Росія працює із ідентичністю – кожна українська подія інтерпретується в їх ЗМІ і докола неї створюється міфологія» [14]. Натомість, опонуючи С. Телешуну, экс-директор Інституту стратегічних досліджень Ю. Рубан стосовно заборони російських програм та фільмів висловився так: «Тим не менш, у кроках заборони є своя логіка. Якщо не буде держави, то говорити про демократію чи тиранію буде важко. Потрібно зберегти державу. Однак наша держава не володіє тонкими механізмами державного управління – так само і в цьому випадку: вона робить ті кроки, які лежать на поверхні, тобто заборони. Якийсь резон у цьому є: адже якщо ми збудуємо соціологію інформаційного поля, то побачимо, що на ньому топчуться мільйони громадян, які мільйони людино-годин проводять біля телевізора. В будь-якій інформаційній війні кількість гармат має значення, тому і спадає на думку – мінімізувати їх кількість» [14].

З такою позицією не погоджується О. Майдан, заступник директора проєкту «У-Медіа», Internews Network. Для підтвердження своєї позиції вона заявила: «Міжнародна практика показує, що найефективнішим методом покращення якості продукту та уникнення маніпуляцій є розвиток саморегуляції, а не державне регулювання. Є один рецепт, який в міжнародних програмах існує вже багато років – це проєкти із медіаграмотності. Журналісти будуть робити якісний матеріал, коли на них буде попит. А попит буде тільки тоді, коли громадяни навчені, як критично сприймати медіа – для медіаграмотної людини історії про розіп'ятих хлопчиків виглядатимуть смішно» [14].

Така логіка, на наш погляд, є досить дивною. Бо виникає перше запитання: хто формуватиме ті запити на якісний медіа продукт, якщо громадяни будуть не навчені? З іншого боку, у наших реаліях важко собі уявити, що власники медіа (наприклад газет і ТБ-каналів) власним коштом організують такий собі медійний «лікбез». Крім того, вони (власники медіа), мабуть, найменше зацікавлені в медіаграмотній аудиторії з багатьох причин. Серед тих, які лежать на поверхні, така: якщо є можливість реалізувати неякісний медіа продукт, то для чого витратити час та кошти на його протилежність.

Акцентував увагу на прорахунках української влади в інформаційному протиборстві з Росією також і Є. Бистрицький, виконавчий директор Міжнародного фонду «Відродження». Він переконаний, що «той, хто слідує, той наслідуює. Протидіяти пропаганді необхідно не лише шляхом викриття фейків, а й творенням власного дискурсу, зокрема створенням образу нової України – країни, в якій відбуваються реформи. У першу чергу це є завдання для державних органів. Влада має не тільки проводити реформи, але й краще пояснювати їх – як для власних громадян, так і на міжнародному рівні» [14].

Повністю солідаризується з ним і програмний директор ГО «Телекритика» Р. Шутов. Медіа експерт наголосив: «Органи державної влади мають продукувати більше меседжів, які б роз'яснювали позицію українського уряду по відношенню до окупованих територій. Мова не тільки про Донбас, але й про Крим. Кожне рішення нашого уряду, яке певним чином стосується цих громадян, має бути пояснене і донесене до них».

Ще один важливий і потрібний крок з боку влади, зазначив Р. Шутов, це реакція на події та процеси, що відбуваються на окупованих територіях.

«Неприпустимо, коли в Криму українських громадян заарештовують російські полісмени, а український уряд про це мовчить. Таким чином ми справді підписуємося під тим, що ми не впливаємо на ці процеси і навіть відмовляємося на них якимось впливати. Це позиція жертви» [14].

Обговорюючи способи творення національного нарративу, фахівці висловлювали почасти протилежні думки, щодо впровадження його на окупованих територіях. Проведення інформаційної реабілітації звільнених територій та окупованих потрібне, проте робити це треба у «м'якому» форматі. «Потрібно розуміти, що там не сприймається інформація з українських реалій, української культури», – стверджував експерт з питань інформаційної безпеки Центру військово-політичних досліджень В. Гусаров.

До певної міри погоджується з ним і головний редактор інтернет-газети «Новости Донбасса» О. Мацука. Він переконаний, що «“русскому миру” треба протиставляти не “український мір в Донецьку”, а розмивати поняття “русского мира”. Найкраще було б створити справжній суспільний мовник на території Донецької області як пілотний варіант. Замість цього там мовить 5-й канал... Складається враження, що жителям кажуть: ви будете отримувати їжу лише тоді, коли скажете “Слава Україні”. Це принизливо для людської гідності» [14].

Опонуючи цим двом експертам (В. Гусаров та О. Мацука), дозволимо висловити кілька тез. Насамперед, те, що на звільнених від терористів та ще окупованих ними українських землях не сприймається зміст українських нарративів, це власне проблема не лише тієї аудиторії, яка там представлена. Звісно, це чи не найголовніша помилка всіх представників українського політикуму, який так чи інакше протягом останніх 23 років зобов'язаний був формувати на цих територіях інформаційний простір, який би мав стати якщо не українофільським, то принаймні прихильним до всього, що «зроблено в Україні».

Коріння цієї проблеми криється, мабуть, також у тому, на що звертала увагу О. Забужко, коли наприкінці 2011 р. відвідала Донецьк. Відома українська письменниця так прокоментувала деякі свої враження від відвідання міста: «...І за цією символікою цей донбаський дискурс відрізняється від того, що бачиш у решті частини України. На під'їзді до міста на парпеті обмотано стрічкою і написано: “Не садитися!”... Тобто це дуже радянський дискурс. Я була достатньо молодою, аби запам'ятати всі ці знаки оклику

і так далі. І потім уже за останні 20 років, коли я стала виїздна і часто відвідувала закордонні міста із професійної необхідності оцінила, що є мова авторитаризму, де з'являється оця символіка на рівні “тащить і не пушать”. Там дуже і дуже неблагополучно» [17].

Донесення навіть вже сформульованого наративу до цільової аудиторії – справа доволі складна, бо проблеми з комунікацією між наратором і тими, до кого він мав би звертатися у прифронтових зонах та на окупованій Росією території, до сьогодні не подолані.

У цьому контексті важливою особливістю як окупованих, так і територій у зоні АТО, деякі експерти вважають мову подачі наративу. Так, наприклад, науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології І. Брунова-Калісецька вважає, що продукт для цих областей має бути російською мовою. «Це має бути український продукт російською мовою. Через мову людина оцінює, чи інформація правдива чи ні, якщо мова своя – то більше довіри» [14].

З нашої точки зору, таке пояснення досить дискусійне, і ось чому. З часу здобуття Україною незалежності (хоча ми вважаємо, що справжню, а не декларативну, незалежність наша держава здобуває саме зараз) на територіях нинішніх Донецької та Луганської областей, не кажучи вже про Крим, жодних перешкод розвитку російської мови чи утисків російськомовного населення не було, варто згадати хоча б наведені нами вище дані про кількість і тиражі російськомовних ЗМІ або співвідношення загальноосвітніх шкіл з російською та українською мовою навчання. Отже, не варто стверджувати, що за роки незалежності населення цих українських територій не довіряло владі, бо вона зверталася до нього чужою мовою, або говорити, що за весь час на цих територіях ніколи не обирали, наприклад до парламенту, представників політичних партій з проукраїнською позицією. Як правило, ці регіони представляли політики з лівого політичного спектру, а ті, хто по суті такими не були, все одно «грали» на ностальгійних почуттях виборців за СРСР та використовували це під час передвиборчих перегонів.

Згадуючи попередні схожі конфлікти на територіях інших держав, речник АТО А. Лисенко наводив приклад міжнародного досвіду, зокрема В'єтнаму, де на окупованій території розкидалися радіоприймачі з однією хвилею. На його думку, цей спосіб можна було б використати і на

території Донбасу, щоб доносити туди інформацію через радіо. [14]. Хоча, з нашої точки зору, така пропозиція малоефективна, з огляду на те, що між цими двома конфліктами прірва часу, по-перше, а по-друге – радіо в епоху Інтернету не відіграє такої ролі, як у часи американсько-в'єтнамської війни. Що до пропозиції донесення інформації через друкування меседжів на побутових товарах, таких як запальнички чи сувенірна продукція, та залучення до роботи над контентом і самими меседжами фахівців, вона видається нам доволі слушною. Так само привабливо виглядає ідея використання таких речей як гумор, комікси, вірші, пісні, які по-здоровому глумляться над російською агресією [14].

Оновлення українського нарративу неможливе без асиметричних відповідей на російську пропаганду, переконаний директор департаменту внутрішньої політики Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД) Я. Ковальчук. За його словами, на Заході потрібно працювати не лише з політиками, а й з виборцями, оскільки політики орієнтуються на настрої населення, до того ж велику роль у Європі відіграють академічні кола [14]. Це зауваження фахівця спонукає згадати, що в довоєнний час на Донбасі (тут ми маємо на увазі територію, які зараз входять у зону АТО, хоча насправді йдеться про весь південно-східний регіон) дуже мало було інформаційних приводів, культурологічних та інших акцій з метою вмонтовування Донбасу в загальноукраїнський культурний простір, а тому поступово й виникли такі інформаційні вакууми, які за сприяння місцевих політичних еліт заповнювалися російським інформаційним продуктом.

Характеризуючи сучасний стан інформаційного протистояння, яке провокує Росія не тільки в Україні, а й на територіях європейських країн, О. Забужко стверджує: «Це війна, яка йде за рахунок того, хто продасть світові красивішу і переконливішу історію. А ми її навіть не починали ще варити. Навіть не усвідомили ще її необхідності. Навпаки – доводиться читати абсолютні дурниці: “Забудьмо зараз історію, думаймо про майбутнє”. Майбутнього ще немає. Майбутнє не існує. Його можна прогнозувати, планувати, його потрібно конструювати, але спираючись на те, що є. В реальності існує теперішність, котра є результатом отих самих довжелезних “хвостів”. Якщо ви ними не володієте, ви можете в кращому разі ковтати те, що для вас зварили дорослі дяді» [7].

Як бачимо, у багатьох випадках ми (українська інформаційна сфера), на жаль, реагуємо на вже доконаний факт інформаційної агресії з боку Росії, а повинні діяти за сценарієм випередження. Свідчення тому – дата прийняття нами «Доктрини інформаційної безпеки України» – 25 лютого 2017 р., тобто минуло три роки з часу анексії Російською Федерацією Кримського півострова.

Разом з тим вітчизняні експерти чітко визначили «Актуальні загрози національним інтересам та національній безпеці України в інформаційній сфері», серед яких, у контексті нашого дослідження, особливо важливими є: «здійснення спеціальних інформаційних операцій, спрямованих на підрив обороноздатності, деморалізацію особового складу Збройних сил України та інших військових формувань, провокування екстремістських проявів, підживлення панічних настроїв, загострення і дестабілізацію суспільно-політичної та соціально-економічної ситуації, розпалювання міжетнічних і міжконфесійних конфліктів в Україні; проведення державо-агресором спеціальних інформаційних операцій в інших державах з метою створення негативного іміджу України у світі; інформаційна експансія держави-агресора та контрольованих нею структур, зокрема шляхом розширення власної інформаційної інфраструктури на території України та в інших державах; інформаційне домінування держави-агресора на тимчасово окупованих територіях; поширення закликів до радикальних дій, пропаганда ізоляціоністських та автономістських концепцій співіснування регіонів в Україні» [18].

Слід також зауважити, що у «Доктрині...» серед «Пріоритетів державної політики в інформаційній сфері» передбачена також «побудова дієвої та ефективної системи стратегічних комунікацій» [18]. У «Доктрині...» дається таке визначення поняття «стратегічні комунікації»: «стратегічні комунікації – скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» [18].

В Указі Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року “Про нову редакцію Воєнної доктрини України”» також прописана така дефініція: «стратегічні комунікації – скоординоване і належне використання комунікативних

можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків із громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави» [19]. Отже, як видно, вітчизняне законодавство має, нехай поки що в початковій формі, зафіксоване поняття того, що таке «стратегічні комунікації».

Перелічені визначення не випадають із загального контексту та багато в чому схожі з тими напрацюваннями, які мають сьогодні європейські країни та США. Підтвердженням цьому є «Дорожня карта Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони України та Міжнародним секретаріатом НАТО», підписана відповідно О. Турчиновим та Є. Столтенбергом. Серед цілей Партнерства виокремлені: «розвиток спроможностей українських органів влади у галузі стратегічних комунікацій та усіх її складових на стратегічному і операційному рівні шляхом надання консультативної і практичної підтримки»... «сприяння розвитку в Україні культури стратегічних комунікацій на інституційному рівні, підтримка більш тісного співробітництва між неурядовими суб'єктами й розвитку їх спроможності здійснювати стратегічні комунікації в інтересах України» [20].

Завдання Партнерства у сфері стратегічних комунікацій на стратегічному рівні передбачають: «надання консультативної підтримки українським органам влади щодо розвитку, управління і реагування на поточні й майбутні виклики у галузі безпеки шляхом визначення стратегічних комунікацій центральним елементом розробки і реалізації національної стратегії, яка має бути зрозумілою, підтримуваною і погодженою урядом і суспільством» [20].

Як бачимо, для наших закордонних партнерів фактор суспільної підтримки дій державних органів влади є одним з головних пріоритетів. Іншим стратегічним завданням є «надання відповідних повноважень представникам усіх рівнів, як цивільним так і військовим, для ефективного здійснення стратегічних комунікацій» [20].

На операційному рівні завдання Партнерства, крім проведення тренінгів для українських посадовців, підтримки міжвідомчої співпраці у галузі стратегічних комунікацій, передбачають також «підтримку розвитку системи аналізу й моніторингу громадської думки» [20]. Це положення є особливо важливим для підтримки і розвитку діяльності науковців СІАЗ, НЮБ

та Фонду Президентів України НБУВ з урахуванням їхнього багаторічного досвіду роботи в цій сфері.

Надзвичайної ваги, у контексті наших наукових пошуків та, що найголовніше – шляхів їх практичної реалізації, набувають напрями роботи, виділені в окремий Додаток до «Дорожньої карти Партнерства...». Так, зокрема, на стратегічному рівні передбачається «Розробка і реалізація національної стратегії України в галузі стратегічних комунікацій», до якої відносять: «огляд можливих існуючих варіантів національної стратегії/ так званого національного наративу/; надання допомоги у розробці національного наративу України; дорадча допомога у застосуванні каналів комунікації з метою просування українського національного наративу на національному і міжнародному рівнях» [20].

Як проміжні висновки відзначимо таке: гібридна війна Російської Федерації проти України, на жаль, виявила неповну готовність нашої держави до широких інформаційних атак на вітчизняний інформаційний простір в умовах розвитку електронних інформаційних технологій. Як наслідок, ми (Україна) на початку змушені були реагувати на такі дії Росії з певним запізненням і не завжди ефективно.

З іншого боку, як не парадоксально це звучить, ситуація, що склалася, спонукала державні структури, політикум звернути увагу на важливість такого сегмента інформаційної сфери, як стратегічні комунікації, та почати оновлення національного наративу. Саме гібридна агресія РФ проти України акцентувала суспільну увагу в нашій країні на тому, що в інформаційному просторі незалежної України на місці радянської ідеології сформувався певний вакуум, який вітчизняні медіа за роки незалежності наповнювали зовсім не українським інформаційним продуктом.

У нинішніх умовах виникла гостра необхідність у розробці та просуванні українського гранд-нاراتиву. Американський дослідник Е. Олкот, розглядаючи такого роду ситуації, твердить, що кожен гранд-нاراتив претендує на винятковість і включає переконання (вірування), що правильне розуміння історії (ситуації, події) забезпечує саме цей наратив, а всі інші наративи – хибні. Звідси – неунікний конфлікт наративів, який перетворюється на конфлікт свідомостей і пам'ятей представників різних поколінь [4]. Наведену точку зору корисно враховувати, відповідаючи на виклики сьогодення, у разі необхідності оновлення національних наративів.

2.2. Організаційні підходи до захисту інформаційного простору України в гібридній війні

Сьогодні особливо гострою для України залишається проблема інформаційного протистояння російській пропагандистській машині в умовах гібридної війни. А це – боротьба наративів та контрнاراتивів, захист прав на власну історію, культуру та міжнародне визнання. Усе це потребує організації процесу вироблення змісту національного стратегічного наративу як невід’ємної інформаційної складової побудови сучасного суспільства. Дієвість наративних інформаційно-аналітичних продуктів значною мірою залежить від використання творчого потенціалу суспільства, ефективної організації інформаційного протистояння, забезпечення єдності суспільства і донесення об’єктивної інформації про зміст міждержавної гібридної війни міжнародній спільноті. Останнє особливо важливе, оскільки на Заході уявлення про зміст гібридної війни як такої не збігаються з реаліями нинішнього російсько-українського протистояння [21–26].

Так, наприклад, Ф. Карбер бачить відмінність у розумінні гібридної війни на Заході в тому, що тут є комбінація прихованої участі держави з прямим втручанням. Він називає п’ять компонентів такої війни: політичний підрив (політична пропаганда, інформаційні операції, корупція, компрометація), квазі-святинища (захоплення локальних центрів влади, поліцейських ділянок, аеропортів, військових складів; озброєння і тренування повстанців; руйнування транспортної інфраструктури; псевдо-референдум; кібератаки), інтервенція (розміщення російських сил на кордоні; передача важкого озброєння повстанцям; створення тренувальних таборів біля кордону), примусове стримування (раптові перевірки своїх збройних сил, маневри, агресивне патрулювання сусідніх регіонів), переговорні маніпуляції (використання ініційованого Заходом перемир’я для досягнення своїх цілей) [25].

Щодо характеристик гібридної війни нового покоління висловив свою думку і Я. Берзинс, який виокремив такі: перехід від прямого руйнування до прямого впливу, перехід від знищення противника до його внутрішнього руйнування, перехід від війни зі зброєю і технологіями до культурної війни, перехід від війни звичайними силами до сил спеціального призначення і комерційних військових угруповань, перехід від традиційного поля бою

до інформаційно-психологічної війни і війни уявлень, перехід від прямих зіткнень до безконтактної війни, перехід від війни секційної до тотальної війни, включаючи внутрішній фронт, перехід від війни у фізичному середовищі до війни в людській свідомості і кіберпросторі, перехід від симетричної до асиметричної війни шляхом комбінації політичних, економічних, інформаційних, технологічних і екологічних кампаній, перехід від війни в обмежений період часу до постійної війни як природної умови життя нації. З його точки зору, «російський погляд на сучасну війну якраз і базується на ідеї, що основним полем бою є розум, тому, як наслідок, у війнах нового покоління буде домінування інформаційної та психологічної воєн» [26].

У такому контексті дослідник розглядає і основні фази розгортання цієї війни, а саме: 1) невійськова асиметрична війна (інформаційні, моральні, психологічні, ідеологічні, дипломатичні, економічні засоби), 2) спеціальні операції для введення в оману політичних і військових лідерів, 3) залякування, обман, підкуп урядовців і військових, 4) дестабілізаційна пропаганда, що збільшує розчарування населення, 5) встановлення над атакованою країною безпілотних зон, блокади і використання приватних військових компаній, 6) початок військових дій, 7) комбінація цільових інформаційних операцій, кіберударів, авіазалякування, 8) знищення вцілілого і такого, що чинить опір, противника силами спеціальних операцій [26].

В українському досвіді ведення гібридної війни звертається також увага на те, що в умовах розвитку електронних інформаційних технологій проникаючі властивості гібридної війни значно зростають. Негативним впливам у все більшій мірі при цьому піддаються інформаційні комунікації, інформаційні ресурси управлінської діяльності, механізми державного управління. Створювана інформаційно-комунікаційна інфраструктура країни та національні інформаційні ресурси виявляються об'єктами, вельми вразливими для прямого впливу агресора. В атаках на інформаційний простір України він використовує нерозбірливих у веденні міжнародних справ геополітичних конкурентів, терористичні організації, кримінальні групи і окремих зловмисників.

Система електронного врядування і система інформаційної безпеки сьогодні є взаємопов'язаними елементами загальної системи потистояння агресії. Спільними для них, як правило, визначаються групи інформаційно-технічних небезпек, таких як: новий клас соціальних злочинів, що ґрунтуються

на використанні сучасних інформаційних технологій (кібертероризм та кіберзлочинність); електронний контроль за приватним життям громадян, за діяльністю політичних організацій, бізнесових структур та органів державної влади і місцевого самоврядування; використання нових інформаційних технологій з політичною метою; вплив інформаційної зброї на психіку та свідомість людей [31].

Як зазначає В. Шеломенцев, саме кіберзлочини (несанкціоноване втручання в роботу комп'ютерних систем; створення шкідливих програмних чи технічних засобів; несанкціоновані дії з інформацією, яка обробляється в комп'ютерних системах; перешкоджання роботі комп'ютерних систем) є тими засобами, за допомогою яких здійснюються кібернетичні атаки різного характеру на об'єкти критичної інфраструктури держави [36]. Засоби кібервійни застосовують не лише для доступу до конфіденційних даних держави, а й для пропагандистського поширення матеріалів, політичного шпигунства і вандалізму, що стало особливо характерним у нинішніх умовах розгортання гібридної війни РФ проти України.

Враховуючи згубний вплив технологій гібридної війни, інформаційний розвиток України, який помітно відстає від провідних промислово розвинутих країн, має здійснюватися в рамках системної та збалансованої державної інформаційної політики, спрямованої на активну протидію інформаційній агресії.

Серед пріоритетних напрямів державної політики щодо захисту національних, державних та приватних інформаційних ресурсів, які циркулюють у системі електронного врядування і в процесі її взаємодії з суспільством, можна визначити наступні: запобігання витоку, розкраданню, втраті, спотворенню, підробці інформації та несанкціонованим діям, спрямованим на знищення, модифікацію, спотворення, копіювання, блокування інформації; запобігання іншим формам незаконного втручання в інформаційні ресурси та інформаційні системи; забезпечення правового режиму документованої інформації як об'єкта власності; захист конституційних прав громадян на збереження особистої таємниці і конфіденційності персональних даних, наявних в інформаційних системах; збереження державної таємниці, конфіденційності документованої інформації відповідно до законодавства; гарантія прав суб'єктів в інформаційних процесах і при розробці, виробництві і застосуванні інформаційних систем, технологій та засобів

їх забезпечення. Результатом цих заходів є нейтралізація загроз щодо безпеки особи, громадянина, суспільства, держави.

Слід відзначити, що процес забезпечення інформаційної безпеки системи електронного врядування потребує також подальшого розвитку наукових інноваційних підходів для вироблення концептуальних положень створення і постійної модернізації системи захисту інформації, побудови базових теоретичних моделей і програмних механізмів функціонування системи захисту інформації з урахуванням міжнародного досвіду, а також прогнозування результатів і наслідків під час її впровадження та експлуатації.

Г. Почепцов, зокрема, звертає увагу на те, що в цілому змінилася не війна, а змінився світ, який, у свою чергу, трансформував війну. «Техніка може успішно протистояти техніці, але будь-які технології проти людини завжди будуть мати «люфт» у вигляді того, що неможливо відстежити і що не піддаватиметься контролю. Четверте покоління війни по суті експлуатує якраз різні формати використання людини, які до цього неможливо було задіяти в масовому застосуванні» [26]. Тому в російсько-українському конфлікті має місце акцент на ідентичності. Ситуація поділу СРСР відносно легко відбулася в політичній і економічній сферах, оскільки там було що ділити майбутньому бізнесу. Але на базі ідентичності, яка, до речі, була навіть винесена в назву книги Л. Кучми «Україна – не Росія», війни мали винятково м'який характер. Однак перехід від ідентичності радянської до ідентичностей російської, української, білоруської, грузинської, естонської й інших викликав різке загострення відносин з боку Росії. Визнаючи розділеність економіки або політики, Росія не могла змиритися з поділом ідентичності, у той же час сама вона змогла перейти від ідентичності російської до руської [26].

Для протидії впливам, описаним вище, у держави є беззаперечна зброя – її історія, адже сила нарративу, тобто його міць, вплив та сприйняття масами залежить від його підґрунтя. Закладення стійкого нарративу створює природний імунітет та несприйняття цілеспрямованих небезпечних впливів з інформаційного простору. Конструювання ж історії, як зазначає Г. Почепцов, стає схожим на конструювання новин, де останнє виконує тактичні завдання, а конструювання історії – стратегічні. Вони є впровадженими в колективну пам'ять певними стратегічними межами, що відокремлюють

хороше «моє» від поганого «чужого». Причому досить часто це робиться не тільки за допомогою підручників, а й за допомогою телебачення, яке впливає на мозок емоційно, на відміну від раціонального впливу навчальних закладів [27]. Так чи інакше індивід отримує стратегічні знання, які начебто і з історії, але дають змогу інтерпретувати не лише минуле, а й сьогодення.

Таку увагу до конструювання історії Г. Почепцов пояснює і тим, що історичні факультети за радянських часів були ідеологічними, як і філософські. Історичні факультети іноді взагалі закривалися в довоєнний час, поки не була вироблена єдина концепція вітчизняної історії. Щось подібне ми бачимо і зараз, коли раптово з російських підручників зникає поняття Київської Русі. Адміністратору російської Вікіпедії довелося також пояснити зникнення цього терміна й заміну його на термін «Давньоруська держава» [28]. Виявилось, що зроблено це було ще до Криму – у 2013 р. Дослідник пояснює це чинним порядком: діям у фізичному просторі завжди передують дії в інформаційному і віртуальному просторі, що потрібно для виправдання фізичних дій. При цьому, якщо перемогу, як і атаку, за допомогою військових методів видно відразу, то в інформаційній сфері результати можуть проявлятися набагато пізніше. Саме тому і виникають такі терміни, як «стратегічні комунікації» або «операції впливу», покликані підкреслити віддалений тип наслідків.

Загалом, кожна зміна епох, режимів виносить на поверхню не стільки нове майбутнє, скільки нове минуле. І 1917 рік, і 1991 рік приносили скоріше не зміну інститутів, а їх перейменування. На зміну царським міністрам прийшли наркоми, які потім через деякий час знову стали міністрами. Військові звання царського часу пішли, потім прийшли знову. Такі «хвилі нового минулого», на думку Г. Почепцова, загрожують втопити сьогодення. «Для України таким конфліктом з минулим стала розбіжність сакральності Заходу і Сходу. Герої однієї половини країни стають ворогами в іншій. А сакральність за визначенням не допускає обміну її на матеріальне. Але й минуле не може бути побудоване на героях, які конфліктують один з одним. І без спільного минулого погано йде будівництво сучасного і майбутнього» [27].

Таким чином, інформаційна та військова агресія проти України по-новому актуалізувала проблему оновлення національного наративу,

більше того – питання створення домінантного метанаративу, який буде відповідати міжнародній багатонаціональній ініціативі співтовариств для нейтралізації та руйнування агресивних стратегічних нарративів опонентів, як передумови та невід’ємного супроводу насильства.

У контексті цього дослідниками Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського для уніфікації підходу формування керованого процесу підтримки природного розвитку та побудови стратегічного наративу було визначено певний алгоритм [29], який складається з проектування майбутнього, усвідомлення й переосмислення минулого та оцінки проблем сьогодення.

На думку авторів, «розробка стратегічного наративу припускає прогнозування майбутніх можливостей, переосмислення минулих звершень і знову оцінку проблеми сьогодення. Будівництво стратегічного наративу з урахуванням минулого і сьогодення дозволяє організувати проектування та прогнозування можливих варіантів майбутнього, що так необхідно для стратегій прийняття рішень в нестабільних умовах» [29, с. 195].

Слід зазначити, що, попри поширені наукові розвідки з питань стратегічних нарративів, більш актуальною проблемою постає їх адаптація для потреб суб’єктів системи стратегічних комунікацій у їхній практичній діяльності. До того ж вітчизняна наука постійно на кілька кроків відстає від реалій, проблематика стратегічних комунікацій не розроблена на доктринальному рівні, а наукові напрацювання здебільшого відтворюють переклад англомовних матеріалів STRATCOM та стандартів НАТО в цій галузі безвідносно до національних інтересів України, засад національної ідентичності.

Зазначимо також, що вітчизняними фахівцями цей термін було введено в наукову сферу ще у 2008 р. Зокрема, Г. Почепцов визначив такі ключові характеристики стратегічних комунікацій:

- стратегічні комунікації працюють з майбутнім часовим циклом, у той час як тактичні – із сучасним;
- стратегічні комунікації працюють з об’єктами, які будуть сформовані у визначеній часовій точці, у тому числі завдяки стратегічним комунікаціям, тактичні – з уже наявними об’єктами;
- стратегічні комунікації, трансформуючи в першу чергу інформаційний простір, результат повинні дати в інших просторах (військовому, дипломатичному, економічному, соціальному);

– стратегічні комунікації діють з урахуванням діяльності опонента/противника, у ряді випадків намагаючись керувати його діями;

– стратегічні комунікації спрямовані на вузькі цільові групи, які здатні внести зміни в потрібні типи об'єктів [30, с. 12–13].

Поняття стратегічних комунікацій включене в нормативні та аналітичні документи різного рівня, зокрема у Воєнну доктрину України [19], аналітичну доповідь до Щорічного Послання Президента України до Верховної Ради України «Про внутрішнє та зовнішнє становище України в 2016 році», в експертний аналіз проекту Стратегії розвитку ефективних комунікацій у Збройних силах України, Концепцію розвитку сектору безпеки і оборони, Стратегічний оборонний бюлетень тощо.

Стратегічні комунікації як процес описано наступним алгоритмом: аналіз обстановки – воєнно-політичної, воєнно-стратегічної, суспільно-політичної, інформаційної тощо; визначення мети стратегічних комунікацій; визначення та оцінка основних цільових аудиторій; розроблення «нарративу» – розповіді (історії), яка розкриває мету стратегічних комунікацій; розроблення (з урахуванням нарративу) тематик інформування кожної цільової аудиторії; визначення (розроблення) технологій інформування кожної цільової аудиторії (тривалість використання тематики інформування, частота інформування, особливості висвітлення інформації, ступінь об'єктивності та достовірності інформації, яка поширюється, тощо); визначення та оцінка каналів і джерел поширення інформації (ЗМІ, соціальні мережі, чутки тощо) для кожної цільової аудиторії; розроблення інформаційних матеріалів (меседжів) для кожної цільової аудиторії з урахуванням нарративу і тематик інформування, а також обраних каналів та джерел поширення інформації; реалізація стратегічних комунікацій; оцінювання ефективності проведених стратегічних комунікацій [29].

У положеннях низки нормативно-правових актів держави визначені завдання щодо набуття українськими силовими структурами потенціалу інформаційного протистояння, необхідних спроможностей щодо дій в інформаційному просторі.

При цьому слід розуміти, що стратегічні комунікації – це не царина відомчих прес-служб, а інтеграція всіх складових і можливостей для системної діяльності в інформаційному просторі з метою реалізації національних інтересів.

На думку В. Ліпкана, основними складовими стратегічних комунікацій визнаються: публічна дипломатія; залучення ключового лідера; зв'язки з медіа; зв'язки з органами державної влади; зв'язки з громадськістю; внутрішня комунікація; інформаційні, психологічні і спеціальні операції; кібербезпека; радіоелектронне протиборство; військове та цивільно-військове співробітництво; документування подій; заходи активного впливу. Тобто стратегічні комунікації, як стверджується у наукових і прикладних розробках, дозволяють, «залишаючись у межах демократичних практик і принципів, організувати ефективну протидію деструктивним інформаційним кампаніям» [32]. Для цього країні потрібна ефективна система ведення інформаційної війни. Для прикладу, у США на державному рівні у рамках реалізації стратегії інформаційної безпеки функціонує близько 40 організацій, а в американському зовнішньополітичному відомстві створено спеціальну «групу швидкого реагування», завданням якої є: здійснення моніторингу зарубіжних ЗМІ з широким використанням інформаційно-комп'ютерних мереж та сучасних інформаційних технологій для забезпечення домінування у зовнішньому інформаційному просторі; оперативна протидія антиамериканським публікаціям, що передбачає залучення до цієї роботи працівників дипломатичних представництв у різних країнах світу та створення регіональних «груп швидкого реагування». Також для ведення інформаційної війни у США створені та діють структури спеціальних психологічних операцій у межах ЦРУ та міністерства оборони (підрозділи об'єднаного командування спеціальних операцій), налагоджено чітку систему підготовки кадрів для ведення інформаційної війни.

Інформаційно-психологічні операції – важливий складовий елемент бойових дій і в розробках спеціалістів Китаю, що використовує усі наявні можливості для контролю за потоками інформації. Ядром системи ведення інформаційного протиборства є дослідницьке бюро при Держраді КНР і системно-аналітичний центр Міністерства державної безпеки. Така система найефективніше працює у фінансовій сфері. Вона отримує інформацію від розвідки і діаспори країн Тихоокеанського регіону, здійснює тотальний контроль за мас-медіа цих країн. Значна кількість газет, теле- і радіоканалів придбані агентами й офіцерами китайської розвідки. За допомогою контрольованих ЗМІ здійснюються активні комплексні інформаційно-психологічні операції.

У Польщі ведення інформаційно-психологічних операцій в мирний час, у кризовий період та в ході війни покладено на 5-й відділ психологічних операцій у складі Головного управління військової розвідки Генерального штабу Війська Польського. Відділу підпорядкована центральна група психологічних операцій. У складі відділів військової розвідки і радіоелектронної боротьби (РЕБ) військово-морських сил (ВМС) Війська Польського та військових округів створено групи психологічних операцій. Проведення інформаційно-психологічних операцій Війська Польського на певному напрямі за планами НАТО здійснюється задовго до початку бойових дій.

Підрозділи ведення інформаційних війн активно діють у Службі зовнішньої розвідки (СЗР) та Федеральній службі безпеки (ФСБ) Російської Федерації. Для ведення психологічних операцій у складі розвідорганів угруповань Збройних сил Росії є керівні та виконавчі підрозділи: у складі центрального апарату ГРУ; у розвідувальних відділах штабів армій, корпусів; у розвідувальних відділеннях штабів дивізій.

Також для ведення психологічної війни є відповідні підрозділи у збройних силах Німеччини, Туреччини, Румунії та інших країн світу. На жаль, аналіз інформаційної сфери України показує, що в контексті військового конфлікту ефективно нейтралізувати інформаційний тиск з боку країни-агресора вдається не завжди.

Питання формування стратегічних комунікацій все ще перебуває у полі наукових розвідок, а впровадження страткому відбувається саме через оборонні інституції. Оскільки саме нормативно-правові рішення лежать в основі регулювання стратегічних комунікацій, то початком впровадження страткому в Україні, як правило, вважається підписання Дорожньої карти Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони України та Міжнародним секретаріатом НАТО – 22 вересня 2015 р. [20], тому перші кроки на законодавчому полі спираються на досвід у сфері оборони (що актуально, з огляду на російську агресію), а в інституційному полі – на діяльність у системі органів публічного управління. С. Соловйов у впровадженні стратегічних комунікацій в Україні виокремлює три періоди: дослідницький (2008 р.); інституційний (2012 р.); нормативно-правовий (2015 р.), зауважуючи, що на урядовому рівні все ще немає інституції, яка б відповідала за стратегічні комунікації [33]. При цьому він розглядає соціальну рекламу, ініційовану органами публічного управління

у співпраці з безпековими структурами для впливу на цільову аудиторію, як свідчення практичного застосування стратегічних комунікацій. Для прикладу він наводить проведену в семи областях України комунікативну кампанію з питань протидії проявам сепаратизму, ініційовану Міністерством інформаційної політики у березні 2015 р. [34].

Отже, за відсутності сформованих в органах публічної влади відповідних структур стратегічні комунікації певним чином можуть втілюватись на інституційному рівні, що, як правило, відбувається для досягнення як публічних цілей, так і секретних – у галузі національної безпеки. Відповідно стратегічні комунікації можна розглядати, насамперед, у контексті завдань сектору безпеки і оборони, а також споріднених сфер – урядових комунікацій (Секретаріат КМУ, МІП) та публічної дипломатії (МЗС).

З часу підписання Дорожньої карти Партнерства Апарат РНБО України підготував і затвердив План заходів із її реалізації у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони України та Міжнародним секретаріатом НАТО (далі – План).

В. Петров, акцентуючи увагу на реалізації деяких положень Плану, зазначає, що практично всі державні органи, залучені до реалізації заходів, провели відповідні організаційно-штатні зміни, затвердили внутрішні плани, переглянули внутрішньовідомчу нормативну базу щодо стратегічних комунікацій. Крім того, Секретаріатом Кабінету Міністрів України разом з Міністерством інформаційної політики України було забезпечено підготовку навчальних програм з різних аспектів публічної комунікації для керівників відомств, співробітників профільних підрозділів у сфері публічних комунікацій, співробітників непрофільних підрозділів тощо; створено єдиний веб-портал для оперативного обміну інформацією між відомствами, контактами журналістів, а також методичними матеріалами. Міністерство оборони України на виконання Плану, в рамках реалізації пакета Цілей партнерства між Україною та НАТО, започаткувало нову програму «Ціль партнерства С0021 “Стратегічні комунікації”», що передбачає комплекс системних заходів у цій сфері, які мають бути здійснені до кінця 2018 р. [35, с. 26–28].

Рішенням міністра оборони України визначено складові елементи сфери стратегічних комунікацій відповідно до компетенції Міністерства оборони України і Збройних сил України та розроблено завдання (повноваження) органів військового управління, відповідальних за їх реалізацію.

Модель функціонування системи стратегічних комунікацій на оперативному рівні пройшла апробацію в районі проведення Антитерористичної операції на території Донецької та Луганської областей.

У Міністерстві закордонних справ України вперше в історії відомства було створено Управління публічної дипломатії (грудень 2015 р.), що стало важливим кроком для зміцнення можливостей України у сфері стратегічних комунікацій. До того ж МЗС продовжує активно взаємодіяти з міжнародними партнерами з метою обміну досвідом у сфері стратегічних комунікацій. Представники міністерства беруть участь у роботі групи «Друзі України з питань стратегічних комунікацій», що об'єднує представників держав – членів ЄС, США та Канади.

На сьогодні цілком визначеними є основні вектори діяльності Міністерства інформаційної політики України, серед яких: системні зміни всередині країни – СтратКом; інформаційна робота з окупованими територіями – Донбас і Крим; спілкування України із «зовнішнім світом», тобто з цільовими аудиторіями за межами країни. Таким чином, формування стратегічних комунікацій – це в першу чергу і загалом робота із забезпечення невразливості інформаційного простору України.

Водночас, попри численні напрацювання та заходи, питання дієвості та системності в реалізації стратегічних комунікацій все ще залишаються відкритими. Як зауважує Д. Дубов, перебуваючи сьогодні на важливому етапі формування моделі побудови системи стратегічних комунікацій, до самої побудови системи повноцінно ми ще навіть не приступили [6, с. 19]. Серед найголовніших проблем, які потребують вирішення в цій царині, він виокремлює: чітке розуміння її складових, ефективну координацію дій суб'єктів стратегічних комунікацій, аудит власних можливостей у конкретних політико-адміністративних умовах, підготовку фахівців (як із конкретних елементів стратегічних комунікацій, так і тих, які здатні розробляти плани кампаній зі стратегічних комунікацій та ефективно їх реалізовувати).

Слід також враховувати концептуальні підходи в реалізації стратегічних комунікацій, специфічних для окупованих територій Криму та Донбасу, де найбільшою мірою проявляється негативний вплив наративних конструктів, які активно «розкручуються» російською пропагандою.

У травні 2017 р. ГО «Детектор медіа» представило перший звіт за результатами вимірювання Індексу інформаційного впливу Кремля у чотирьох країнах: Україні, Грузії, Угорщині та Чехії, який визначається, з одного боку, його здатністю та ресурсами, а з іншого – протидією, яку він зустрічає в демократичних країнах. За висновками дослідження, **найбільші можливості впливу Кремля в Угорщині (значення Індексу – 61), найменші – у Чехії (48). У Грузії після війни 2008 р. можливості інформаційного впливу Кремля зростають** – в першу чергу через політичні партії, Православну церкву та російські медіа. **Лідером у протидії кремлівській пропаганді хоч і названо Україну**, але потужність російського тиску і свобода дій Кремля на окупованих територіях роблять показник Індексу для України подібним до чеського (49) [37].

Загалом у країнах Східної Європи зараз особливо гостро почали усвідомлювати рівень загрози, яку несе нав'язувана «руським миром» картина світу. Мешканцям країн, котрі мають досвід життя в єдиному соцтаборі, легше виокремити кремлівські наративи та фейки із загального інформаційного потоку, проте й там піддаються впливу російської пропаганди. Наприклад, головна проблема з якою зараз працює російська пропаганда в Угорщині, – це міграція. Російські наративи з цієї теми використовують не лише проросійські інформаційні ресурси, а й державні ЗМІ. Російська пропаганда має завдання підривати довіру до ЄС, роздмухувати емоції проти біженців, проти НАТО, просувати антиамериканізм та дискредитувати Україну, зображуючи її неспроможною державою (failed state).

У Словаччині існує кілька десятків видань та веб-сайтів, які займаються дезінформацією, але тільки три–чотири з них – це впливові альтернативні проросійські сайти, більшість інформації яких – прес-релізи та повідомлення національних інформаційних агентств, проросійська дезінформація становить досить малу частку. Завдяки цьому звичайному словаку доволі складно відрізнити справжню новину від фейкової, яка вкладається у певний наратив. До того ж має вплив і **проросійська пропаганда, яка ведеться в сусідній Чехії.**

Для Молдови існують свої специфічні наративи пропаганди. **Перший – це теза про те, що Молдова слабка країна, і рівень життя дуже низький через те, що обрали неправильну (європейську) орієнтацію. Другий наратив – про те, що нейтралітет несумісний зі співпрацею з НАТО.**

Третій наратив стосується симпатій до Росії в Гагаузії та Придністров'ї, де проблема поглиблюється через відсутність програм розвитку комунікації з цими регіонами.

У Польщі, як і в багатьох інших країнах Європи, підривається довіра до ЄС і НАТО, також росіяни використовують тему проблем польської меншини в Литві, іноді залучають поляків до публічних дебатів на ТВ. На RT, НТВ та інші канали запрошують польських коментаторів, політиків, громадських діячів та створюють картинку поляка-русофоба.

У червні 2017 р. Міністерство інформаційної політики України зібрало сім найпоширеніших наративних тематик, які Кремль спрямовує проти України у рамках своєї інформаційної агресії:

1. «Як погано жити в Україні». Політична й економічна криза. Протести, політичні скандали та заяви Опоблоку чи проросійської опозиції, «неминуче падіння влади Порошенка». Захід «втомився від України»: сюжети про небажання Заходу допомагати Україні, про скорочення або припинення допомоги, або про «розчарування» щодо реформ чи самої України. Енергетична криза в Україні. Сюжети про проблеми з вугіллям, газом, АЕС, ТЕС, ТЕЦ, про збитки від блокади, про підвищення тарифів на ЖКХ. Негативні сюжети, які стосуються безвізового режиму Україна – ЄС. «Обман», «все одно на кордоні треба мати купу документів», «зубожіння українців», «немає грошей на ту Європу» тощо. МВФ та Україна. Будь-які негативні сюжети: «кабала», «МВФ не дасть гроші», «гроші вкрали».

2. «Відміна санкцій проти Росії». Зняття санкцій з РФ. Коментарі чи заяви стосовно «зняття санкцій найближчим часом», або про «втомленість Заходу від санкцій» чи «небажання країн Заходу продовжувати санкції».

3. «Дискредитація ЗСУ». «ЗСУ обстріляли Донбас», сюжети про «військові злочини ЗСУ», про «іноземних найманців та інструкторів в ЗСУ», про «шалені втрати» чи «пияцтво». Заяви Росії, терористів чи будь-кого іншого про «небажання Києва виконувати Мінські угоди», про зрив Мінських угод, коментарі щодо роботи СММ ОБСЄ тощо.

4. «Україна відмовляється від Донбасу». Київ відмовився від Донбасу або втрачає його. Усі заяви стосовно того, що нібито «Київ робить все, щоб втратити Донбас». Київ знищує Донбас. Геноцид Донбасу, економічна блокада, торгова блокада, не виплата пенсій та соцвиплат в ОРДЛО тощо.

Заяви ватажків терористів. Будь-які висловлювання терористів стосовно України та окупованих територій.

5. «КримНАШ». Заяви РФ та окупаційної «влади» Криму щодо півострова. Неймовірно «покращення» після анексії.

6. «Україна підтримує тероризм». Зв'язок України з ісламістами. «Підготовка в Україні ісламістів для війни в Сирії», «передача зброї ісламістам», «ісламістські батальйони на Донбасі» тощо. Українські диверсанти в Криму, на Донбасі чи в РФ, підготовка диверсій, терористи, терористичні акти. Зв'язок України з ісламістами.

7. «Україна – радикальна». Сюжети про «розгул радикалів, неонацистів, націоналістів, фашистів, вандалів» тощо. Будь-які сюжети про утиски російської мови або російськомовних в Україні. Русофобія Києва, ненависть до всього російського, спроби переписати історію, зневага до спільного минулого та перемоги над нацизмом [38].

Слід виокремити також активно пенетровану в масову й академічну свідомість концепцію України як «держави, що не відбулася» (failed state), яку просуває машина російської пропаганди з очевидними претензіями на домінування в інформаційному просторі (що є необхідним елементом у війні за свідомість).

Появу та поширення подібного роду деструктивних наративів можна пояснити відсутністю загальноприйнятої та привабливої «національної ідеї», на яку можна приміряти наратив від влади, а також – недостатній бюджет на інформаційну кампанію. До того ж українська влада, визнаючи ефективність російського інформаційного впливу, не уникла спокуси використати ті самі інструменти та методи, що й РФ: замовчування, створення альтернативного контексту тощо. Застосування таких інструментів у режимі копіювання в атмосфері використання агресором масивного пропагандистського тиску на населення окупованих територій робить спроби донесення цьому населенню об'єктивної інформації справою малоперспективною.

На думку П. Крєтова та О. Крєтової, «ефективний спротив деструктивним впливам, які наразі мають виразну тенденцію до посилення, можливий лише за умови присутності в індивідуальній та колективній свідомості опорних символічних (як вербальних, так і ейдетичних) конструкцій, що слугували б як фундаментальні для наративу ідентичності,

насамкінець – національного міфу, який у своїй тотальності монолітизував би всі численні форми і прояви ідентичності в суспільстві й спільнотах різного ступеня загальності та з різними критеріями і підставами виокремлення» [39, с. 365–366].

Таким чином, використання стратегічних комунікацій має бути спрямоване на вироблення медійного дискурсу влади як «складної сукупності різноманітних символічних смислових рядів, головна відмінність між якими з боку рецепції – це форма їх виразу – вербальна або ейдетична. Загалом цей дискурс може бути охарактеризований як безособовий, анонімний, трансгендерний, такий, що тяжіє до узагальненості...» [39, с. 366].

Експерт Інформаційно-аналітичного центру Національної безпеки України В. Полевий також наголошує на стратегічному значенні медіатизації, що передбачає дотримання ряду вимог, серед яких: 1) зона АТО та території, що знаходяться під інформаційним впливом Росії, є територіями, які вимагають спеціального режиму мовлення. Це означає заборону трансляції російської пропаганди, акцент на стратегічних комунікаціях української центральної, місцевої та військової влади та оперативне висвітлення місцевих «гарячих тем»: обстріли, працюючі лікарні, школи; 2) Україна повинна твердо стояти на демократичних стандартах мовлення, проте чітко окреслити обмеження свободи слова в зоні АТО: що саме є таємницею, яка процедура перевірки зібраного контенту, що робити з представниками ЗМІ країни-агресора, тощо; 3) чіткі обмеження та відкритість до діалогу щодо причин запровадження цих обмежень, пошуку шляхів до висвітлення об'єктивної картини того, що відбувається, мають забезпечити рамки, що встановлюються для діяльності журналістів у зоні АТО; 4) держава повинна і надалі вживати заходів для блокування мовлення країни-агресора; 5) для вироблення інформаційних матеріалів на потребу стратегічних комунікацій держава має ресурс і фахівців Міністерства оборони, Міністерства інформаційної політики (плюс потенціал Держкомтелерадіо), при цьому розвиток «демократичного мовлення» доцільний у форматі суспільного регіонального мовника; 6) каналами доставки інформації до населення територій зі спеціальним режимом мовлення є, насамперед, телебачення та радіо[40].

Таким чином, у повній мірі реалізуються положення Доктрини інформаційної безпеки України про «розроблення стратегічного нарративу і його імпле-

ментації; вироблення і впровадження стратегії інформаційного забезпечення процесу звільнення та реінтеграції тимчасово окупованих територій» [18].

Ключовими показниками ефективності української інформаційної стратегії на територіях з особливим режимом мовлення мають стати: якість та кількість українського контенту; доступність каналів доставки українського контенту; доступність каналів російської пропаганди. При цьому український контент має відповідати місцевому контексту: бути російськомовним (принаймні частково), першим надавати інтерпретацію того, що відбувається. Місцеві мовники повинні також стати майданчиками для дискусій з опозицією та пошуку рішень актуальних проблем регіону. Для побудови довіри до українських медіа споживач має отримати доступ до об'єктивної інформації та відповіді на найактуальніші запити.

Подібні положення узгоджуються з рекомендаціям звіту «Відповідаючи на озброєння інформації в Росії» (Responding to Russia's weaponization of information) [41], який базується на результатах обговорення, у якому взяли участь медіа-експерти з країн Балтії, України, Грузії, Молдови, Росії та Польщі. У цьому стратегічному документі виокремлено такі рекомендації у сфері протидії інформаційним закидам:

- включати російськомовне населення у національний наратив, створювати для нього канали на суспільному мовленні;
- підтримувати демократичних російських журналістів (як приклад, ресурси «Медуза» та «Спектр», що були засновані у Латвії колишніми журналістами російського сайту «Лента.Ру»);
- забезпечити прозорість медіавласності за допомогою відповідних законодавчих ініціатив;
- заохочувати саморегуляцію журналістів;
- зменшити вплив російського інтернет-тролінгу (блокування коментарів під матеріалами про Україну та обговорення самої проблеми тролінгу);
- створювати спеціальні регіональні грантові програми з журналістських тренінгів, моніторингу медіа, розслідувань;
- забезпечувати донорську підтримку неурядових організацій;
- налагодити співпрацю між регуляторами у різних європейських країнах, забезпечити швидкий обмін інформацією та обговорення того, як знайти баланс між контролем, санкціями та забезпеченням свободи висловлювань;

- підтримувати академічні інститути та мозкові центри, які б допомагали країнам ЄС (без радянського минулого) краще розуміти Росію;
- посилювати здатність влади до стратегічної комунікації. Створювати сильний національний наратив.

Таким чином, Україна має виробити комплексний та цілісний підхід до вирішення проблем, спричинених інформаційними викликами. Потрібно відійти від малоперспективної моделі інформаційного протиборства «пропаганда – контрпропаганда» на користь застосування комунікативної політики держави в цілому та стратегічних комунікацій зокрема. Стратегічні комунікації – це процес інтеграції досліджень сприйняття аудиторії та зацікавлених сторін (стейкхолдерів) і врахування отриманих результатів під час реалізації політики, планування та операцій на кожному рівні. Вони спрямовані на підрив і делегітимізацію супротивника у спосіб набуття підтримки й визнання з боку місцевого населення, електорату своєї країни, міжнародної громадськості та усіх інших цільових груп. Впроваджувати та інституалізувати практику стратегічних комунікацій в Україні важливо і як у короткостроковій (у відповідь на російську гібридну війну), так і у довгостроковій перспективах, що вимагає залучення до процесу прийняття важливих для держави рішень усіх верств громадськості, формування активної співпраці між урядом і суспільством.

2.3. Проблеми розвитку українського наративу позитивного іміджу України у світі

У глобалізованому, під впливом розвитку електронних інформаційних технологій, сучасному світі зростає значення іміджевих характеристик суб'єктів міжнародних відносин. Те, «як суспільства пам'ятають», безпосередньо впливає на умови, характер і способи їх функціонування, на умови їх еволюції, трансформації в національному і міжнародному вимірі. Яскравою метафорою для ілюстрації цієї тези видається запропонований О. Забужко в одному з виступів образ французької дитячої книги – мапирозмальовки, де кожна країна позначена тим чи іншим символом. Метафоричність цієї дитячої книги для осмислення проблеми сприйняття України, як внутрішнього, так і зовнішнього, полягає у тому, що на мапі там, де має

бути Україна, зображено ліс. Книга просто не пропонує французьким дітям образу, який міг би асоціюватися з Україною.

Цей конкретний приклад є лише елементом, що характеризує відсутність загальної візії України, вірніше, її фрагментарність у європейському та ширше – глобальному контексті. Саме в цьому ключі О. Забужко пропонує шукати відповіді на важливі для нас запитання: «Чому вони (французи) нас не розуміють? ... Чому об'єднують зусилля для боротьби з тероризмом з такою ж терористичною Росією? Чому не зважають на весь контекст минулих двох (виступ, на який посилаємось, мав місце у 2015 р.) років?!». Відповідь, з урахуванням наявних проблем сприйняття України та українців за рубежем, досить промовиста: «Та тому що тут ростуть ялинки!». Україна не говорить про себе всі роки своєї незалежності, вона не запропонувала світу своєї власної «story». Коли йдеться про так звані «старі демократії», наполягає письменниця, слід зважати на те, що традиція співпраці в імперській парадигмі, у даному випадку із Росією, залишається інерційною: «СРСР є наступником Російської імперії, а Росія є наступником СРСР. І ця спадкоємність постійно підкреслюється. Більше того, вона є важливою парадигмою державної політики» [42].

Отже, доводиться констатувати, що сьогодні, коли «війна йде за те, хто продасть світу переконливішу «story», Україна далеко не завжди має вироблені, продуковані і підтримувані культурним простором, причому системні, а не спорадичні, образи і смисли, придатні для експорту, експансії. До того ж ідеться про актуальність вироблення пропозицій як для внутрішнього, так і для зовнішнього споживача. Повертаючись до використаної вище метафори, зауважимо, що Україна сьогодні все ще може сприйматися як «поросла ялинками» територія не лише іноземцями, а й певною частиною її громадян, які мислять у парадигмі, запропонованій іншим, не українським, інтерпретатором минулого, відповідно – і майбутнього.

Водночас, на нашу думку, не менш промовистим за наведений образ є свіжіший приклад, що ілюструє, з одного боку, російську політику формування та утримання згаданої інерційної імперської парадигми та інтенсифікацію зусиль України для її подолання – з іншого. Ідеться про боротьбу за «Київську спадщину», поштовх до активізації якої у травні 2017 р. дав російський президент В. Путін, заявивши під час зустрічі з президентом Франції Е. Макроном, що донька князя Ярослава Мудрого Анна була

«русской». В. Путін апелював до «освіченої французької публіки», яка має знати про «русскую Анну» – королеву Франції. Заява, побудована на характерному для російського історичного дискурсу ототожненні «Русі» та «Росії», викликала в Україні і в російському інформаційному просторі бурхливу реакцію, в основному – з протилежними знаками.

Першими під «інформаційний вибух» спродукували українські соціальні мережі – обурення, насмішки, історичні аргументи та емоційні оцінки лише зростали в геометричній прогресії, особливо, зважаючи на підключення до дискусій прибічників російської точки зору на династичні питання майже тисячолітньої давності. Найпопулярнішим в українському сегменті Мережі виявився аргумент (сформульований у різних варіаціях) про те, що після того як Анна стала королевою Франції, Москви як початку російської держави – «Московії» – не існувало ще довгих 70 років (від того, наскільки такі ототожнення корелюються із науковими історичними концепціями, їх популярність залежить мало).

Наприклад, у дописі політика і популярного блогера В. Чепиноги має місце пряме звертання до заочного опонента: *«...З Анни Ярославни, владімовладімовіч, почалися україно-французькі відносини. А з російських відносин у Анни Ярославни тільки ведмедь був, – в клітці жив. Пойманий п'яною дружиною Ярослава Мудрого десь в карельських болотах»* [43].

Загалом спостереження за обговоренням згаданої репліки російського президента дозволило виявити ³ понад 50 дописів протягом тижня у стрічці новин Facebook та Twitter, причому у цьому разі значення має не лише кількість дописів, а й ангажованість у дискусії популярних і, відповідно, впли-

³ Тут і далі як джерельна база наводяться результати включеного спостереження – участі дослідника протягом 2013–2017 рр. в інтернет-комунікації соціальних медіа (Twitter, Facebook), що дало змогу виявити й проаналізувати значущі дискурсивні ситуації та тексти. Через профілі (сторінки) у соціальних медіа та сформоване навколо них коло комунікативних зв'язків, що дають можливість читати дописи та брати участь у обговореннях, було змодельовано стрічку новин – інформаційне та інтерактивне наповнення сторінки користувача. Така стрічка новин є унікальною для кожного користувача, оскільки залежить від переліку вподобаних сторінок, списку друзів, уподобань друзів та їх активності. Водночас інтернет-комунікація, представлена в змодельованих стрічках новин, може, на нашу думку, претендувати на репрезентативність, становлячи сукупність публікацій, по-перше, значущих щодо досліджуваної теми, по-друге, резонансних у вітчизняному сегменті інтерактивного простору, з огляду на охоплення аудиторії та високий рівень взаємодії користувачів навколо них.

вових боргерів та інтенсивність дискусій – кількість коментарів та інших форм включеності аудиторії.

Рис. 2.1. Допис офіційного акаунту України у Twitter.

Джерело: https://twitter.com/Ukraine/status/869433723867062272/photo/1?ref_src=twsrc%5Etfw&ref_url=http%3A%2F%2Ffnv.ua%2Fukr%2Fukraine%2Fevents%2Fvikradennja-korolevi-jak-putin-sprobuav-privlasniti-annu-jaroslavnu-1237312.html

Найяскравішою сторінкою протистояння можна вважати «Twitter-батл» за київську княжну між офіційним акаунтом України у Twitter, який спільно ведуть представники прес-служб Адміністрації Президента і МЗС, та офіційним російським акаунтом. Перший же допис України апелював до згаданого вище протиставлення «послідовності подій»: Анна Київська, королева

Франції, Vs берізки на місці майбутньої Москви. У відповідь офіційний акаунт Росії нагадував про спільну історію: «Ми пишаємося нашою спільною історією і спільною історичною спадщиною, яка має об'єднувати, а не роз'єднувати». Український акаунт відповів на це гіфкою із мультсеріалу «Сімпсони» та риторичним запитанням: «Росіє, ти справді не міняєшся, чи не так?». Останнім був пост акаунта України з гіфкою із серіалу BBC «Шерлок» із коментарем: «Київська Русь також охоплювала сучасні території Естонії, Литви, Латвії, Польщі, Чехії та Румунії. Так що, будь ласка, без дурниць про триєдину націю і дотримуйтеся міжнародного права» (див. рис. 2.1) [44].

З подачі соцмереж практично відразу зреагували українські ЗМІ, у заголовках яких або згадувалося про «привласнення» Путіним київського князя, або ж цитувалася його заява про «нашого любимого князя». «Зради справедливості слід зауважити, що проблема навіть не стільки в словах Путіна, скільки в розумінні українським суспільством і, головне – владою, необхідності боротися за власну історію. «Я завжди говорила і писала: тисячолітня війна Московії з Руссю-Україною – війна за місце в історії... Анна Ярославівна – виразний приклад, – написала на своїй сторінці у Фейсбуці головний редактор газети «День» Л. Івшина. – ... Путін “живиться” нашими гріхами. До речі, вкравши Крим, він оперативненько вніс поправки в шкільні підручники історії... І росте нове покоління сусідів, у свідомості яких збочена “карта світу” – де нашої країни немає. Це не жарт. Це і є війна за місце в історії» [45].

Заяви про «російську Анну Ярославну» були відкоментовані українським політикумом, головним чином з акаунтів соціальних мереж (рис. 2.2). «Буду вважати Пушкіна українцем. Зрештою, українські Одеса та Крим неодноразово надихали його творчий геній», – написав на своїй сторінці у Twitter глава МЗС України П. Клімкін. Клімкін також зазначив, що найсумніше в поведінці РФ те, що вона дійсно вважає королеву Анну «російською».

Так, заступник глави Адміністрації Президента Д. Шимків попередив французів, що їх намагалися «ввести в оману» (рис. 2.3). Він нагадав, що «Анна Київська, королева Франції, з Києва, не з Москви (Москви на той час навіть не існувало)»; привернув увагу до діяльності у Франції української громади, представники якої вшановують пам'ять Анни в Санлісі,

де вона заснувала монастир, та порадив звернути увагу на знак Ярослава Мудрого: «Невже потрібні ще якісь докази походження Анни Київської?»

Рис. 2.2. Допис Д. Кулеби у Twitter.

Джерело: <https://twitter.com/DmytroKuleba/status/869281727855947776> <https://twitter.com/DmytroKuleba/status/869281727855947776>

Виступаючи з нагоди ратифікації Нідерландами Угоди про асоціацію України з ЄС, П. Порошенко назвав такі заяви «спробою викрадення»: «Багато хто намагався зупинити курс України на возз'єднання з нашою європейською родиною. Саме возз'єднання, бо історично ми були її частиною. З часів давньоукраїнського князя Ярослава Мудрого та його доньки-кичанки Анни Ярославни, яку вчора Путін намагався на очах всієї Європи викрасти до російської історії». Інформаційним «контрольним пострілом» у боротьбі «за Анну» стала заява Президента Е. Макрона про те, що київська княжна Анна Ярославна є символом давніх відносин Франції та України. Е. Макрон сказав ці слова на спільній прес-конференції з Президентом України П. Порошенком у Парижі через місяць після озвучених російським президентом претензій на київську символічну спадщину.

Цікаво, що описані «історичні війни» знайшли відображення й у зарубіжній пресі. Так, французький часопис *Libération* написав про «спроби президента Росії анексувати не лише територію України, а й українську історію». *Libération* пояснює, що 1051 р., коли донька київського князя виходила заміж за короля Генріха, ані Росії, ані України, ані Франції не існувало у сучасному сенсі значення цих назв. Київська княжна Анна стала

королевою франків, а Київ був столицею Русі. Російської столиці Москви взагалі тоді не існувало аж до 1147 р. У Франції київську принцесу називають Анною Київською, а українці, як підкреслює видання, абсолютно справедливо розглядають її як одну з постатей своєї національної історії. Тож, як пише французька газета, Путін здійснив спробу «анексувати» княжну Анну, зробивши з неї росіянку. Ба більше, росіяни дедалі гучніше називають київського князя Ярослава Мудрого одним з перших російських монархів. Французький часопис додає, що це все одно, якби французи називали римського імператора Юлія Цезаря першим французьким королем [46].

Рис. 2.3. Допис Д. Шимківа у Facebook

Згаданий вище Twitter-батл між Україною та Росією досить активно коментували західні ЗМІ. Так, американське інтернет-видання Daily beast зазначило, що Україна «зробила» Росію у Twitter. Крім того, протистояння України та Росії у мікроблозі прокоментував популярний сайт Mashable. У статті на цьому сайті зазначено, що Україна використала популярний політичний момент в анімованій поп-культурі, щоб потролити РФ за її «вибіркову пам'ять про довгу, заплутану історію між двома країнами». Прокоментував Twitter-батл навколо Анни Ярославни і канал CNN, назвавши його «новаторським використанням GIF-дипломатії, коли офіційний Twitter-акаунт України познущався з офіційного Twitter-акаунта Росії за допомогою гіфки із Сімпсонами», – сказано в статті на сайті каналу [47].

Отже, попри згадані на початку цього розділу песимістичні висновки про фрагментарну чи навіть відсутню символічну «видимість» України, охарактеризована інформаційна ситуація може розглядатись як успішна для нашої країни. Водночас поряд із відчутною, а головне ефективною, інформаційною активністю, цей успіх має й інші складові – впізнаваність постаті самої Анни та традиційне її титулування у французьких текстах – як наукових, так і публіцистичних чи художніх – «Анною Київською», активність української діаспори, що підтримує монастир, де встановлено пам'ятник із відповідними підписами; з високою вірогідністю – політичні аспекти франко-російських взаємин на той момент (наприклад, досить агресивна інформаційна підтримка незадовго до цього опонента Е. Макрона на президентських виборах) тощо. Тобто наведений приклад може свідчити не стільки про системну політику щодо символічного позиціонування України в інформаційному просторі – як національному, так і глобальному, скільки про суспільний запит на таке позиціонування та зусилля до його реалізації.

У цьому разі концепція національного наративу як значущої оповіді нації про себе видається необхідною як дослідницький та практичний підхід до наповнення культурного (гуманітарного) простору не лише інституціалізованими/впорядкованими соціальними інформаційними базами, що охоплюють свідомо виготовлену й організовану за принципом доцільності інформацію [48, с. 68], а й неструктурованою інформацією приватного порядку та виробленими на їх основі колективними уявленнями

про минуле та майбутнє групи. Власне, про таке співіснування «культурної пам'яті» та «абстрактного фонду енциклопедичного знання», що має універсальне значення, але не пов'язане з конкретною ідентичністю, пише німецька дослідниця А. Ассман. Пам'ять, наголошує вона, базуючись на символах, служить для соціальної групи формою самовизначення і орієнтиром на майбутнє, таким чином культура створює транспокілінний простір знань і систему координат, за допомогою яких носії цієї культури оформляють власний досвід. Культурна пам'ять є не тільки пасивною накопичувальною пам'яттю, вона включає в себе реактивацію минулого і можливість його широкого засвоєння активною функціональною пам'яттю.

Важливу роль відіграють при цьому структури перцепції, завдяки яким діють вторинні процеси індивідуального і культурного сприйняття [49]. Отже, пам'ять набуває принципового значення як сфера смислотворення, де актуальні моделі поведінки спираються на загальноприйняте, «норму», яку формують повторювані, можливо, впродовж поколінь, практики. Тобто, національний наратив може розглядатись як «...впорядкування, надання смислу досвідам, як конденсований ряд правил, який включає в себе те, що є узгодженим та успішно діє в межах даної культури» [50, 36]. Н. Яковенко, говорячи про систему сенсів, знакових для певної спільноти, що сприймається її членами за обов'язковий набір цінностей, які забезпечують «адекватність» повсякденної поведінки як комунікативну пам'ять, або комунікативний код культури, з щоразу новою, на виклик часу, інтерпретацією/сприйняттям «нашого» минулого, наголошує, що формують цей комунікативний код література, мистецтво, ЗМІ [51].

Отже, відтворення, трансляцію та трансформацію національного наративу забезпечують різні джерела – від академічних чи політичних до розважальних і неформальних, причому останнім часом зростає роль двох останніх типів. Такі тенденції пов'язані зі змінами споживання медіа (зміни користувачької поведінки стабільно фіксуються медіа дослідниками) і трансформацією архітектури медіа поля. Зростання ролі розважального контенту, з одного боку, є відповіддю на запит користувачів. З іншого – просування відповідних смислів набагато ефективніше (нижчий спротив, вища стійкість) тоді, коли користувач розглядає смисли як особисті, а не набуті досвід чи емоції. У ситуаціях, коли при засвоєнні наративу не усвідомлюється дидактична мета, інформація легше формує переконання. Вищий

рівень емоційності художнього контенту формує сильніші зв'язки. Так само довіра до неформальних контактів, зокрема, через соціальні мережі, рекомендаційні сервіси робить відповідні наративи ефективнішими.

Сьогодні було б передчасно стверджувати, що неформальний чи розважальний, або ж непрофесійний (продукований у соціальних мережах користувачами) контент може замінити цілеспрямовану державну політику та потужний комерційний сектор інформаційної продукції. Популярна культура виявилася найефективнішим інструментом у формуванні ставлення широкої громадськості до власного минулого та інформування громадськості. Швидше неформальна комунікація адаптує, переосмислює (приймає або відкидає офіційний дискурс, не виключено – виробляє контрдискурс; створює десятки реплік та адаптацій найрізноманітніших рівнів), відчутно інтенсифікує трансляцію національного наративу.

Серед найбільш ефективних засобів формування суспільних уявлень про минуле та розуміння історії – кінематограф і телепродукція, що потребує додаткових досліджень та виявлення механізмів зв'язків між створюваними образами, історією та пам'яттю. Усвідомлення ефективності цих інструментів у конструюванні сприйняття минулого призводить до прямих чи непрямих спроб політичного маніпулювання та, з іншого боку, до зростання актуальності дослідження фільмів та серіалів як виняткової форми написання історії, з'ясування ролі відеоконтенту у формуванні історичних наративів.

Власне, сьогодні важливо враховувати, що теле- та кінонаратив передбачає існування досить складної структури. Це, по-перше, власне кіновиробництво, зокрема його зміст. З точки зору формування національного наративу значення в першу чергу має розкриття певних тем – твори, сюжет яких так чи інакше зачіпає події, явища, постаті, що впливають на формування бачення власного минулого, оцінки сучасності, відтак – бачення майбутнього. Донедавна українські уявлення про власне минуле формувалися переважно російським кінематографом – проект екранізації «История государства Российского» М. Карамзіна; Проект телеканалу «Інтер» «Україна. Історія міст і сіл» (має сліди російської історіографії – якщо постать Мазепи вже подано як українського політика, з точки зору державного інтересу, то, наприклад, висвітлення постаті Виговського і Конотопської битви тяжіє до російського наративу. У радянському ключі подано історію Другої світової війни.

Має значення і вибір історичного матеріалу для художнього чи публіцистичного осмислення – у «білій плямі» опиняються важливі для України, але не спрямовані на підтримання посилення російського нарративу події – битва на Синіх Водах, під Оршею. Фактично донедавна український нарратив формувався на рівні кінематографа – як невід’ємна складова російського. Досить показовими у цьому плані можуть бути російські контр-раверсійні стрічки, наприклад «Тарас Бульба» – формується сервільний щодо російської монархії («царя руського, православного») образ козацтва.

По-друге – дискурс, що формується у цих творах – поняття «своїх» та «чужих», наприклад, образ українців у фільмах. Показовою у цьому випадку може бути історія різномовних варіантів фільму «За двома зайцями», досить популярна у спеціалізованих спільнотах кіноманів, що поширювалася та обговорювалася неодноразово на різних ресурсах. Пов’язана вона з віднайденням на складі Маріупольської бази кінопрокату єдиної україномовної копії, як вважалося раніше, втраченої. У повідомленні про цю знахідку та її історію наголошується на тому, що перший, оригінальний варіант фільму був знятий українською мовою, потім була зроблена російська озвучка, а україномовний варіант радянська влада майже весь знищила (наголошується саме на умисному знищенні). У результаті в російській озвучці у багатьох епізодах повністю знищено гру слів на кшталт протиставлення українського «у мене приємний день» російському канцеляризму «у меня приёмный день». Цей аспект наголошується як такий, що має принципове значення для сприйняття фільму таким, яким його задумали автори, а не таким, «яким його простою заміною мови на язык спотворила, виконуючи і перевиконуючи настанови Москви з подальшої русифікації України за принципом “Коли у Москві стрижуть нігті, у Києві рубають пальці”, радянська цензура». У результаті маємо: «Коли цей фільм дивляться російською, то глядач сприймає його так: всі нормальні, позитивні персонажі (мешканці київського Подолу) російськомовні, розмовляють нормальною російською, і на їхньому тлі, тільки смішні негативні дурнуваті персонажі – Проня і Голохвастов і Серкови розмовляють хохлоподібним суржилом (іспорченим руским язиком), і цим ілюструють деградацію нормального природного руского киевлянина у бік українства. Якщо ж дивитися цей фільм українською, то картина діаметрально протилежна: всі нормальні, позитивні персонажі (мешканці київського Подолу)

україномовні, і на цьому тлі, лише смішні пародійно-негативні, недолугі у своїх спробах помоскалення, Проня, Голохвастов і Серкови, виділяються серед решти українців своїм кацапоподібним суржиком (зіпсутою українською мовою)» [52].

Цитований текст цікавий саме тим, що ілюструє дискурсивні стратегії як встановлення та застосування інтерпретаційних рамок сприйняття, а також тим, що є прикладом формування нового явища – користувачької (аматорської, колективної та інтерактивної) медіакритики.

Іншим важливим аспектом є асортимент теле- та кінопродукції, тобто здатність національного виробництва задовольнити культурні, розважальні потреби. Очевидно, що в Україні відповідний сектор, хоч і фіксує відчутне пошквдження – від виробництва для масового глядача, до конкурсних, артхаузних робіт високої якості, таких потреб не задовольняє і близько. Відповідно, важливого значення набуває питання поширення в Україні зарубіжної кіно- та телепродукції. Це питання має дві складові: офіційний кіноринок – переклад, локалізація та дистрибуція іноземних фільмів і неофіційний. Останній реалізується через різноманітні файлообмінні спільноти, що включають мережі (як комп'ютерні, так і користувачькі – із правилами, «рейтингами», форумами для коментування) спільного використання файлів, засновані на рівноправності учасників обміну⁴.

Не будучи в прямому розумінні соціальними мережами, файлообмінні, чи, іншими словами, «піратські», спільноти набувають низки характерних для них рис, що дає змогу говорити про них як про соціальні медіа [53].

В Україні файлообмінні спільноти популярні і поширені, причому головною причиною такої популярності є безкоштовність контенту – тут йдеться як про обмеженість можливостей легально оплачувати ліцензійний (більшість світових сервісів, призначених для цього, в Україні донедавна були недоступні, та й сьогодні ці можливості неповні), так і про вартість ліцензійних програмного забезпечення і контенту – у розвинутих країнах вона визначається високою платоспроможністю попиту, більше того, в Україні вона вища, ніж у країнах Заходу і США. Дається взнаки

⁴ Детальніше див.: Соціальні мережі як чинник розвитку громадянського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горвий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013. 220 с.

й історично сформоване полегке ставлення українців до прав інтелектуальної власності – більшість користувачів поширення медіа контенту не сприймають як щось незаконне і неетичне⁵.

Нарешті, в Україні просто немає сервісу, який би пропонував схожу кількість українського та україномовного контенту, який пропонує, наприклад файлообмінник «Торрент-толока Гуртом», що має понад 700 тис. зареєстрованих учасників, які одночасно завантажують і роздають понад 104 терабайти інформації – відео, музику, аудіокнижки, програми, ігри, літературу. Тут зібрано унікальний контент – як за розмірами та різнобічністю колекцій, так і за представленістю раритетних видань чи відео.

Перегляд відео, в тому числі фільмів та телесеріалів, можливий у соціальних мережах (Youtube, ВКонтакте, причому заброна в Україні останньої мережі доступ до неї швидше ускладнила, ніж унеможливила).

Інша ніша комерційної дистрибуції, відносно нова – онлайн-кінотеатри, тобто відеосервіси, що надають послуги з перегляду онлайн відеоконтенту та ТБ каналів. Один із найбільших серед таких сервісів – Megogo.net, популярний на пострадянському просторі, що позиціонувався як найбільший у світі VOD/OTT відеосервіс для російськомовної аудиторії, доступний безкоштовно за рекламною моделлю для територій 15 країн-колишніх республік СРСР та за передплатою – для користувачів з усього світу. Станом на 2016 р. бібліотека онлайн-кінотеатру нараховувала більше 75 тис. медіаторів, а саме: художніх та документальних фільмів, мультфільмів, серіалів, ТВ-програм та шоу, спортивних і культурних подій, новин, музичних кліпів. Переважна більшість відеоконтенту на сайті доступна з російською аудіодоріжкою та субтитрами, деякі відео також доступні з аудіодоріжкою або субтитрами українською, англійською, латиською, литовською, естонською, грузинською, турецькою, угорською та польською мовами. За твердженнями адміністрації сервісу, станом на 2016 р. щомісячна глобальна аудиторія сервісу становила понад 40 млн відвідувачів.

За даними сайту Alexa.com, станом на січень 2017 р. більшість користувачів (44.4%) сервісу користувалися ним з Росії, проте сайт також популярний у країнах з великою російською діаспорою, зокрема сервіс має доволі

⁵ Див, наприклад, обговорення на форумі «Як змусити українців купувати ліцензійний контент (Ігри, музику)?» URL: <http://otvet.i.ua/user/4407261/11668?p=2>.

високий відсоток відвідувачів сайту з України (18,0%), з Німеччини (6,4%) та з Казахстану (5,1%).

Важливу роль відіграє пов'язана з кіно- та теледистрибуцією інформаційна інфраструктура – спеціалізовані сайти, що містять рецензії, рейтинги, додаткову інформацію. Нові принципи медіа споживання підвищують роль згаданої вище інформаційної інфраструктури, що визначає споживання кіно- і телепродукції. Користувачі не просто дивляться фільми в кіно-театрах, відповідні програми по телебаченню. Зростає відсоток тих, хто дивиться відповідну продукцію через інтернет-телебачення, викачує фільми (серіали, програми тощо) через різного роду файлообмінні спільноти. Відповідно зростає значення як процесу відбору контенту для перегляду – починаючи із прохання в соціальних мережах поради фільми/серіали для перегляду (книги для читання), закінчуючи популярністю публікацій тематичних списків (жанрових, новинок тощо).

Важливий аспект – комерціалізація відповідних проектів та їхній високий рівень капіталізації. Форуми, де обговорюються фільми та відповідні сервіси, що забезпечують принцип рекомендаційного відбору, формують нове явище, таке як користувацька медіакритика. Важливо – для сучасних користувачів має значення колективне пост-осмислення: висловити враження (в різних форматах – від розлогих дописів-рецензій у соціальних мережах чи спеціалізованих спільнотах до короткої репліки у форумах кінотеатрів та файлообмінних спільнот, що здатні перетворюватися на запеклі суперечки; від виставляння оцінки («зірочки») до складання рекомендаційних списків); обговорення, створення мемів аж до фанфіків – свого роду мережевої літератури, користувацьких фанатських «продовжень», альтернативних фіналів, колажів, кліпів. Тобто для сучасного користувача важлива включеність і різносторонність процесу, який усвідомлено чи ні формує національний наратив.

Інший важливий тренд споживання медіа – гейміфікація (або ігрофікація) – останніми роками являє собою своєрідний інструментарний тренд, який активно застосовують у найрізноманітніших сферах: від інтернет-маркетингу та рекламних кампаній до різнорівневої освіти та механізмів побудови корпоративної культури. Гейміфікація являє собою використання ігрових практик та механізмів у неігровому контексті. Основне її завдання – залучення користувача, стимулювання його до певних дій та формування

позитивного досвіду взаємодії. Розуміння психології людини та її внутрішніх стимулів є одним з основоположних аспектів застосування подібних ігрових механік. Процес гейміфікації базується на використанні природних людських інстинктів: прагнення до перемоги і визнання, схильність до конкуренції (змагальності), подолання перешкод та здобуття певних статусів/бонусів, азарт та бажання отримати винагороду. Саме вони є тими факторами, що гарантують позитивну реакцію реципієнта на пропозицію ігрових елементів у практично будь-якому контексті.

Гейміфікація активно включається сучасними медіа до засобів побудови ефективної інтерактивної взаємодії з аудиторією. Однак ігрові механіки не лише вбудовуються як додатковий розважальний матеріал на базі тих чи інших інформаційних ресурсів, а й активно інтегруються в новинний контент. Результатом такої інтеграції стають явища новинних ігор та інтерактивних візуалізацій. Ігри популярні серед аудиторії, оскільки прості у використанні, потребують залучення читача, створюють штучне напруження завдяки часовим обмеженням. Також можна сказати, що ігри є вірусним контентом, бо змушують грати знову і знову, щоби поліпшити результат.

Закордонні медіа, безперечно, на вищому рівні в плані використання ігрових технік у форматі сторітелінгу (тут слід згадати відомий проект Aljazeera «Піратська риболовля» або проект «Відновлюючи Гаїті», створений за підтримки Європейського журналістського центру).

Відеоігри, що становлять важливу частину дозвілля значної аудиторії сучасних підлітків, українську локалізацію мають швидше як виняток. Це, наприклад, українські розробки початку 2000-х років, що здобули популярність у світі: серії «Козаки», історична стратегія в реальному часі; шутер («стрілялка») S.T.A.L.K.E.R. По-перше, це розробки української студії GSC Game World, по-друге, події, відображені в обох проектах розгортаються на території України – козацького періоду та Чорнобильської зони відповідно. У випадках, коли сюжет гри не передбачав українського елемента (а таких більшість), українські геймери використовують англomовний оригінал або російські переклади. Лише 2012 р. вийшла гра Euro Truck Simulator 2 від німецького розробника SCS Software – перша відома неукраїнська гра з офіційним українським перекладом. Загалом із 10 тис. ігор офіційні і професійні переклади українською мають менше десятка. Аналогічна ситуація і з українізованим програмним забезпеченням.

Відповідно, формується викривлене лінгвокультурне середовище, коли інтереси українських читачів, глядачів, геймерів у принципі не можуть бути задоволені українською мовою, не кажучи вже про те, що локалізація передбачає часто і смислові нюанси: жарти, історичні чи етнічні акценти. Наприклад, в оригінальній версії комп'ютерної гри *Sniper Elite* головний герой рятував ядерні розробки Третього рейху від росіян, у локалізованій версії сюжет було змінено з урахуванням етнічної належності негативних героїв. Молодь, споживаючи інформаційну продукцію із та для «російського світу» усвідомлює себе його частиною. Відповідно, офіційний дискурс, покликаний формувати ідентичність, – освітній, науковий, художній вступає у конфронтацію із дискурсом неофіційним, що, без сумніву, впливає на формування ідентичності, зокрема, збереження навіть у представників нових поколінь незалежної України згаданих раніше контроверсійності в загальноукраїнському масштабі (умовні українська і радянська ідентичності) та атомізованості в індивідуальному вимірі (поєднання заявленої українськості із сприйняттям російського як «свого»).

Водночас політично чи національно свідомі геймери використовують додаткові можливості для того, щоб локалізувати ігри. Наприклад, гра «*Victoria 2*» – серйозна глобальна стратегія, випущена компанією *Paradox Interactive* в 2010 р. У «Вікторії» гравець може керувати майже усіма існуючими державами в період з 1836 по 1936 р. Під вашим управлінням будуть абсолютно всі аспекти державного життя: економіка, наука, армія, дипломатія, внутрішня політика. Останній, до речі, розробники приділили найбільше уваги, і під час гри завжди відбуваються цікаві ситуації. Україна тут, звичайно ж, є, але з самого початку вона не буде окремою державою. Щоб грати за Україну в *Victoria 2*, вам потрібно буде відокремитися від Російської імперії. Або ж чекати, поки вона сама розвалиться. Другий випадок забере багато часу, тому досвідчені геймери пропонують піти на хитрість: почати гру за Російську імперію; у меню створення сателітів вибрати Україну і натиснути «створити»; завантажити збережену гру, але вже за Україну. На цьому етапі вже можна грати, проте в статусі сателіта ви не зможете проводити свою зовнішню політику, тому: завантажуюмо збережену гру за Австрію і оголошуємо «визвольну війну» за Україну, потім завантажуюємось за Росію і просимо миру на умовах Австрії; тепер уже від імені Австрії погоджуємось. Таким чином Україна стане

незалежною від Російської імперії. Але на старті ви будете лише «цивілізованою державою» – економічний розвиток не дозволяє мати колонії і дозволяє великим державам впливати на вас. На щастя, Україна володіє багатими територіями: сільське господарство на підйомі, а обсяги вугілля, металу, сірки та інших ресурсів дають змогу вже за 10 років «підняти» потужну промисловість, забудувати країну залізницею і зібрати непогану армію. Далі все залежить від вас: розвивайте економіку країни, ставши «колоніальною державою» – ведіть грамотну зовнішню політику, вдалі війни (редакція LEOGAMING рекомендує захопити Єгипет – заради побудови Суецького каналу і Оман – заради нафти) і робіть країну великою!

Інша стратегія від Paradox Interactive – «Europa Universalis IV» – дозволяє гравцю керувати будь-якою країною, яка існує з періоду Середньовіччя до Нового Часу. Тому Україна в списку цих країн теж є, але знову-таки, не одразу. Відмітна особливість Europa Universalis – це унікальна система динамічних подій для кожної країни. У грі нема чітких цілей, їх визначаєте ви, Україна ж має величезний потенціал та історично достовірні національні ідеї. Україні навіть було виділено окреме доповнення, назване «Козаки» (рис. 2.4).

У згаданій раніше серії RTS-стратегії «Козаки» доступна гра за Україну. Варто просто зайти і пограти в звичайному бою з якоюсь іншою державою, аби як слід проникнутись атмосферою українського козацтва; в грі є історична кампанія за Україну.

Гра Super Power 2 – стара глобальна стратегія, що в загальних рисах нагадує геополітичний симулятор. Гравцеві дають можливість керувати економікою, армією і політичними відносинами. Події Super Power 2 відбуваються в 2001 р., коли Україна була державою зі стабільною економікою та володіла однією з найсильніших армій Європи. І ось після усвідомлення цих фактів починається анексія інших країн. По суті, це і є мета Super Power 2, адже налаштування «економіки» настільки нудні, що після 5 хвилин розглядів вам набридне щось змінювати, і ви підете воювати. Але захоплення всього світу в цій грі – процес цікавий. У підсумку, граючи за Україну, можна спокійно захопити всю Європу і труднощі виникнуть лише у боротьбі з США і Канадою. Але якщо адаптуєтесь, то і вони не будуть вам перешкодою у створенні єдиної земної держави! Більше того, ви навіть зможете створити для України ядерне озброєння. Застосування

ядерної зброї у цій грі виглядає дуже круто і спробувати можна. Звичайно, в житті нічого крутого в цьому немає, але не пропадати ж добру в грі!

Рис. 2.4. Граємо за Україну #1: найкращі ігри.

Джерело: <https://leogaming.net/ua/site/news/igraem-za-ukrainu-1>

Power & Revolution: Geopolitical Simulator 4. Якщо розбиратися детально, то «Сила і революція» – і справді єдиний справжній геополітичний симулятор у нашому списку. І це без перебільшень. Гра дійсно має захоплюючий макромеджмент! Ви зможете керувати усіма аспектами країни. Вам підвладно змінити будь-який елемент: державний лад, економічну політику, податки, встановити нову владу, удосконалювати міста.

Звичайно ж, у списку доступних ігрових країн присутня й Україна. Ось тут варто звернути увагу на два ігрових аспекти: вільна гра за Україну та сценарій. У вільній грі вам належить взяти на себе роль президента і керувати країною, як забажаєте. Тільки врахуйте, що економіка нестабільна (це ви і так знаєте, напевно), на сході країни існують терористичні організації, а народ вкрай незадоволений вашими діями. Ще й у Верховній Раді традиційно недосконалий парламентаризм. Ось і працюйте

в таких умовах. Звичайно ж, нічого неможливого у грі немає, і якщо ви спробуєте, то справи в Україні налагодяться. А ось зі сценаріями в цій частині симулятора набагато цікавіше. Як можна здогадатися із назви, більшість сюжетних ліній стосуються революційних подій. Саме 4-а частина сфокусувала найбільшу увагу на подіях української революції. І в сценаріях вам належить пройти нелегкий шлях від початку революції до звільнення територій Донбасу [54].

Зазначені питання актуалізують міждисциплінарні дослідження, спрямовані на виявлення зв'язку між образами, створюваними і трансльованими у національних культурних просторах, історією та пам'яттю. Візуальні образи у сучасних соціокультурних процесах виступають у різних ролях: як свідки історії, як засоби матеріалізації спогадів чи як засіб впливу на зміст пам'яті, зокрема формування такого явища як «пост-пам'ять». Візуалізація ключових моментів національної історії створює основу для культури історичної іконографії, яка повторюється в підручниках, ілюстраціях, аматорських зображеннях (демотиваторах, плакатах, що поширюються в інтерактивному просторі, впливають на іконографію медіа) та інших засобах формування суспільної уяви. Дослідження динаміки історичних наративів, їх візуалізації та спогадів дозволять розширити уявлення про індивідуальні та колективні процеси і механізми пам'яті.

Не менш важливим аспектом може вважатися медіаконструювання історії з використанням зображень з політичною метою та маніпулювання пам'яттю. Це включає в себе всі види практики для створення впливових ікон політично корисної пам'яті, у тому числі зміну значення, зміни етичних ієрархів та оцінок, а також прищеплення штучної та пропагованої пам'яті.

РОЗВИТОК МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ДЕРЖАВИ ТА ІНСТИТУТІВ ГРОМАДЯНСЬКОГО СУСПІЛЬСТВА В ПРОТИСТОЯННІ ІНФОРМАЦІЙНІЙ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

Багаторічна інформаційна, світоглядна експансія РФ сформувала ряд загроз у національному гуманітарному просторі: просування імперського проекту «русский мир»; посилення позицій російської ментальності шляхом поширення російськомовного культурного продукту з пропагандистським змістовим наповненням; нав'язування українському суспільству російськоцентричних цінностей та ідеології через освітні, конфесійні й інші комунікаційні канали; фальсифікація української історії шляхом інтерпретації подій минулого у вигідному для РФ світлі; діяльність УПЦ (МП) тощо. Переважання на початку 2014 р. в українському інформаційному просторі російських і проросійських ЗМІ, проведення спеціальних інформаційно-психологічних операцій антиукраїнського характеру стали вирішальним чинником підготовки до анексії АР Крим, інспірування сепаратистських заворушень на Півдні та Сході України, тимчасової окупації окремих районів Донецької й Луганської областей.

Нинішні пропагандистські антиукраїнські кампанії, що проводяться РФ, не обмежуються лише зоною конфлікту. Вони мають комплексний характер, глобальні за охопленням, але диференційовані за змістом, стилістикою та формами залежно від цільової аудиторії.

Інформаційна агресія – невід’ємна складова неоголошеної гібридної війни Російської Федерації проти України, під час якої застосовуються «...операції немілітарного впливу, насамперед способом спеціальних інформаційних операцій та “активних заходів” (у тому числі економічний

тиск, операції в кіберпросторі, дипломатія, маніпуляції інформаційним простором)» [1].

Інтенсивність російської пропаганди посилюється, характер видозмінюється. Основний акцент в інформаційній агресії проти Української держави робиться на те, щоб у будь-який спосіб ослабити й розколоти її ізсередины, штучно створюючи або загострюючи існуючі політичні, соціально-економічні, регіональні, етнічні та інші суперечності [2].

За таких умов актуальність посилення взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства (далі – ІГС) щодо протидії російській інформаційній агресії зумовлена рядом чинників, що виникли під час неоголошеної війни РФ проти України:

– на проведення тотальної інформаційної війни проти України РФ задіяла значні фінансові, матеріальні, медійні, кадрові ресурси (загалом Росія витрачає майже 3,5 млрд дол. на рік на інформаційну війну [3]), що значно перевищує відповідні можливості нашої держави. Тому протидіяти російській інформаційній агресії Україна може виключно в асиметричний спосіб, що потребує ефективного використання всіх вітчизняних ресурсів, зокрема потенціалу громадянського суспільства;

– Україна в складних умовах гібридної війни, інформаційної агресії з боку РФ шукає форми й методи підвищення ефективності систем управління, зокрема, в інформаційній сфері. Українське суспільство все ще перебуває в процесі осмислення цієї нової реальності й механізмів протидії інформаційній агресії та подолання її наслідків для інформаційного простору держави. Один з можливих напрямів – делегування частини владних повноважень суб'єктам громадянського суспільства з метою посилення адаптаційних можливостей таких систем до трансформацій зовнішнього середовища, контролю суспільства за діями влади;

– незважаючи на те що гібридні методи війни мають давню історію, досвід протидії подібним загрозам, особливо адаптованим до сучасного рівня інформаційних технологій, має фрагментарний характер. Конкретних рецептів адекватної їм протидії немає. Водночас волонтерський і добровольчий рухи показали ефективність і високий потенціал інститутів громадянського суспільства в протидії інформаційній агресії з боку РФ. Цей досвід може бути узагальнений, на його підставі можуть бути розроблені нові методики протидії агресору;

– падіння рівня довіри до влади є наслідком як повільних змін у країні, так і активізації інформаційно-психологічних операцій РФ в Україні з метою дестабілізації ситуації. У квітні 2017 р., за даними соціологів, українці найбільше довіряли волонтерам, церкві та Збройним силам України, а найменше – уряду України, російським ЗМІ і Верховній Раді України [4]. Підвищити рівень довіри до влади може ширше залучення ІГС до управлінських процесів, зокрема у справі захисту інформаційного простору країни.

Оцінюючи нормативно-правові підстави взаємодії держави та ІГС щодо протидії російській інформаційній агресії, зазначимо, що необхідні для такої взаємодії положення закріплені в Конституції та законах України. Так, у ст. 17 Конституції України задекларовано: «Захист суверенітету і територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки є найважливішими функціями держави, справою всього Українського народу» [5].

Серед пріоритетів забезпечення інформаційної безпеки Стратегією національної безпеки України визначені «...протидія інформаційним операціям проти України, маніпуляціям суспільною свідомістю і поширенню спотвореної інформації, захист національних цінностей та зміцнення єдності українського суспільства...» та «упровадження загальнонаціональних освітніх програм з медіакультури із залученням громадянського суспільства та бізнесу» [6].

У Доктрині інформаційної безпеки України серед національних інтересів країни в інформаційній сфері зазначено ефективну взаємодію «органів державної влади та інститутів громадянського суспільства під час формування, реалізації державної політики в інформаційній сфері». Доктрина також передбачає «розвиток механізмів взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії проти України», зокрема «створення та забезпечення функціонування правового механізму взаємодії державних органів з інститутами громадянського суспільства з метою інформаційної підтримки комерційної, гуманітарної, просвітницької, культурної та іншої діяльності таких інститутів за межами України» [7].

Важливим кроком у напрямі розвитку механізмів взаємодії держави та ІГС стало ухвалення Національної стратегії сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні на 2016–2020 роки. Її метою є «створення

сприятливих умов для розвитку громадянського суспільства, налагодження ефективної взаємодії громадськості з органами державної влади, органами місцевого самоврядування на засадах партнерства, забезпечення додаткових можливостей для реалізації та захисту прав і свобод людини і громадянина, задоволення суспільних інтересів з використанням різноманітних форм демократії участі, громадської ініціативи та самоорганізації» [8].

Стимулююче значення для зростання потенціалу та зміцнення організаційної спроможності громадських об'єднань, залучених до протидії інформаційній агресії, має порядок утворення, реєстрації та припинення діяльності громадських об'єднань, визначений Законом України «Про громадські об'єднання». Ним, зокрема, передбачена заборона на діяльність тих суб'єктів громадянського суспільства, які використовуються зовнішнім агресором як суб'єкти впливу, включаючи їх використання в інформаційних операціях. Так, ст. 4 Закону України «Про громадські об'єднання» забороняє утворення й діяльність громадських об'єднань, мета (цілі) або дії яких спрямовані на ліквідацію незалежності України, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом, порушення суверенітету та територіальної цілісності держави, підрив її безпеки, незаконне захоплення державної влади, пропаганду війни, насильства, розпалювання міжетнічної, расової, релігійної ворожнечі, посягання на права і свободи людини, здоров'я населення, пропаганду комуністичного та/або націонал-соціалістичного (нацистського) тоталітарних режимів та їхньої символіки [9].

Основним завданням Закону України «Про волонтерську діяльність» є забезпечення ефективного регулювання правовідносин, що виникають у процесі провадження волонтерської діяльності в Україні, сприяння розвитку волонтерського руху в Україні, підвищення якості надання волонтерської допомоги. Зокрема, Закон уточнює терміни «волонтерська діяльність», «волонтер», знімає обмеження для здійснення волонтерської діяльності організаціями та установами, уточнює права й обов'язки волонтерів і організацій, установ, які залучають до своєї діяльності волонтерів, пояснює особливості відшкодування витрат, пов'язаних з наданням волонтерської допомоги.

Закон передбачає надання волонтерської допомоги Збройним силам України, іншим військовим формуванням, правоохоронним органам, органам державної влади під час дії особливого періоду, правових режимів надзвичайного чи воєнного стану, проведення антитерористичної операції [10].

Можемо констатувати, що українське законодавство забезпечує базові умови для розвитку механізмів взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії проти України.

Практика взаємодії держави та ІГС передбачає здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки і виконання рішень, експертизи їхньої ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні й реалізації державної політики; проведення органами державної влади моніторингу та аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції й зауваження громадськості; ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики, виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного й соціального спрямування тощо.

Аналіз і узагальнення різнобічної діяльності громадських об'єднань щодо забезпечення протидії інформаційній агресії з боку РФ дали підстави фахівцям [2] виділити основні напрями взаємодії держави та ІГС у цій сфері.

1. Консультаційна та науково-аналітична допомога органам державної влади, відповідальним за розроблення й провадження державної інформаційної політики.

Спостерігається ряд позитивних тенденцій, пов'язаних з посиленням взаємодії представників і структур громадянського суспільства з органами державної влади при підготовці законодавчих актів з питань національної безпеки й оборони, інформаційної безпеки, протидії інформаційним загрозам.

Незалежні експерти, представники недержавних аналітичних центрів, громадських організацій відповідної фахової спрямованості беруть активну участь у розробленні стратегічних документів державної політики в цій сфері; розробленні й експертизі нормативно-правових актів; обговоренні проблем, підготовці рішень і надання конкретних рекомендацій у складі громадських рад при органах виконавчої влади та інших консультативно-дорадчих органів. Наприклад, у розробленні Доктрини інформаційної

безпеки України брала участь експертна рада при Міністерстві інформаційної політики, до якої входить велика кількість медіа-експертів і представників громадських організацій.

Звернення громадських активістів, зокрема з ГО InformNapalm, до Президента України та секретаря РНБО щодо загроз, пов'язаних з діяльністю в Україні Яндекс, «ВКонтакте», Мейл.Ру, і відповідні дослідження та публікації активістів, їхня праця в соціальних медіа сприяли як підготовці громадської думки до санкцій щодо зазначених компаній, так і, за словами координатора організації М. Макарука, швидшому прийняттю цього рішення [11].

Звичайною практикою стає запрошення окремих неурядових експертів до співпраці в уряді.

2. Контрпропагандистська та інформаційно-просвітницька діяльність. Вона спрямована на моніторинг і спростування конкретних повідомлень російських, проросійських та сепаратистських ЗМІ; викриття форм, методів, прийомів і замовного характеру їхньої роботи; продукування й поширення інформаційного контенту, що об'єктивно та неупереджено відображає події й процеси, які відбуваються в українському суспільстві, російську агресію проти України, імперіалістичний характер зовнішньої політики РФ.

Уже в лютому 2014 р. ГО «Детектор медіа» розпочало перший системний моніторинг російської пропаганди в Україні. У березні 2014 р. з'явилися ініціативи StopFake та «Інформаційний спротив» (далі – ІС). На початок 2015 р. в Україні зусиллями ГО «Детектор медіа», Інституту масової інформації, Інституту демократії ім. П. Орлика, МГО «Інтерньюз-Україна», Українського католицького університету, Українського кризового медіа-центру та ряду інших аналітичних і моніторингових центрів просувалися, розроблялися та вдосконалювалися методології моніторингу російської пропаганди, практики дискурс-аналізу.

Одним з перших до протидії російській інформаційній агресії долучився проект неурядової організації «Центр військово-політичних досліджень» (м. Київ) під назвою «Інформаційний спротив» (sprotyv.info). Ця громадська ініціатива створена з метою протидії в інформаційному полі зовнішнім загрозам, що постають перед Україною у військовій, економічній, енергетичній сферах, а також у сфері інформаційної безпеки. Для ефективної просвітницької роботи з населенням і загальної протидії інформа-

ційним загрозам зареєстровані офіційні групи ІС у соціальних мережах, створено офіційний канал на відеохостингу YouTube. Ресурс не лише оперативно інформує про події в Україні, а й надає аналітику, підготовлену власними й запрошеними українськими та іноземними експертами з неурядових і державних організацій.

Український кризовий медіа-центр (далі – УКМЦ), створений у березні 2014 р. провідними українськими експертами в галузі міжнародних відносин, комунікацій і зв'язків з громадськістю, вирішує такі завдання: надавати об'єктивну інформацію про Україну та про події довкола неї, виклики й загрози національній безпеці, зокрема у військовій, політичній, економічній, енергетичній, гуманітарній сферах; об'єднувати інформаційні потоки про Україну, підвищувати поінформованість щодо ситуації та подій, які відбуваються в Україні і світі, сприяти побудові позитивного іміджу України на міжнародній арені. З цією метою УКМЦ проводить щоденні брифінги й надає цілодобову підтримку всім представникам ЗМІ, які висвітлюють події в Україні. Центр конструктивно співпрацює у вирішенні вказаних завдань з Радою національної безпеки та оборони України.

Відомими медійними проектами цього напрямку, створеними волонтерами, громадськими активістами й журналістами, стали також сайт Stopfake (перевірка та спростування спотвореної інформації й пропаганди про події в Україні, яка поширюється у ЗМІ, аналіз «кремлівської пропаганди в усіх її аспектах і проявах»); онлайн-газета Euromaidan Press (спеціалізується на донесенні новин та об'єктивної інформації про події в Україні для аудиторії англійських країн світу. Агресивній політиці РФ та інформаційній агресії з її боку в ній присвячені окремі рубрики: «Путін», «Крим», «Росія») та ін.

Масштабним проектом цього напрямку є спеціально утворене для боротьби з російською пропагандою під патронатом Міністерства інформаційної політики добровільне об'єднання патріотично налаштованих інтернет-користувачів «Інформаційні війська України» (далі – ІВУ). Проект спеціалізується переважно на протистоянні російській пропаганді в соціальних мережах (крім офіційної веб-сторінки, він має свої сторінки в таких мережах, як Twitter, Facebook, Google+, YouTube), зокрема спростуванні фейкових новин і оперативному розповсюдженні достовірних новин, що, у свою чергу, можуть поширюватися далі постійними відвідувачами відповідних

інформаційних ресурсів. За словами С. Батова, координатора проекту «Інформаційні війська», їхня аудиторія в березні 2017 р. становила близько 10 млн відвідувачів на місяць [12].

ІВУ також поширюють власний досвід, набутий у протидії агресивній російській пропаганді, не лише в Україні, а й діляться ним з представниками інших країн, що стають об'єктами інформаційної агресії з боку РФ.

Міністерство оборони України спільно з Міністерством інформаційної політики України продовжують проект Embedded journalists – закріплення журналіста за військовою частиною в зоні АТО.

В Україні влітку 2016 р. запрацював Міжнародний інформаційний консорціум «Бастіон», який об'єднав зусилля громадських і урядових організацій для протидії російській інформаційній війні. До «Бастіону» увійшло вісім українських громадських організацій. Консорціум співпрацює з естонськими неурядовими організаціями, з представниками Польщі, Грузії та Латвії.

Наприкінці 2016 р. секретар Ради національної безпеки й оборони України О. Турчинов і міжнародне громадське об'єднання «Міжнародний інформаційний консорціум “Бастіон”» підписали меморандум про взаємодію з метою протидії російській пропаганді. Від МГО «Міжнародний інформаційний консорціум “Бастіон”» меморандум підписали: керівник ГО «Центр військово-політичних досліджень “Інформаційний спротив”» Д. Тимчук; заступник керівника ГО «Центр дослідження армії, конверсії та роззброєння» В. Копчак; керівник Бюро протидії гібридній війні Т. Березовець; офіційний представник Міжнародної волонтерської мережі InformNapalm М. Макарук.

3. Збір, аналіз і поширення даних про суб'єкти зовнішньої агресії (включаючи інформаційну) проти України: окремих осіб, сепаратистські рухи, організації, спільноти та їхні інформаційні ресурси; російські та проросійські (не лише в Україні, а і в інших країнах світу) ЗМІ, їхні структурні підрозділи та співробітників; активних дописувачів, блогерів і адміністраторів антиукраїнських соціальних мереж; органи державної влади РФ та квазідержавні сепаратистські утворення, що розробляють і керують реалізацією антиукраїнської інформаційної політики. З цією метою громадськими об'єднаннями, незалежними аналітичними центрами, журналістами, блогерами, спільнотами соціальних мереж і окремими громадянами

створюються та функціонують спеціальні моніторингові мережі, які відслідковують, накопичують і поширюють у відкритому доступі відповідні бази даних.

Так, сайт InformNapalm створений волонтерами з метою інформування широкої аудиторії про російсько-терористичну агресію проти України, зокрема з метою інформування іноземної аудиторії. Його матеріали перекладаються десятками мов світу. Основними напрямками його діяльності є збирання інформації з відкритих джерел, зокрема соціальних мереж, аналітика щодо ситуації в зоні АТО та співпраця з мережею інсайдерів на тимчасово окупованих українських територіях. Учасники проекту створили ґрунтовні бази даних про російські формування, які воюють в Україні, зібрили численні докази переміщення в Україну російської військової техніки, озброєнь і військовослужбовців. Значний міжнародний резонанс отримали оприлюднені сайтом InformNapalm звіти про розслідування щодо причин катастрофи малайзійського пасажирського лайнера «Боїнг-777» рейсу МН17, збитого 17 липня 2014 р. над територією Донецької області, і оприлюднення бази даних російських військових льотчиків, що бомбили територію Сирії [2].

Періодом загострення кібервійни став 2016 р. Цей рік став також роком об'єднання українських ІТ-активістів. Групи програмістів FalconsFlame, Trinity, RUH8, окремі активісти CyberHunta та інші волонтери заснували спільноту українських кіберактивістів з різних міст України й куточків світу «Український кіберальянс». Більшість операцій «Українського кіберальянсу» мають оперативну важливість, ланцюжки викритих систем противника виводять на нові рівні і зв'язки між агентами агресора, тому лише частина з них стає об'єктом гласності.

У червні 2016 р. «Український кіберальянс» передав волонтерам міжнародної спільноти InformNapalm масив даних, добутих зі зламаних поштових листувань і хмарних сховищ російських журналістів та пропагандистів. Було оприлюднено листування російських пропагандистів щодо теми МН17, про обстріли української території, спроби інформаційного впливу росіян, спрямованого не тільки проти України, а й США. Зокрема, було розкрито цікаві подробиці роботи журналіста й пропагандиста державного Першого каналу РФ С. Зеніна, а також інформацію про його співпрацю з Russia Today, спроби дискредитації Агентства національної безпеки США [13].

Завдяки роботі інтернет-проекту «Центр “Миротворець”» були створені та оприлюднені значні за обсягами бази з особистими даними російських військовослужбовців, представників сепаратистських рухів і квазі-державних утворень «ЛНР», «ДНР», найманців з РФ та інших країн світу, що брали участь в агресії проти України. Центр неодноразово надавав зібрані дані Службі безпеки України, Генеральному штабу ЗСУ, Міністерству внутрішніх справ України, Державній прикордонній службі та Державній пенітенціарній службі. Завдяки цим даним значна частина осіб, що в них фігурували, була ідентифікована й затримана на території України. У червні 2016 р. групою фахівців «Миротворця» задля безпечного зберігання масивів інформації про об’єкти дослідження, у діях яких присутні ознаки злочинів проти національної безпеки України, життя й здоров’я людини, миру, безпеки людства та міжнародного правопорядку, відкрито новий інтернет-проект – сайт ORDILO.org. На сайті у відкритому доступі зберігаються в первинному вигляді інформаційні масиви, що підтверджують антиукраїнську та протиправну діяльність відповідних осіб. Засновники нового ресурсу вважають його цільовою аудиторією аналітиків спецслужб і правоохоронних органів, журналістів, правозахисні організації та вчених-істориків [14].

4. Соціологічні та науково-аналітичні дослідження стану масової свідомості та інформаційного простору, наслідків впливу на них інформаційної агресії та напрацювання науково-методологічних рекомендацій щодо протидії їй. Зокрема, підвищення медіа-грамотності населення.

Репрезентативні всеукраїнські й регіональні соціологічні дослідження з цієї тематики проводять неурядові дослідні структури (Український центр економічних і політичних досліджень ім. О. Разумкова, Київський міжнародний інститут соціології, Фонд «Демократичні ініціативи» ім. І. Кучеріва, Український інститут соціальних досліджень ім. О. Яременка, Центр «Соціальний моніторинг»), що створює можливості для відстеження деструктивних інформаційних впливів і розроблення механізмів протидії їм.

Безпосередньо висвітленням подій медіа-простору й медіа-ринку України, проведенням моніторингу ЗМІ та аналізом їхнього інформаційного контенту, підвищенням стандартів журналістики й утвердженням журналістської етики; підтримкою вільних і незалежних медіа; удосконаленням законодавчої бази, що регулює відносини у сфері медіа в Україні; питан-

нями журналістської освіти предметно займаються такі об'єднання, як ГО «Телекритика», ГО «Детектор медіа», інтернет-проект Media Sapiens, МГО «Інтерньюз-Україна», ГО «Інститут масової інформації», Національна спілка журналістів України та ін. [2].

Важливим напрямом взаємодії щодо мінімізації російського пропагандистського впливу є розвиток медіа-освіти й медіа-грамотності населення. Медіа-грамотність розуміють як набір компетентностей (розуміння медіа, використання медіа, комунікація за допомогою медіа-засобів і вміння досягати власних цілей, застосовуючи медіа), необхідних для активної й усвідомленої участі в житті медійного суспільства. Державні та громадські інституції організовують заходи, спрямовані на вдосконалення методик підвищення медіа-грамотності.

Так, Академія української преси, Міністерство освіти та науки України за підтримки Агентства США з міжнародного розвитку (USAID) та «Інтерньюз» провели V Міжнародну конференцію «Практична медіа-грамотність: міжнародний досвід та українські перспективи», де учасники поділилися досвідом реалізації Концепції запровадження медіа-освіти. Було презентовано «МедіаНавігатор», над яким працювали медіа-експерти й педагоги із семи країн. Організатором проекту є німецька n-ost (Міжнародна мережа журналістів і медіа-ініціатив з ЄС і Східної Європи), співорганізатори – ГО «Детектор медіа» й Академія української преси в Україні та «Бумага Медиа» в Росії. «МедіаНавігатор» – інноваційний інструмент для тих, хто викладає медіа-грамотність (у навчальних закладах чи неформально).

Особливо актуальним у контексті протидії інформаційній агресії є проект Інституту постінформаційного суспільства за підтримки фонду European Endowment for Democracy й Міністерства інформаційної політики України OSINT Academy (<http://osint.academy>), що проводить тренінги для журналістів, блогерів і громадських активістів з навчання інформаційній розвідці та новітнім технологіям OSINT (англ. Open Source Intelligence – розвідка по відкритих даних). Метою цього проекту є навчити всіх бажаючих використовувати такі технології для захисту себе та інших громадян України від інформаційних маніпуляцій, сприяти створенню суспільно-важливого контенту, розпізнаванню фейків і неправдивої інформації окремих ЗМІ.

ГО «Детектор медіа» 16 травня 2017 р. презентувала звіт «Індекс інформаційного впливу Кремля». Це інструмент, розроблений групою аналітичних центрів Східної та Центральної Європи для вимірювання можливостей уряду Російської Федерації впливати на інформаційний простір інших країн для реалізації своїх цілей. Звіт містить результати вимірювання індексу інформаційного впливу Кремля у 2017 р. у чотирьох країнах: Україні, Грузії, Угорщині та Чехії. Вплив і протидію розглянуто у трьох вимірах:

- політичному;
- медійному;
- громадянського суспільства.

Зазначається, що в цих країнах медіа-простір є сприятливим для російського впливу, однак найкращий опір йому чинить громадянське суспільство. Якщо говорити про політичну відповідь, то лідером у протидії цій пропаганді серед чотирьох держав є Україна [20].

5. Науково-дослідна й просвітницька робота зосереджена на критичному аналізі неспроможності ідеологічних і теоретико-методологічних засад російської інформаційної агресії: проросійських фальсифікацій історії та концепції «русского мира».

До цієї роботи активно залучаються фахові об'єднання істориків, політологів, журналістів, академічна спільнота (Інститут історії України НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, наукові підрозділи Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та ін.), мережеві співтовариства, створюються відповідні інтернет-проекти. Наприклад, майданчиком для наукових і публіцистичних дискусій навколо історичної політики й політики пам'яті, джерелом аналітичних статей, інтерв'ю, рецензій і оглядів книжок, анонсів є «Історична правда» (<http://www.istpravda.com.ua>) – онлайнове суспільно-історичне, науково-популярне видання, головний редактор якого В. Кіпіані. «Історична правда» також виходить на телеканалі ZIK, у YouTube.

Проект «Лікбез. Історичний фронт» було започатковано в липні 2014 р. Його метою є створення багатомовного інтернет-ресурсу, на якому б містився достатній обсяг інформації з історії України, формування Української держави, витоків українсько-російських конфліктів. На цьому сайті, зокрема, публікуються матеріали, присвячені суперечливим питанням українсько-російських відносин, спростовуються негативні стереотипи й пере-

кручування фактів української історії. Безумовною перевагою цього проекту є виклад матеріалу доступною для масової аудиторії мовою, лаконічно та аргументовано.

6. Збір даних, документування, узагальнення, аналіз і оприлюднення інформації щодо системних порушень прав людини та злочинів проти людяності на тимчасово окупованих територіях.

Така інформація, серед іншого, переконливо спростовує міфи російської пропаганди про начебто вимушений захист російсько-терористичними угрупованнями населення цих територій від утисків з боку української влади. Послідовно проводять цю роботу волонтери, журналісти, правозахисні організації, активісти проекту «Стоп Терор», ГО «Безпека та взаємодія в Україні», ГО «Крим SOS», ГО «Донбас SOS» та інші громадські об'єднання [2]. Долучаються до неї також зарубіжні й міжнародні неурядові аналітичні центри та правозахисні організації. Так, правозахисна організація International Partnership for Human Rights (IPHR) опублікувала звіт, у якому навела конкретні докази незаконного перетину російсько-українського кордону збройними силами і військовою технікою РФ та обстрілів українських населених пунктів з російської території. Усі зібрані нею докази передаватимуть у міжнародні суди, що допоможе постраждалим від конфлікту захищати свої права й притягнути до відповідальності тих, хто віддавав злочинні накази [15].

Важливе значення для налагодження взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства мають соціальні мережі, які все більше стають інформаційним відбитком громадянської активності, оскільки саме цей канал комунікації використовується для поширення ідей, об'єднання однодумців у спільноти (як віртуальні, так і реальні), організації багатьох заходів у структурах громадянського суспільства, координації їхніх зусиль.

На тлі поєднання і взаємопроникнення інформаційних і нових соціальних технологій соціальні мережі дають змогу громадянам та громадським рухам, громадянському суспільству, що формується, досягати ефективнішої і швидшої комунікації. Завдяки цьому зростають ресурси контролю за владними структурами, підвищуються шанси реалізації громадських ініціатив. Можемо констатувати, що мережева комунікація приводить до зростання активності громадськості й підвищення її ролі в прийнятті рішень, а здатність до підтримання комунікації з боку влади стає одним з важливих показників ефективності державного управління.

Співпраця уряду з громадянами в соціальних мережах відкриває додаткові шляхи до побудови ефективних комунікативних майданчиків між суспільством і владою.

Практика реалізації громадських ініціатив через соціальні мережі продемонструвала, що віртуальний комунікативний простір є сприятливим середовищем формування громадянської ідентичності та має потужний потенціал суспільної самоорганізації, який може бути успішно використаний для зміцнення громадянського суспільства [16].

У вітчизняну практику вводяться також різні форми електронної демократії та участі громадян в управлінні державними справами. Так, Законом України «Про внесення змін до Закону України “Про звернення громадян” щодо електронного звернення та електронної петиції» у другій половині 2015 р. впроваджено особливу форму електронного звернення до Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України та органів місцевого самоврядування – електронну петицію.

Проблеми подальшого розвитку механізму взаємодії держави й інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії проти України, на нашу думку, мають здебільшого світоглядний, нормативно-правовий і організаційний характер.

Із широкого спектра *світоглядних проблем* виокремимо лише найважливіші з них, що безпосередньо стосуються нашої теми.

Налагодження механізму взаємодії для ефективної протидії інформаційній агресії проти України потребує насамперед визначення й усвідомлення, яким саме цінностям Української держави та нації загрожує російська інформаційна агресія і які з цих цінностей становлять вищий пріоритет.

Одним із завдань інформаційно-психологічних операцій РФ є зміна ціннісних, світоглядних орієнтирів об'єктів впливу. Ідеться не лише про заперечення легітимності існування Української держави – заперечується українська національна ідентичність. Як зазначає академік В. Горбулін, «російська культурна політика на українському напрямі була повністю інтегрована в загальну стратегію ліквідації української державності. Для ведення російської пропаганди широко використовуються не тільки засоби масової інформації, але й культурно-розважальна індустрія: кінематограф, шоу-бізнес, начебто неполітичні, “культурні” програми телебачення і радіо-

мовлення, Інтернет тощо. Російська культурна експансія проти України здійснювалась свідомо і наполегливо протягом усіх років незалежності, чому сприяла неефективність державної гуманітарної і культурної політики» [17].

Інформаційно-психологічні операції завжди успішніші проти тієї країни, яка перебуває в кризовому стані, у суспільній свідомості якої панує ціннісна невизначеність, де слабка або відсутня патріотично налаштована еліта, домінує низький рівень інформаційної культури серед громадян.

Природна неоднорідність громадянського суспільства ускладнюється наявністю в Україні двох ментальних платформ для консолідації нації: колишньої радянської, частково на базі якої і сформовано доктрину «русского мира», та української, що перебуває в стадії формування. Цей конфлікт ідентичностей у різні роки незалежного існування країни на державному рівні або не усвідомлювався, або ігнорувався, або використовувався Росією та проросійськими політиками в Україні. У наші дні ці процеси поляризують громадянське суспільство, посилюють конфронтаційні ризики, знижуючи потенціал громади в протидії гібридним загрозам.

Підвищити ефективність взаємодії держави й інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії можливо за умови проведення активної державної політики, спрямованої на консолідацію української нації, зміцнення її ціннісних орієнтирів, усвідомлення активною частиною суспільства, що культурна та інформаційна політика є такими ж чинниками національної безпеки, як і розвиток військово-промислового комплексу, а війна на Сході України триває за збереження національної ідентичності. Отже, ідеться насамперед про гуманітарну безпеку України. І держава, і інститути громадянського суспільства мають зробити свій внесок у її зміцнення. Зокрема, першочерговим видається:

а) створення якісного конкурентоспроможного інформаційного продукту;

б) налагодження й розвиток дієвого механізму стратегічних комунікацій як складової системи управління національним інформаційним простором.

Позитивні кроки органів державної влади останнього часу щодо захисту інформаційного простору України, розширення сфери використання української мови за відсутності стратегічних документів, на жаль, справляють

враження заходів некомплексних, несистемних, тимчасових. В умовах гібридної війни особливо загострюється суспільний запит на реалізацію національної стратегії гуманітарної політики з усім комплексом необхідних для її впровадження законів, у яких би визначалися місце й роль культурної політики в системі національної безпеки, передбачалися заходи, спрямовані на збереження національної ідентичності, регулювалися питання культурного виробництва, засади державної мовної політики тощо. Забезпечення гуманітарної безпеки має стати важливою складовою політики національної безпеки України. Видається доцільним введення до структури апарату Ради національної безпеки й оборони України, крім Служби з питань інформаційної безпеки, також підрозділу з питань гуманітарної безпеки держави. Ведення чіткої й зрозумілої державної політики в гуманітарній сфері як складової забезпечення національної безпеки створить необхідні умови для консолідації громадянського суспільства, зниження конфліктності, відкриє додаткові можливості розвитку механізмів взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства в протидії інформаційній агресії проти України.

У контексті розгляду нашого питання звернемо увагу на ряд проблем і ризиків у процесі формування громадянського суспільства в Україні та механізмів взаємодії держави та ІГС.

Якщо партії, парламент, уряд, місцеве самоврядування неефективно виконують ті функції суспільного управління й регулювання, які на них покладаються в процесі демократичного волевиявлення громадян, виникає спокуса замінити їх іншими інституціями, які б цю функцію виконували ефективніше. На це вказує М. Розумний [18], зазначаючи, що ідея розширення функцій громадянського суспільства в публічній сфері дедалі частіше сприймається як альтернатива механізмам традиційної представницької демократії.

Конкурентна політика, що здійснюється на публічних засадах, викликає дедалі більше неприйняття в суспільстві пострадянського зразка. Така політика тлумачиться як «безлад», «хаос», породжує відчуття тривоги й безпорадності, що є закономірною реакцією індивіда на ситуацію, що потребує від нього вищої міри компетентності та відповідальності, ніж він реально має. Поки що дуже незначна частина громадян і політиків в Україні здатна функціонувати в цьому форматі суспільної активності, тому демократична

процедура викликає дедалі більше роздратування, а мотивація позбутися публічної політики починає переважати над мотивацією опанувати її механізми.

Дослідник звертає увагу, що одним з наслідків підвищення статусу недержавних організацій (далі – НДО) може стати поступове заміщення традиційних механізмів легітимізації публічної влади.

Модель, у якій основним партнером влади є організоване (і, вочевидь, досить швидко монополізоване) середовище універсальних посередників з-поміж носіїв бренду «громадянського суспільства», має свої прототипи в нашому недалекому минулому – у радянській системі. І безпосередньо ради народних депутатів, і численні громадські об'єднання радянської доби номінально були саме тими посередниками між системою влади й рештою населення, на роль яких претендують новітні НДО. Зауважимо, подібні ризики зростають і з огляду на наявність громадських організацій, які просувають в Україні ідеологію «русского мира», проголошуючи водночас ідеї розвитку громадянського суспільства та закликаючи до реального народовладдя.

У цьому контексті по-новому можуть бути сформульовані й пропозиції до порядку денного української політичної науки і вітчизняної політичної практики у сфері дослідження феноменів громадянського суспільства, що важливо для розуміння подальшого розвитку механізмів взаємодії держави та ІГС:

1. Визначеність із критеріями належності окремих інституцій, експертних і консалтингових організацій до категорії структур громадянського суспільства.

2. З'ясування дослідним шляхом адекватності панівних уявлень про роль інституцій громадянського суспільства в розвитку політичної культури, інститутів публічної політики і їхній вплив на стан соціальної довіри та соціального самопочуття громадян.

3. Визначення справжнього місця структур громадянського суспільства в сучасному українському суспільстві, ідентифікація та опис реальних форм їх включеності в публічну політичну сферу.

4. Аналіз соціальних і політичних наслідків реалізації стратегії підтримки розвитку громадянського суспільства як міжнародними й іноземними суб'єктами, так і в контексті реалізації політики державного сприяння розвитку громадянського суспільства [18].

Нормативно-правові та організаційні проблеми. Як уже зазначалося, нормами Конституції України та її законодавством передбачено можливість співпраці держави з громадянським суспільством щодо забезпечення інформаційної безпеки. Водночас зазначені норми мають виключно рамковий характер і не регулюють конкретних форм і механізмів такої співпраці. Це створює ситуацію, коли частина рішень недержавних структур щодо протидії інформаційній агресії виходить за межі правового поля, оскільки недостатньо регулюється чинним законодавством або не регулюється взагалі. Більше того, часом «застосування чинного законодавства може зашкодити тим, хто здійснює необхідні, але не завжди нормативно врегульовані кроки для захисту України від інформаційної агресії» [19].

Проблемою є відсутність цілісної системи взаємопов'язаних нормативно-правових актів, що регулюють діяльність державних і недержавних суб'єктів забезпечення інформаційної безпеки та взаємодію між ними. З огляду на особливості сучасної інформаційної війни питання забезпечення гуманітарної безпеки держави, організації контрпропагандистської роботи потребують більш чіткого опрацювання, зокрема, у сфері їхніх нормативно-правових механізмів.

Потребують уточнення також норми Закону України «Про захист персональних даних», метою якого є унеможливлення приховування інформації про суб'єкти інформаційної агресії, посилаючись на цей Закон.

Недосконалість чинного законодавства створює штучні бар'єри для реалізації громадських ініціатив, утворення й діяльності окремих видів організацій громадянського суспільства. Як наслідок:

- недостатньою є практика залучення громадськості до формування й реалізації державної політики в інформаційній сфері;
- відсутній ефективний громадський контроль за діяльністю органів державної влади, відповідальних за організацію протидії інформаційній агресії;
- волонтери й благодійники не мають ефективних стимулів з боку держави (зокрема, податкових), обтяжені бюрократичними процедурами, відсутній дієвий механізм захисту від шахрайства та інших зловживань у сфері благодійництва;
- більшість організацій громадянського суспільства не має доступу до державної фінансової підтримки через її обмежений обсяг; реалізацію

програм (проектів, заходів), розроблених організаціями громадянського суспільства, для виконання (реалізації) яких надається фінансова підтримка держави, ускладнюють надмірно короткі терміни, протягом яких вона надається, та необґрунтовані обмеження на види витрат, які можуть бути профінансовані коштом бюджету;

– практично відсутня єдина державна інформаційно-просвітницька політика у сфері сприяння розвитку громадянського суспільства [8].

Незважаючи на значну кількість нормативно-правових актів у сфері інформаційної безпеки, не завжди є достатньо механізмів для повноцінного застосування цього законодавства. В Україні над забезпеченням інформаційної безпеки працює ряд органів влади. Серед них Служба безпеки України, Рада національної безпеки й оборони України, Міністерство внутрішніх справ, Національна рада з питань телебачення та радіомовлення тощо. З початку війни до них додалися Міністерство інформаційної політики й Міністерство з питань тимчасово окупованих територій. Повноцінної ревізії сфер відповідальності цих органів не відбулося, через що їхні повноваження часто перетинаються. Це призводить до непослідовності й неузгодженості дій. Частково проблема вирішується створенням міжвідомчих робочих груп (зокрема, успішний досвід робочої групи з відновлення українського телерадіомовлення в зоні проведення АТО) [20], але на часі чіткіше розмежування повноважень органів державної влади, відповідальних за інформаційну безпеку.

Спостерігається недостатній рівень координації дій як між різними громадськими об'єднаннями, що виступають суб'єктами протидії інформаційній агресії, так і між ними та органами державної влади.

Треба зауважити, що громадські організації у своїй роботі досягли певного рівня синергії. Хоча немає центру координації зусиль або формалізованої мережі, неформальна комунікація дає змогу ключовим громадським організаціям, аналітичним центрам узгоджувати й синхронізувати свою роботу і «виходити на спільні продукти».

Водночас участь медіа у спільній роботі з протидії російській інформаційній агресії ускладнюється належністю ЗМІ до бізнесово-політичних груп і їхньою підпорядкованістю інтересам цих груп [20]. В умовах ведення гібридної війни проти України ця ситуація має бути вирішена в інтересах Української держави.

Зазначимо, що проблема протидії деструктивним інформаційним впливам – не лише зовнішнім, а і внутрішнім – актуальна з часу проголошення незалежності України. Належних механізмів урегулювання цих питань так і не напрацьовано. Утім, сьогодні спостерігається тенденція залучення державою громадських інституцій до розроблення нормативно-правової бази для боротьби з колабораціонізмом і російською «п'ятою колоною» в Україні. Так, Служба безпеки України ініціює громадське обговорення можливості введення кримінальної відповідальності фізичних і юридичних осіб за сприяння Російській Федерації в гібридній війні. Голова СБУ В. Грицак запросив до діалогу та спільної співпраці у сфері забезпечення національної безпеки України експертів, юристів, журналістів, громадських активістів. Зазначається, що кінцевою метою є «розробка пропозицій для удосконалення законодавства України шляхом надання правової оцінки всім формам та методам ведення гібридної війни, закріплення відповідальності фізичних і юридичних осіб, які свідомо беруть у ній участь в інтересах російського агресора» [21].

На спеціально створеній сторінці у Facebook (<https://www.facebook.com/platformazmin>) кожний громадянин України може залишати свої пропозиції стосовно переліку діянь, що становлять загрозу національним інтересам України й потребують правового реагування. Після опрацювання отриманих пропозицій з урахуванням власного досвіду СБУ та передових юридичних практик країн ЄС і США у сфері протидії гібридній війні Служба безпеки України ініціює ряд комунікаційних майданчиків для публічного обговорення запропонованих змін до законодавства України.

Голова Служби безпеки України також закликає українське суспільство, зокрема медіа, об'єднатися проти «п'ятої колони». Відповіддю на російську пропаганду має стати бойкот усіх представників «п'ятої колони» Російської Федерації в інформаційному просторі України.

Деякі успішні приклади горизонтальної взаємодії органів влади та ІГС, волонтерські проекти, проекти у форматі «ручного управління» є винятком з правил, які лише підтверджують необхідність офіційної координації з боку держави.

На думку експертів [2], про нескоординованість дій засвідчив, зокрема, й інцидент з публікацією «Миротворцем» даних журналістів, «акредитованих» «ДНР» і «ЛНР». Реакція офіційних осіб – представників органів дер-

жавної влади України – на цей інцидент була неузгодженою й суперечливою: схвалення; часткове схвалення; засудження; відсутність чіткої позиції взагалі або ж її замовчування. Це врешті-решт призвело до того, що вказана подія викликала негативний міжнародний резонанс: дії «Миротворця» були засуджені в спільній заяві послів держав «великої сімки» в Україні та міжнародними правозахисними організаціями як такі, що порушують право на захист персональних даних і перешкоджають журналістській діяльності. Такого розвитку подій можна було уникнути за умов: 1) попередньої координації оприлюднення даних громадськими активістами з компетентними органами державної влади; 2) визнання на національному й міжнародному рівні «ДНР» і «ЛНР» терористичними організаціями (тобто такими, що апріорі не можуть проводити акредитацію журналістів).

З метою координації дій, обміну інформацією й досвідом, налагодження горизонтальних зв'язків, підтримки найперспективніших громадських ініціатив доцільно активізувати роботу координаційної ради з питань розвитку громадянського суспільства при Адміністрації Президента України, утворивши у її структурі постійно діючу робочу групу з питань протидії інформаційній агресії проти України.

Ведучи мову про координацію діяльності державних і недержавних інституцій щодо протидії інформаційній агресії, зазначимо, що механізми взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства можуть будуватися і за вертикальним, і за мережевим принципом, мати різний рівень автономності, але при цьому мають бути складовою загальної системи національної безпеки й оборони.

Основним механізмом протидії на виклики російської деструктивної пропаганди в країнах Заходу і в Україні визнається побудова дієвої системи стратегічних комунікацій [22].

Секретар РНБО України О. Турчинов і Генеральний секретар НАТО Є. Столтенберг 22 вересня 2015 р. підписали «дорожню карту» партнерства зі стратегічних комунікацій між Україною та НАТО, метою якої є надання допомоги Україні в питанні побудови національної системи стратегічних комунікацій, протидії російській пропаганді та інформування широкої світової громадськості про події в нашій державі.

Для забезпечення координації з іншими державними установами України при впровадженні цієї «дорожньої карти» головним координаційним

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО НАРАТИВУ

органом визначено апарат РНБО. Під системою стратегічних комунікацій розуміється *скоординоване й належне використання комунікативних можливостей держави – публічної дипломатії, зв'язків з громадськістю, військових зв'язків, інформаційних та психологічних операцій, заходів, спрямованих на просування цілей держави [23].*

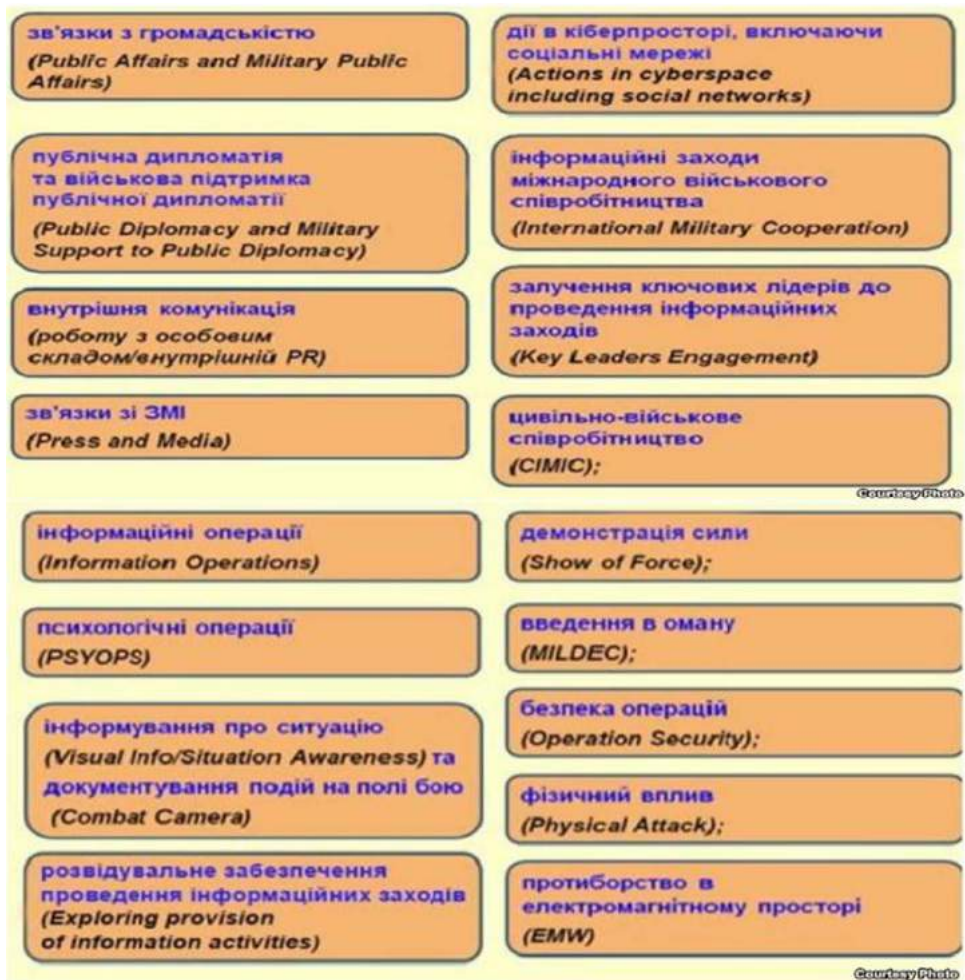

Рис. 3.1. Компоненти системи стратегічних комунікацій
Джерело: Попова Т. До питання підготовки фахівців зі стратегічних комунікацій.
Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28538557.html>

Запровадження системи стратегічних комунікацій передбачає:

1. Розроблення принципів міжвідомчої комунікації – від стратегічного до тактичного рівня.
2. Розроблення базових документів і правил, які окреслюватимуть функції й мету стратегічних комунікацій.
3. Розроблення функцій і структур для всіх ключових гравців систем державних стратегічних комунікацій.
4. Створення тіснішого зв'язку між розробленням і плануванням комунікаційної політики. Зокрема, на найвищому національному стратегічному рівні та на рівні окремих міністерств і департаментів.
5. Розроблення механізмів координації та принципів на міжвідомчому рівні.
6. Надання ключовим гравцям повноважень для здійснення й контролю функції стратегічних комунікацій.
7. Забезпечення необхідними технічними та інфраструктурними засобами.

Рис. 3.2. Модель державної системи стратегічних комунікацій

Джерело: Побудова системи державних стратегічних комунікацій України.

Режим доступу: http://mip.gov.ua/files/documents/Stratcom_Report_2016_UKR_updated.pdf

8. Введення дисциплін стратегічних комунікацій в освітні програми підготовки профільних фахівців, розроблення єдиної термінології, курсів і вимог до фаху [24].

Початковий етап становлення системи стратегічних комунікацій в Україні планується завершити до 2018 р. У Щорічному посланні Президента України до Верховної Ради (вересень 2016 р.) було окремо наголошено на ключовій ролі стратегічних комунікацій у реалізації реформи комунікативної діяльності держави, формуванні міжнародного іміджу й забезпеченні кібернетичної безпеки. Про важливість побудови дієвої системи стратегічних комунікацій ідеться у Воєнній доктрині та Доктрині інформаційної безпеки України. Апаратом РНБО України й Національним інститутом стратегічних досліджень здійснено функціональний аналіз сфери стратегічних комунікацій.

У ряді вітчизняних міністерств створено відповідні структурні підрозділи, працюють радники зі стратегічних комунікацій, експерти, аналітики і фахівці з цього напрямку.

Як один з напрямів стратегічних комунікацій розвивається система публічної дипломатії – у Міністерстві закордонних справ України у 2015 р. було створено управління публічної дипломатії. До його ключових завдань належать: розвиток відносин з громадськістю, громадськими об'єднаннями й медіа інших країн; реалізація іміджевих, культурних та інформаційних проектів України за кордоном і координування заходів інших органів виконавчої влади у цих сферах. В Україні нарощують спроможності для цільових інформаційних кампаній. Показовою у цьому сенсі стала ситуація з проведенням референдуму в Нідерландах. Зусиллями державних установ, передусім за сприяння Міністерства закордонних справ і Міністерства інформаційної політики України, а також структур громадянського суспільства (фондації «Українці в Нідерландах», Першої української академії лідерства, груп і об'єднань студентів, експертів, журналістів, письменників, істориків) було проведено значну кількість комунікативних заходів на підтримку важливого для України рішення [19].

У січні 2017 р. Національний інститут стратегічних досліджень і Міжнародна організація Global Ukraine презентували Стратегію розвитку народної дипломатії на 2017–2018 роки, що має на меті розв'язання проблеми недостатньої координації волонтерських рухів (як між собою, так

і з органами державної влади), а також відсутності структурованих та постійних зв'язків між проактивними українськими лідерами в різних регіонах світу. У рамках проекту було створено систему автоматичного моніторингу й аналізу матеріалів світових ЗМІ (12 мов, понад 1 млн текстів, широкі можливості контент-аналізу), присвячених Україні. Програмний продукт можна використовувати для вдосконалення інформаційної політики, оцінювання й підвищення ефективності меседжів, тенденцій щодо сприйняття України.

Попри зусилля громадськості співпраця з державними органами не є простим процесом, на що звернула увагу директор Інституту Кеннана К. Смаглій, наголошуючи, що, «на жаль, минуло три роки після Майдану, а держава глуха до ініціатив громадськості, було створено різні інституційні інструменти, департаменти або відділи публічної дипломатії, багато розмов було про створення українського інституту, але далі цих кроків держава не йде. Волонтерські рухи є, але держава не вміє працювати з ними системно та ефективно» [25].

Необхідність переходу від оборони до наступальної тактики при організації протидії російській інформаційній агресії – обов'язкова умова асиметричної відповіді на російські виклики. Це є ще однією проблемою, яку можна охарактеризувати як світоглядну, так і організаційну.

Протиставляння контрпропаганди та стратегічних комунікацій і пропозиції окремих дослідників про недоцільність застосування пропаганди й контрпропаганди як інструментів застарілих і таких, що руйнують основи демократії [26], нам видаються передчасними. В умовах гібридної війни, тотальної російської пропаганди, несформованої української системи стратегічних комунікацій перед державою та ІГС стоїть завдання вдосконалення контрпропагандистських заходів, підвищення їх наступальності.

Дослідник проблем національної безпеки О. Власюк наголошує, що будь-які спроби захищати «суверенну інформаційну територію» за умов розвитку сучасних засобів глобальних масових комунікацій приречені на невдачу (не в останню чергу це підтверджує крах Радянського Союзу). «Інформаційна безпека – це той випадок, коли найкращим способом оборони є наступальність. Ефективно її забезпечити в сучасному світі може лише та держава, що вдається до активної цивілізованої інформаційної

експансії, тобто вміє організовувати інформаційну роботу не лише на власній суверенній території, а й у світовому інформаційному просторі» [27].

Саме з метою вдосконалення механізму просування інтересів України у світовому інформаційному просторі й реалізації Концепції популяризації України в червні 2017 р. уряд ухвалив постанову про створення Міжвідомчої комісії з питань популяризації України. За словами державного секретаря Міністерства інформаційної політики А. Біденка, реалізація Концепції популяризації України передбачає поєднання зусиль багатьох організацій, органів влади, неурядових організацій, лідерів думок, де кожний виконує свою роль. Створення урядової Міжвідомчої комісії сприятиме системній комунікації та скоординованій діяльності з підготовки й поширення у світовому інформаційному просторі правдивої та об'єктивної інформації про Україну [28]. Удосконалення механізму роботи із закордонними громадськими організаціями, ЗМІ, політиками, блогерами має відбуватися в рамках розвитку стратегічних комунікацій. Серед практичних заходів видається доцільним поширення інформаційного контенту українських громадських об'єднань, що протидіють інформаційній агресії РФ, через дипломатичні представництва й культурні центри за кордоном; створення баз даних іноземних громадських організацій, які беруть участь у протидії російській інформаційній агресії, а також які сприяють російській пропаганді.

У системі стратегічних комунікацій важлива роль мала б відводитися взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства. Водночас у визначенні стратегічних комунікацій ідеться про «скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави», тобто держава не ставить за мету й не бере на себе зобов'язання координувати комунікативні можливості корпорацій чи інститутів громадянського суспільства. У такому разі поняття стратегічності щодо таких комунікацій втрачає свій сенс. Адже має йтися про *скоординоване державою належне використання комунікативних можливостей українського суспільства*, усіх його складових. Проголошення метою стратегічних комунікацій «просування цілей держави», а не суспільства чи української нації також за певних обставин може суперечити демократичному напрямку розвитку країни. Комплекс заходів у системі стратегічних комунікацій, актуальний для НАТО, треба адаптувати до українських реалій. Зокрема, серед іншого зробити акцент на інформаційно-психологічній роботі з населенням окупованих територій;

на захисті української нації від гібридної навали РФ; на налагодженні ефективної комунікації з ІГС. На нашу думку, подальший розвиток механізму взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії Росії має відбуватися в рамках побудови системи стратегічних комунікацій.

Зокрема, один з елементів інформаційно-технологічного середовища, що створюється для оперативного інформаційного забезпечення керівництва держави, – майбутній координаційно-ситуаційний центр (далі – КСЦ) – планується як структура, призначена для підвищення ефективності й оперативності здійснення функцій керівництва через реалізацію державної інформаційної політики (у частині щодо моніторингу інформаційного простору, виявлення інформаційних загроз, управління підготовкою та проведенням відповідних інформаційних заходів щодо забезпечення інформаційної безпеки держави, у тому числі функціонування системи стратегічних комунікацій сектору безпеки й оборони держави).

Серед основних вимог до зазначеного КСЦ:

- забезпечення інформаційно-аналітичної підтримки ухвалення рішень на державному (стратегічному) рівні у визначеній сфері діяльності;
- інтеграція з іншими ситуаційними центрами та суб'єктами реалізації інформаційної політики держави й недержавними структурами відповідного спрямування.

Експерт зі стратегічних комунікацій ГО «Інформаційна безпека», колишній заступник міністра інформаційної політики України Т. Попова цілком слушно вважає, що до роботи у складі КСЦ, крім штатного персоналу, мають залучатися представники інших структур сектору безпеки й оборони, а також представники недержавних організацій, у тому числі засобів масової інформації, громадських організацій тощо (за згодою) [29].

Дедалі більшу увагу проблемам впровадження системи стратегічних комунікацій приділяють українські науковці. Питання стратегічних комунікацій у політиці, бізнесі й державному управлінні дослідив у своїй праці Г. Почепцов [30]. Колектив авторів на чолі з В. Горбуліним визначає стратегічні комунікації як рамковий підхід до впровадження окремих заходів з протидії дезінформації та інформаційній агресії [19]. Поняття й сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні розглянуто в публікації О. Кушнір [31]. Основні характеристики стратегічних комунікацій

дає С. Соловійов [32] і досліджує їхню роль у реалізації реформ [33]. Стаття А. Баровської присвячена стратегічним комунікаціям НАТО [34]; В. Ліпкан здійснив експертний аналіз проекту Стратегії розвитку ефективних комунікацій у ЗСУ [35] і проаналізував роль стратегічних комунікацій у протидії гібридній війні проти України [36]; С. Гуцал розглядає публічну дипломатію в контексті стратегічних комунікацій [37]. Д. Дубов і А. Баровська досліджують організаційно-правові проблеми впровадження системи стратегічних комунікацій в Україні [22].

Якщо теоретичні аспекти функціонування системи стратегічних комунікацій уже вивчаються українськими дослідниками, то інституціональний вимір стратегічних комунікацій США і ЄС поки що мало представлений в українській науковій літературі. Зокрема, заслуговує на увагу досвід ЄС щодо протидії російській пропаганді, який аналізує Є. Тихомирова [38]. Європейською службою зовнішніх зв'язків була створена оперативна робоча група зі стратегічних комунікацій «СтратКом-Схід» (East StratCom Task Force). Вона має штатних працівників, більшість з яких володіє російською мовою. Був підготовлений план дій зі стратегічних комунікацій для реагування на кампанію дезінформації з боку Росії, який містив три основні завдання: ефективна комунікація та просування політики ЄС щодо «Східного партнерства»; загальне зміцнення медійного простору в країнах «Східного партнерства» й держав – членів ЄС, включаючи сприяння свободі засобів масової інформації та зміцнення незалежних засобів інформації; удосконалення механізмів, що дають змогу ЄС передбачати, давати оцінку та реагувати на дезінформацію, поширювану «зовнішніми акторами». План передбачає, що комунікації на Сході повинні «в першу чергу зосередитися на створенні позитивних і ефективних повідомлень про політику ЄС щодо регіону» [39].

Команда «СтратКом-Сходу» розробляє комунікаційні матеріали, проводить кампанії щодо роз'яснення політики ЄС у регіоні «Східного партнерства»: попереджувальні комунікаційні кампанії з ключових напрямів політики ЄС, розроблення відповідного позитивного наративу; застосування ситуативних комунікацій з актуальних і значущих питань діяльності ЄС; розвінчання міфів через аналіз тенденцій, роз'яснення та протидію дезінформації; підтримка проектів шляхом висвітлення діяльності ЄС у ключових галузях політики в регіоні. Цільова група випускає тижневики «Огляд дезінформації» та «Дайджест дезінформації» [39]. У першому

подаються всі можливі приклади російських дезінформаційних нападів у режимі реального часу. У другому порівнюється погляд на світ прокремлівських ЗМІ й те, що говорять незалежні російські джерела. Обидва продукти оперативної робочої групи публікуються англійською та російською мовами [40].

Крім того, нещодавно почато розсилку прес-релізів і публікацій у Росію та запущено сайт російською мовою, який становить у середньому 190 тис. унікальних переглядів сторінок на місяць, або 25% загального трафіку веб-сайту служби зовнішніх справ загалом. Оперативна робоча група також має обліковий запис у Twitter (<https://twitter.com/EUvsDisinfo>) і сторінку у Facebook (<https://www.facebook.com/EUvsDisinfo>). Європейський парламент 23 листопада 2016 р. схвалив резолюцію «Стратегічні комунікації ЄС як протидія пропаганді третіх сторін». У ній серед загроз називаються й російські ЗМІ: окремо згадуються телеканал RT, агентство Sputnik, а також фонд «Русский мир» і Росспівробітництво. У документі міститься заклик до розширення повноважень «СтратКом-Сходу» та перетворення його в повноцінний департамент Європейської служби зовнішніх справ [38].

В умовах гібридної війни, необхідності зміцнення й розвитку європейського вектора національного розвитку в Україні потрібне поглиблення досліджень у контексті подальшого розширення діалогу, співробітництва й координації дій з ЄС і НАТО у сфері стратегічних комунікацій, адаптації їхнього досвіду до українських реалій, розвитку механізмів взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії як складової системи стратегічних комунікацій.

Досвід інформаційного опору України гібридній агресії Російської Федерації доводить важливість максимально ефективного використання потенціалу громадянського суспільства, розвитку механізмів взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства в організації асиметричної відповіді на виклики інформаційної війни.

Є підстави говорити про певні здобутки інститутів держави та громадянського суспільства в організації спільної протидії інформаційній агресії Росії. Водночас проведений аналіз свідчить, що перед системою урядових комунікацій усе ще стоїть завдання переходу від інформування до комунікації у відносинах влада – суспільство, забезпечення зворотного зв'язку, гарантії врахування громадської думки в рішеннях влади.

Помітні зрушення в розумінні важливості захисту вітчизняного інформаційного простору й координації зусиль у цій сфері держави та інститутів громадянського суспільства. Проте при цьому спостерігається розрив між дискурсом громадянського суспільства в цій сфері та реакцією владних структур. Це ускладнює їхню спільну протидію російській інформаційній агресії. Зростаюча активність і потенціал інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії використовується органами державної влади далеко не повною мірою внаслідок недостатньо відпрацьованих механізмів координації спільних дій. Пошук шляхів удосконалення цих механізмів полягає в активізації й наповненні їхньої роботи новим змістом уже традиційних форм взаємодії держави та ІГС (громадські ради, робочі групи тощо), а також у творчих підходах щодо максимальної інтеграції громадських організацій у систему стратегічних комунікацій.

Початковий етап формування системи стратегічних комунікацій характеризується недостатньою залученістю інститутів громадянського суспільства до цих процесів. Тема стратегічних комунікацій, обговорення якої не вийшло за межі вузького кола фахівців-практиків і науковців, має стати предметом широкої дискусії. Це допоможе уникнути схематичного копіювання напрацювань НАТО у цій сфері й адаптувати систему, що формується, до особливостей ситуації в Україні.

Водночас треба наголосити, що формування системи стратегічних комунікацій в Україні створює додаткові інституційні можливості для подальшого розвитку механізмів взаємодії держави та ІГС щодо протидії російській інформаційній агресії за умови ширшого використання комунікативних можливостей усього українського суспільства для просування його цілей.

СОЦМЕРЕЖІ: ІНФОРМАЦІЙНА БОРОТЬБА ЗА НАЦІОНАЛЬНУ КОНСОЛІДАЦІЮ

Успішне протистояння зовнішнім і внутрішнім викликам, що постають перед країною, значною мірою залежить від ступеня консолідованості суспільства. У вітчизняному політичному дискурсі поширене таке визначення цього поняття: консолідація (від латин. *consolidatio* – об'єднання, спільність) – процес об'єднання, зміцнення єдності й згуртованості соціальних і політичних сил (людей, соціальних груп, політичних партій, організацій тощо) з метою посилення боротьби за вирішення загальних завдань. Феномен консолідації суспільства полягає в такому об'єднанні громадян країни, що базується на внутрішній (ментальній, ціннісній) згоді стосовно назрілих загальнозначущих проблем, цілей і шляхів їх розв'язання [1, с. 353].

Отже, консолідація – це не якась, раз і назавжди набута властивість, а саме процес, який потребує активної участі суб'єктів суспільно-політичних перетворень і на який впливають різноманітні об'єктивні й суб'єктивні чинники. Виходячи з цього, проблема національної консолідації виглядає цілком вирішуваною за умови відповідної аналітичної та організаційної роботи, що має включати: визначення складу й ролі окремих суб'єктів процесу; виокремлення факторів, що сприятимуть досягненню бажаного результату; виявлення та запобігання наявним і вірогідним негативним впливам зовнішніх і внутрішніх чинників.

Імперативний характер національної консолідації підтверджується й теоретичними розвідками сучасної гуманітарної науки, у якій склалося усталене уявлення, що консолідованість є однією з важливих ознак зрілої держави і формою існування сучасних націй. Це властивість, яка досягається в процесі формування й розвитку нації, і без національної консолідації, тобто об'єднання, згуртування та зміцнення держави, неможливий

стабільний розвиток. Консолідація в широкому значенні визначає якість державності й конкурентоспроможність нації. Тому залишається важливим і актуальним для більшості сучасних держав і України зокрема. Причому кожна держава намагається вибудувувати свою модель національної єдності й національної консолідації [2].

Безперечним визнанням важливості зазначеної проблеми на державному рівні став Указ Президента України «Про пріоритетні заходи щодо сприяння зміцненню національної єдності та консолідації українського суспільства, підтримки ініціатив громадськості у цій сфері» від 1 грудня 2016 р. Указом визначено пріоритетні заходи з вирішення цих питань, а також забезпечення взаємодії державних органів, органів місцевого самоврядування з організаціями громадянського суспільства з реалізації відповідних заходів щодо зміцнення національної єдності й консолідації українського суспільства.

Водночас слід звернути увагу на наявність певної відмінності використання терміна «національна» в сучасному науковому дискурсі, який розглядає його в площині європейського розуміння як приналежності до певної держави, і його сприйняття в суспільній свідомості, що досі зберігає народжені мовою радянських офіційних документів визначення національності як належності до певного етносу. На вказану термінологічну невизначеність і подвійність розуміння звертають увагу українські дослідники О. Дашевська та Н. Пелагеша [3]. Проте треба зауважити, що зазначена проблема не є винятковою рисою розвитку сучасного українського дискурсу. Зокрема, відомий казахський філософ і культуролог Б. Нуржанов підкреслює, що, незважаючи на чітке розділення в сучасній науці, у дискусіях про перспективи формування нової казахської ідентичності також плутають поняття «нація» й «етнос» [4].

Причини некоректного використання зазначених понять, на думку П. Солощенко, пов'язані з недостатньою комунікативною компетентністю учасників дискусій. Щодо причин зазначеної проблеми дослідник вказує, що одне й те ж саме слово може мати кілька різних смислів залежно від контексту, у якому воно в певний момент використовується. «Дійсно, коли ми говоримо “національний звичай”, “національний костюм”, “національна кухня”, то найчастіше маємо на увазі відповідні прояви етнічної культури того чи іншого народу. Водночас такі вирази, як “національна ідея”,

“національний інтерес”, “національна безпека” тощо, позначають ті чи інші проблеми, пов’язані вже не з етнічними групами, а з нацією в цілому, тобто з товариством людей», – підкреслює П. Солощенко [4]. Разом з тим плутанина, на думку дослідника, пов’язана ще і з лінгвістичною культурою сучасної російської мови, яка передбачає чітке розрізнення понять «національність» і «нація». Якщо «національність» вказує на приналежність людини до тієї чи іншої етнічної групи, то «нація» позначає набагато ширше поняття: спільнота людей, яку об’єднує ряд сукупностей загальних ознак.

Треба зауважити, що на відповідну традицію трактування цього поняття в мовах центральноєвропейських і східноєвропейських народів, зокрема і в українській мові, вказує історик, фахівець з проблем історичної регіоналістики України Я. Верменич. Дослідниця зауважує, що поняття «нація» (Nation) у Німеччині часто ототожнювалося з поняттям «народ» (Volk), але ніколи з поняттям «державна» (Staat). Саме таке розуміння згодом поширилося в Україні. Відповідно у вітчизняній інтелектуальній традиції витоків нації відшукувалися в глибокій давнині, а вся її історія подавалася в дусі романтизованого народництва та пріоритету етнічних і релігійних цінностей [5, с. 40]. Тобто «нація» й «національне» пов’язувалося насамперед з етнічним, а ось в англійській традиції поняття «нація» пов’язувалося здебільшого з поняттями «громадянство», «державна» та поступово набувало не стільки етнічного, скільки територіально-політичного змісту. Причому це згодом закріпилося і в офіційному діловодстві. Так, у документах, зокрема в паспортах у англійському світі, *nationality* означає належність людини до певної держави. Натомість в українських документах використовується не відповідний переклад «національність», а виключно термін «громадянство». Така своєрідність офіційної мови й певна нелогічність вичерпно демонструють різницю в розумінні змісту таких однакових за зовнішніми ознаками понять.

Отже, у сучасному світі, зокрема і в Україні, відмінною рисою якої є етнічне розмаїття і, як ми з’ясували, певне неоднозначне розуміння термінів, проблема національної консолідації є важливою складовою суспільного розвитку та має обговорюватися на різних рівнях суспільної свідомості: від обивательських розмов до наукових дискусій. Причому з метою нівелювання негативного впливу емоційної складової дискусій, яка часто обтяжена взаємною підозрілістю й недовірою, ніж прагненням досягти порозуміння

і єдності, необхідно чітко визначитися зі змістом понять і термінологією. Тобто в суспільно-політичному й особливо публічному дискурсі треба перманентно акцентувати увагу на державницькому, а не на етнічному наповненні терміна «національна консолідація».

У такому випадку в інформаційному просторі руйнуватиметься помилкова, породжена рудиментами радянської свідомості «самоочевидність» суджень, заснованих на неточному розумінні термінів, і приводитиме до такого стану суспільної свідомості, коли, за словами німецького філософа Ю. Хабермаса, «перспектива кожного сплітається з перспективою всіх» [6]. Тобто досягається бажаний і необхідний рівень національної консолідації усіх громадян держави на основі досягнення певного консенсусу в ключових питаннях не лише на рівні наукового, а й суспільного дискурсу.

Ю. Хабермас пов'язував процес вироблення правил ефективного спільного співжиття людей з досягненням так званої «комунікативної компетентності». У свою чергу спільності людей, які володіють комунікативною компетентністю, він позначав поняттям «комунікативна громадськість». Соціальне значення цього поняття пов'язане з визнанням відкритого характеру суспільства, призначеного для всіх громадян, які відкрито беруть участь у реалізації певних визначених соціально значущих ідеалів. Саме ж обговорення проблем, певний дискурс у інформаційному просторі розглядається як цілеспрямована соціальна дія, як важливий компонент взаємодії людей і формування свідомості, що, за визначенням Н. Арутюнової, є «мовою, зануреною в життя» [7].

У зв'язку з цим, перед ученими країни постає наукова проблема пошуку основ національної консолідації і їх включення в соціально-комунікативний практикум. Для того щоб таке спілкування відбувалося успішно, необхідне не лише знання процесу спілкування, його функцій, а і вивчення інтересів та запитів людей, які беруть участь у спілкуванні. Тому комунікативно-компетентне спілкування включає не тільки передачу інформації, а й передбачає встановлення сприятливого варіанта взаємовпливу. У раціонально організованому діалозі є поняття двобічної взаємності комунікації, наявність відповіді та відповідальності.

Як вказує П. Солощенко, на відміну від спрямованої лінійної класичної комунікативної схеми в такому діалозі передбачається рівність сторін, здатність поступитися частиною своєї свободи та самостійності іншому,

готовність віддати йому частину своєї повноти й самодостатності. Комунікативно-компетентні учасники діалогу не прагнуть спростити ситуацію взаємного спілкування, а, навпаки, навантажують комунікативну ситуацію масою смислів і конотацій – онтологічних, персоналістичних, екзистенціальних, етичних. Саме таким чином необхідно обговорювати питання національної консолідації [4].

Проте в сучасній Україні успішне впровадження комунікативно-компетентного спілкування значною мірою ускладнено існуючими внутрішніми суперечностями, які істотно та штучно поглиблюються шляхом відкритого зовнішнього втручання. Таким чином, у вітчизняному суспільно-політичному дискурсі реалізація завдання національної консолідації набуває характеру інформаційної боротьби, а безпосередньо інформаційна боротьба стає одним із ключових чинників не лише процесу досягнення суспільно-політичного консенсусу, а і важливою ланкою в змаганні за відстоювання державного суверенітету й навіть самого існування Держави Україна.

У короткому енциклопедичному словнику з інформаційної безпеки подається таке визначення. Інформаційна боротьба – форма протиборства в інформаційній сфері, що полягає в ураженні інформаційного ресурсу супротивної сторони й захисті свого інформаційного ресурсу за допомогою засобів інформаційної боротьби для досягнення цілей (завдань) у політичній, економічній і/або духовній сфері діяльності [8, с. 65].

Як така проблема інформаційного протиборства має давню історію. Зокрема, у ґрунтовній праці О. Курбана зазначається, що інформаційне протистояння було притаманне вже державам Стародавнього світу. Широко використовувалися прийоми психологічного тиску, залякування, дезінформації супротивника, а також методи стимулювання населення. Активне застосування знаходили різноманітні методи маніпулювання свідомістю людей також у політичному житті. Деякі рекомендації з книги китайського військового стратега Сунь Цзи «Мистецтво війни» (500 р. до н. е.) узагалі можна віднести до прийомів гібридної війни. Зокрема, він радив висміювати й дискредитувати все добре, що є в країні ворога; підривати імідж національних лідерів і виставляти їх на загальний осуд; розпалювати сварки та провокувати конфлікти серед населення ворожої країни, підривати міць війська, знецінювати традиції й національні цінності, застосовувати підкуп, стимулювати корупцію тощо [9, с. 20]. Аналіз і вивчення подальшого

цивілізаційного розвитку свідчить, що лише трохи змінювалися й розвивалися засоби, але тривало використання інформаційної боротьби як одного з прийомів підризу обороноздатності супротивника й методів досягнення внутрішньо- та зовнішньополітичних цілей політичним і військовим керівництвом. Початок наукового осмислення питань розвитку інформаційно-комунікативних технологій та інформаційної війни у ХХ ст. пов'язаний з роботами американського політолога Г. Лассуела, який першим здійснив аналіз проведення пропаганди під час Першої світової війни і виокремив її як особливий вид зброї, що впливає на моральний стан ворога [9, с. 36].

У ХХ ст. поряд з відомими раніше інструментами масової інформаційної боротьби (преса, радіо, книги) додаються нові, ще більш ефективні: кіно, телебачення, нарешті Інтернет, які істотно підвищили значущість інформаційної складової в економічному, політичному і військовому протистоянні. Розвиток інформаційних технологій (виникнення феномену «світового павутиння») зумовив зміну підходів до простору й часу. Як зазначає В. Горюхов, характерною особливістю соціальних мереж стала та обставина, що на базі спілкування в Інтернеті створюються нові, так звані віртуальні об'єднання людей, які завдяки новітнім інформаційно-комунікативним технологіям ігнорують фактор відстаней длягуртування однодумців [10, с. 105].

Супутникові, електронні системи комунікації виключають часовий чинник із соціальних процесів, так чи інакше пов'язаних з інформацією, змінюється взаємозв'язок між глобальними й локальними, загальнодержавними та регіональними процесами, що приводить до посилення плюралізму в діях і думках людей. Під впливом процесу глобалізації перетворюються всі сфери суспільства, сфера системного відтворення, соціальної інтеграції, структура життєвого світу, які змінюються у зв'язку з новими тенденціями індивідуальної та інституційної рефлексивності, пов'язаними з процесами детрадиціоналізації та руйнування основ конвенціонального суспільства [11].

Разом з тим проблема інформаційної боротьби в Україні лише на стадії становлення, а її сутність ще продовжує коригуватися й розвиватися, що, можливо, спричинить у недалекому майбутньому появу зовсім інших уявлень і базових визначень. Складність інформаційної боротьби обумовлена багатогранністю проявів інформації та інформаційних процесів. Як ми вже

зазначали вище, подальший розвиток інформаційної боротьби у ХХІ ст. пов'язаний зі змінами в галузі інформаційних технологій і зростанням ролі інформації в усіх сферах життєдіяльності суспільства й держави.

Особливою сферою сучасного інформаційного простору є соціальні мережі, які істотно розширюють спектр можливостей маніпулювання свідомістю за рахунок збільшення аудиторії в мережі Інтернет. На думку Г. Могилевської, кіберпростір, будучи особливим середовищем існування сучасної людини, являє собою сферу активного впливу на самосвідомість і самоідентифікацію особистості, причому зростаюча віртуалізація призводить до того, що світ втрачає здатність сприйматися як безпосередньо дана реальність, а опосередковано бачиться через призму засобів масової інформації. Унаслідок цього людина втрачає здатність до формування цілісного образу світу, обмежуючись фрагментарними й тенденційними картинами. Інтернет-простір заповнений величезною кількістю інформації, достовірність якої просто неможливо перевірити, що робить усю його аудиторію найбільш вразливою до різного роду маніпулювання. Можна сказати, що кіберпростір став справжнім полем інформаційних воєн, які ведуть між собою різні держави, політичні та економічні групи, релігійні й етнічні спільноти за уми та душі людей [12].

Одним з найважливіших інформаційно-технологічних здобутків людства на зламі тисячоліть, безумовно, є народження мережевих офлайн-і онлайн-структур. У контексті нашої проблематики основну увагу привертають саме онлайн-структури формату Web 2.0, які повністю змінили змістове наповнення поняття «соціальні мережі» та відкрили перед людством небачені можливості у сфері оброблення, збереження та обміну інформацією.

Перші прототипи майбутніх мереж, такі як eGroups/OneList, ICQ, Evite, що давали користувачам можливість спілкуватися між собою, з'явилися вже до середини 90-х років минулого століття. І хоча їхні технічні й комунікативні можливості не дають змоги відносити їх до соціальних мереж, однак вони стали провісниками й технологічним фундаментом майбутнього розвитку. Щодо визначення першості у створенні першого власне мережевого ресурсу серед дослідників немає впевненої єдності, але більшість усе ж таки схиляється до думки, що ним є запущений у 1995 р. Р. Конрадсом портал Classmates.com. Головною метою цього проекту Р. Конрадс

вбачав надання зареєстрованим користувачам допомоги у встановленні й підтримці зв'язків з друзями та знайомими, з якими вони перетиналися протягом усього життя. Цей проект головним чином охоплює територію США й Канади [9, с. 46].

Згодом почали з'являтися так звані блог-хостинги, що надають можливість розміщувати на регулярній основі записи, зображення й мультимедіа, а також залишати коментарі. Серед найбільш відомих треба згадати LiveJournal («Живий журнал»), відкритий американським програмістом Б. Фіцпатріком у 1999 р. Проте справжній бум соціальних мереж розпочався вже на початку 2000-х років. Причини цього деякі дослідники вбачають у тому, що в цей період прийшло розуміння, що точка відліку сучасності змістилася з надр ХХ ст. на певну дату – 11 вересня 2001 р. Це дата відомої терористичної атаки на вежі-близнюки Всесвітнього торгового центру в Нью-Йорку та інші об'єкти США. Тоді прийшло усвідомлення, що у світі, як і раніше, існують потужні сили, крім США. У людей втрачається почуття безпеки, але посилюється потреба висловитися, знайти однодумців, реалізувати себе. Саме в цей період з'являються такі відомі сьогодні на весь світ проекти, як LinkedIn, MySpace і Facebook [12]. Згодом аналогічні проекти почали розроблятися й на пострадянському просторі, серед яких першими та до сьогодні найбільш популярними залишаються «Мой круг», створений у 2005 р., і запущені у 2006 р. «Однокласники» і «ВКонтакте».

Проте треба зауважити, що створені спочатку здебільшого як засоби комунікації знайомих і родичів ресурси починають втрачати популярність. Як наголошують дослідники соціальних мереж, пошук і спілкування з колишніми однокласниками, колегами тощо виявився недостатньою підставою для тривалого перебування в соціальній мережі [13]. Удруге популярними ці соцмережі стали тоді, коли визнали їхні невичерпні можливості як нового ефективного інструмента маніпулювання свідомістю, засобу інформаційної боротьби. Відтоді соціальні мережі перестали бути тільки способом відновлення втрачених зв'язків, формою вираження своєї думки або ресурсом для привітання друзів, вони стали зброєю ведення інформаційних війн, адже, будучи засобом комунікації для багатьох людей, соціальні мережі надають унікальну можливість впливати на свідомість досить широкої аудиторії, зосередженої на певному ресурсі. Користувачі мережі стають потенційним об'єктом впливу з боку різних економічних

і політичних груп, які прагнуть реалізувати свої цілі. Причому, незважаючи на відкритість соціальних мереж і можливість зіштовхувати протилежні думки, саме соціальні мережі стають на сьогодні ефективним засобом маніпуляції свідомістю. Цьому насамперед сприяє їхня зростаюча популярність, включеність у неї мільйонів людей, безконтрольність; практична відсутність реального зв'язку між людьми підміняється імітацією спілкування. На сьогодні всі держави усвідомлюють, що поряд з розважальним ресурсом соціальні мережі несуть у собі можливість для політичних маніпуляцій і будь-яка група впливу або держава бере до уваги потенційні можливості соціальних мереж [12].

Українську важливу рису нової форми комунікації відмітив В. Горовий: «Соціальні мережі вперше стали засобами обміну інформацією між людьми, контроль за змістом якої з боку держави є в правовому, техніко-технологічному плані істотно обмеженим» [10, с. 103]. Тобто держава остаточно втратила одну із своїх найістотніших монополій – монополію на інформацію. Однак англійці зазначають, що, «коли одні двері зачиняються, інші відкриваються». Так і держава, втративши, отримала новий досконалий інструмент, який може за умов умілого використання істотно підвищити ефективність прийняття та здійснення управлінських рішень і контролю. В історії ще не було настільки досконалого засобу інформаційної боротьби, який одночасно міг виступати і як інструмент збору особистої інформації про об'єкти впливу, і як засіб поширення виробленого на основі цієї інформації контенту, і як знаряддя залучення користувачів соціальних мереж до поширення потрібної інформації.

Часто користувач соціальної мережі, не підозрюючи, стає абсолютно незахищеним перед вторгненням у його особисте життя, оскільки, бажаючи поділитися з друзями особистою інформацією, він робить її доступною цілому світу. Так, учені Кембриджського університету виявили, що навіть те, як користувач ставить лайки у Facebook, може багато розповісти про його політичні та релігійні погляди, сексуальну орієнтацію, сімейний стан, шкідливі звички тощо, про що він не говорить у своєму профілі. Сучасні комп'ютерні програми дають змогу отримати всю цю інформацію із соцмереж і проаналізувати її. У результаті цього дослідження вченим вдалося з вірогідністю до 88% визначити сексуальну орієнтацію чоловіків, які брали участь у дослідженні, до 95% – расову належність, до 80% – політичні

й релігійні погляди, які не були відображені в профілях [14]. Отже, використовуючи отриману таким чином особисту інформацію, можна зі значно більшою ефективністю впливати на певну цільову аудиторію шляхом підготовки й поширення в соціальній мережі спеціально виробленого контенту або відповідних добірок інформації. Більше того, з розвитком соціальних мереж і можливостей сучасних комунікативних технологій життя людини поза віртуальною реальністю перестає бути таємницею.

Відомо, що сьогодні приблизно 15% користувачів соціальних мереж користуються ними, щоб стежити за іншими людьми. Як правило, практикується це не тільки злодіями, а й терористичними організаціями та спецслужбами, які здійснюють за допомогою соцмереж не тільки стеження, а й вербування громадян. З листопада 2011 р. Facebook запатентував засіб, за допомогою якого отримав можливість слідкувати за користувачами навіть тоді, коли ті перебувають поза соціальною мережею. Американські журналісти стверджують, що активну пропаганду соцмереж фінансує ЦРУ. Їхні російські колеги впевнені, що замовником мережі «Однокласники» була ФСБ Росії [14].

Проте значно більш відкрито пропагують можливості соціальних мереж різноманітні неурядові організації. Наприклад, російський фонд «Фокус-медіа» видав ще у 2011 р. книгу «Вплив через соціальні мережі». «Потреба в цій книзі в регіонах, особливо на Північному Кавказі, величезна, – упевнені керівники “Фокус-медіа”. – Нам би дуже хотілося, щоб ця книга стала настільним посібником для некомерційних організацій. Це допомогло б їм залучати нових прихильників, організовувати акції, коментувати події, що відбуваються у світі, ділитися інформацією, розповідати про свої успіхи і впливати на погляди інших людей. Інакше кажучи, виконувати свою місію» [15]. Отже, ключові ідеї сформульовано й терміни визначено: «впливати» та «поширювати» задля виконання «місії». Якщо пригадати вислови давньокитайського військового стратега Сунь Цзи, зазначені терміни й ідеї – це квінтесенція його порад з тактики інформаційної боротьби.

До того ж, як зазначає Г. Запорожець, мережі мають ряд істотних переваг перед звичайними засобами й технологіями інформаційного протистояння: оперативність, економічність, прихованість джерела впливу, дистанційний характер впливу, масштабність можливих наслідків, комплексність подачі та сприйняття інформації, а також її доступність. Інтернет-технології да-

ють змогу користувачам не лише отримувати різну інформацію фактично з усього світу, а й самим виступати в ролі її творців і поширювачів. Крім того, використання мережі Інтернет при проведенні інформаційних операцій дає можливість встановити контакт з противником без залучення урядових структур [12].

У свою чергу, у сучасних дослідженнях звертається увага на те, що рівень проникнення зазначених технологій у сферу державних інтересів призвів до виникнення в сучасній англійській мові, крім іменника *the network* (мережа), суто американського неологізму – дієслова *to network* (у перекладі приблизно означає «охопити мережею», «впровадити мережу в», «підключити до мережі»). Сенс мережі полягає в тому, що головною функцією всієї моделі є інформаційний обмін, створення можливостей для широкого доступу до наявних ресурсів, нового інфотворення, організації її використання і зворотного зв'язку [16].

Зазначені переваги й можливості соціальних мереж привели до значного розширення сфери їх застосування. І. Майкл, професор Вестмінстерського університету в Лондоні, вважає, що «соціальні мережі почали відігравати ключову роль у великій політиці за останні кілька років, наприклад під час виборів в Італії, Ірані у 2009 р., під час руху “Захопи Уолл-Стріт” чи подій Арабської весни». Дослідники зазначають, що останнім часом багато говорять про використання соціальних мереж як потужного інструмента об'єднання людей з метою їх участі в масових акціях для зміни економічної політики держав або всього державного устрою. Такий приклад маємо в Білорусі, де створено рух, який так і називається «Революція через соціальні мережі». Згадану вище книгу «Вплив через соціальні мережі» у Киргизстані взагалі пропагували як підручник («книга-підручник для тих, хто хоче досконало оволодіти технологією захоплення світу через соціальні мережі»). Чи не є допомога, яку надають різні фонди для навчання інструкторів і збільшення користувачів соціальних мереж, троянським конем» [14]? Таким собі дарунком, усередині якого ховаються неоімперські зазіхання.

На роль соціальних мереж в активізації інформаційних обмінів і їхній вплив на розвиток громадянського суспільства звертає увагу і В. Горвий, на думку якого, з розвитком електронних інформаційних технологій відбулася інтенсифікація горизонтальних інформаційних обмінів, що

використовуються, як правило, у спілкуванні соціально однорідних або ж подібних структур чи окремих членів суспільства та формуванні нових віртуальних об'єднань людей [10, с. 103]. Наведені вище приклади доводять те, яким чином ці можливості соціальних мереж можуть бути використані вже у реальному, фізичному світі.

Отже, у розробленні подальшої стратегії й тактики дій Українська держава та громадянське суспільство мають виходити з розуміння нової інформаційно-комунікативної реальності, у якій перебуває світ у цілому та Україна зокрема. Виходячи із зазначеного розуміння, інформаційна боротьба за національну консолідацію має враховувати особливості відповідного наукового й суспільного дискурсу, а також орієнтуватися на максимальне використання можливостей соціальних мереж. Разом з тим треба прикладати всі можливі зусилля й залучати максимальні можливості для протидії деструктивним акціям, а іноді і відверто ворожим операціям, що проводяться саме через соціальні мережі.

Зокрема, Г. Могилевська підкреслює, що в інформаційній боротьбі проти України максимально використовуються можливості й переваги мережі для управління громадською думкою і встановлення контролю над внутрішнім і зовнішнім інформаційним простором. В інтернет-просторі Росія та проросійські активісти діють у таких основних напрямках: публікація численних коментарів у онлайн-медіа під статтями про події в Україні; поширення пропагандистських повідомлень, відео- і фотоматеріалів у соціальних медіа (соціальні мережі, блоги, форуми, фото- і відеохостинги тощо) [12].

Таким чином, визнаючи факт ведення мережевої боротьби проти України, держава, наукова спільнота й активна громадськість повинні поновому осмислити ряд процесів, що протікають в українському суспільстві. Оскільки ми піддаємося мережевому впливу й існує могутня, технологічно розвинута та ефективна інстанція, що веде мережеву боротьбу, багато явищ нашого життя – у соціальному, політичному, інформаційному та інших сенсах – пояснюються цими зовнішніми впливами, цілком структурованими, не випадковими й спрямованими на досягнення конкретної мети.

Особливістю інформаційного впливу, що здійснюється за допомогою соціальних мереж, є постійна апеляція до контексту, когнітивних, інформаційних і психологічних факторів. Крім того, ретроспективний аналіз інформаційного простору свідчить про величезну зацікавленість Росії

в маніпуляціях соціальними процесами в Україні ще в той час, коли про перспективи реального зіткнення не йшлося.

Виходячи з вище зазначеного, природним чином формулюється перше конкретне завдання організації відповідної інформаційної боротьби за національну консолідацію в соціальних мережах. Необхідно спрямувати зусилля на виявлення сегментів російської мережі (тут мається на увазі не Інтернет. – Прим. авт.) в українському суспільстві: виокремлення й дослідження існуючої системи впливів, імпульсів і маніпуляцій в інформаційній та соціальній сферах, а також в інших потенційно небезпечних галузях суспільного й державного організму.

Разом з тим треба без зайвого самозаспокоєння визнати, що українські спецслужби, політичні інститути, системи оборони, силові міністерства і відомства з різних об'єктивних та суб'єктивних причин, аналіз яких виходить далеко за межі нашого розгляду, концептуально залишаються в рамках стратегій епохи індустріального суспільства. Більше того, в Україні так і не розпочато масштабного процесу загальнонаціональної модернізації. Основу економіки й лівову частку експорту становлять вироби, які продукують залишки ще радянської економіки, або мінімально оброблені природні ресурси. У результаті ми отримуємо економіку, яка, у кращому випадку, включається у світову систему як ресурсний придаток, що поступово дрейфує в сторону примітивних стратегій аграрної епохи.

Крім очевидних соціально-економічних та іміджевих втрат, такий сценарій загрожує тим, що архаїчні, з огляду на вимоги інформаційного суспільства, структури індустріального суспільства принципово не здатні не лише ефективно впоратися з викликом сучасних мережевих технологій, що задіяні в інформаційній боротьбі, яка ведеться активно й на нашій території, а й коректно розпізнати безпосередньо факт її ведення. Використовувані мережеві технології дуже тонкі й рафіновані для застарілих систем функціонування спецслужб, які беззахисні та абсолютно неефективні проти системних дій з боку противника. Цей факт з усією очевидністю був доведений під час хакерської атаки програми-шифрувальника на українські комп'ютерні мережі в червні 2017 р. Проте заради справедливості треба зазначити, що відповідні атаки в травні цього ж року також спромоглися нанести шкоди імовірно більш захищеним системам західноєвропейських країн.

Цей факт є, скоріше, приводом для загострення уваги до проблеми кіберзахисту країни та стимулом для застосування негайних заходів зі створення ефективної системи інформаційної боротьби, у розробленні якої треба виходити із цілком імовірного припущення, що окремі сегменти глобалістської мережі вільно пронизують усе українське суспільство – від простого телеглядача до Верховної Ради, Адміністрації Президента України, політичної еліти і верхівки силових міністерств та відомств. У такому випадку ми не лише зможемо реалізувати слушне попередження К. Прутькова про користь надмірної пильності, а й зрозуміємо, що безліч процесів і явищ сьогодення, які здаються спонтанними, насправді є прямими наслідками використання проти нас налагоджених технологій нового покоління.

Соціальні мережі сьогодні являють собою новий інформаційний простір, у якому й розгортаються основні стратегічні операції, з якими безпосередньо наша країна зіткнулася у 2014 р. Як ілюстрацію наведемо лише два приклади використання соціальних мереж для дискредитації політики Української держави й дій її керівництва. Так, у соціальних медіа навесні 2014 р. була опублікована новина про будівництво концентраційних таборів у Донецькій і Миколаївській областях нібито для нелегальних мігрантів (на замовлення МВС України та за фінансової підтримки Євросоюзу). У повідомленні наголошувалося, що в Україні нелегалів немає, ці табори призначені, скоріше за все, для жителів російської національності та політичних в'язнів, які не погоджуються з новою владою в Києві [17].

Насправді, за інформацією Міністерства закордонних справ України та Державної міграційної служби, будівництво двох пунктів тимчасового перебування нелегальних мігрантів у Донецькій і Миколаївській областях було розпочато ще у вересні 2009 р. у рамках спільного з Європейським Союзом проекту «Рeadміт-1». Будівництво пунктів тимчасового утримання мігрантів реалізується відповідно до договору з ЄС щодо реадмісії нелегальних мігрантів, тобто повернення в Україну тих мігрантів, які потрапили до ЄС через її територію. В Україні вже функціонують два такі пункти – у Волинській і Чернігівській областях. До таких пунктів направляють лише іноземців або осіб без громадянства, які порушили міграційне законодавство та щодо яких прийнято рішення про примусову депортацію за межі України [12].

У наведеному вище прикладі використано метод маніпулювання інформацією для створення в людей помилкової моделі дійсності. Істотно прав-

дива інформація була змішана з істотно помилковою інформацією і створена така собі напівправа, яка – за відсутності істотного мотиву прояснити ситуацію – може бути сприйнята як цілком правдива.

І ще один аналогічний приклад. Для переконання користувачів мережі Інтернет у сильному впливові з боку США на політичне і військове керівництво України в соціальних мережах було поширено фотографію, датовану нібито 25 травня 2014 р., на якій український генерал, стоячи на одному коліні, вручає шаблю послу США в Україні. Автор повідомлення характеризує цю сцену як ілюстрацію покірності українських політиків перед США, зазначаючи, що вручення особистої зброї з колін означає капітуляцію [17]. Насправді цю фотографію зробили ще за рік до того в м. Херсон. На фотографії зображено вручення зброї колишньому послу США в Україні Д. Теффту за заслуги родоначальника Військово-морського флоту США Д. Джонса, який у 1788 р. допоміг українським козакам перемогти турків і прийняв козацьку присягу. Шаблю піднесли экс-пслу США не як бойову зброю, а як подарунок і витвір мистецтва [12].

Це ще один відомий приклад маніпуляції інформацією, коли відбувається заміна «чорного» на «біле», яке свого часу влучно описав польський філософ і сатирик Є. Лец: «Ніколи не зраджуйте правду! Змінюйте правду!». Хоча зазначена інформація, звичайно, була спростована, але цільова аудиторія, яка з причин певної політичної орієнтованості, своєрідного сприйняття життєвих реалій і особливої довіри до джерела інформації була готова сприйняти таку спотворену картину, бажаний меседж уже отримала. Причому треба зазначити, що небезпека полягає ще і в тому, що із часом людина проявляє внутрішню готовність у якийсь момент припинити критичну перевірку інформації, що надходить, і прийняти її як доведену істину. Особливо коли інформація надходить або від близького родича, офіційних засобів масової інформації, або, навпаки, неофіційних, але таких, що з певних соціально-психологічних причин викликають повну довіру. Механізми відтворення й трансляції соціально цінної інформації всередині соціальних груп, що складаються в мережевих структурах, а також між ними, можуть надати стереотипу індивідуальної свідомості суспільно значущий статус. Тоді інформація, закладена в них, також уникатиме критичної перевірки.

Дослідники відмічають цікаве явище повної довіри до будь-якої інформації, яка публікується в мережі. Користувач переважно не перевіряє

отриману інформацію, а сприймає її як достовірну лише на основі того, що вона публікується солідною групою із значною аудиторією. У цьому аспекті варто зауважити і явище виникнення лідерів думок, які можуть бути представлені як окрема незалежна особистість або ж група чи сторінка в соціальній мережі. Саме їм користувач довіряє беззаперечно, навіть іноді вважаючи їх найбільш достовірним джерелом у певних питаннях, упускаючи те, що вони можуть і не бути фахівцями в цій сфері. За допомогою таких лідерів думок держава чи корпорація може забезпечувати прихильність користувача до них або ж переконувати користувачів у власних ідеях, нав'язуючи їм власне бачення конкретних важливих подій, явищ у різних сферах функціонування держави й суспільства [18].

Виходячи із зазначених особливостей сприйняття інформації користувачами соціальних мереж, треба визначити особливості, які роблять мережі такими привабливими для здійснення інформаційного впливу. Дослідники, аналізуючи соціальні мережі в контексті інформаційної боротьби, поряд із зазначеними явищами повної довіри й лідерів думок виділяють явище так званої спіралі мовчання (запропонувала німецький дослідник масових комунікацій Е. Ноель-Нойман). Цей термін застосовується для описання ситуацій, у яких люди відчувають зростаючу потребу приховувати свої погляди, якщо останні не підтримуються більшістю. Перед тим як висловити свою точку зору щодо певного явища або ситуації, члени аудиторії схильні несвідомо перевіряти, чи поділяються їхні погляди більшістю. Якщо так, то індивід отримує ще більшу мотивацію й бажання вільно висловлювати свої переконання; якщо ж його точка зору підтримується лише незначною меншістю, він, найімовірніше, не матиме стимулу відкрито проголошувати настільки непопулярні переконання на публіці. З появою соціальних мереж такий гальмуючий ефект спіралі мовчання лише посилюється, оскільки користувач, що є учасником дискусії в мережі за рахунок її інтерактивності, перетворюється з пасивного глядача телебачення чи слухача радіо на співучасника подій – у нього створюється видимість співучасті, відповідно зростає хоча і віртуальна, але відповідальність за свої думки.

Хоча соціальні мережі анонімні, однак вони висвітлюють пристрасті їхніх учасників, які шукають у мережі союзників, змушуючи не просто приєднуватися до тієї чи іншої групи, а підтримувати всі акції й поділяти пристрасті цього обмеженого співтовариства. Простий лайк робить людину

слухняною, оскільки відсутність лайка може бути розцінена нею як репресія або, у кращому випадку, ігнорування. Людині страшно втратити це ілюзорне оточення, у результаті чого він втрачає свободу самостійно мислити, висловлювати думку, відмінну від думок свого віртуального маленького світу, представники якого хижо накидаються на того, хто висловив сумнів у правильності рішення, прийнятого цією групою. Це робить соціальні мережі живильним ґрунтом для вербування прихильників релігійних сект і політичних об'єднань екстремістського толку [19].

Певною мірою саме зазначена особливість призводить до того, що на сьогодні найбільш соціально негативною стороною мобілізаційних можливостей соціальних мереж залишається домінування деструктивного потенціалу. Сучасна історія вже накопичила безліч прикладів, коли через соціальні мережі відбувалася мобілізація протестного потенціалу населення. Зокрема, під час повстання 2010–2011 рр. у Тунісі через Інтернет блискавично була поширена інформація, завдяки якій сформувався рух проти диктатури. Мобілізація протестних настроїв через соціальні мережі була продемонстрована у 2011 р. у Москві, де під гаслом «За чесні вибори» було зібрано 100 тис. осіб. В Ірані на обрання президентом М. Ахмадінежада з акціями протесту виступило кілька мільйонів осіб, які тримали зв'язок через Twitter. Недарма ці події отримали назву Twitter-революція, хоча лише 10% користувачів створили більше половини (65,5%) записів у Twitter про вибори в Ірані та протести. У травні 2012 р. у Росії протести проти виборів президента організували через мережеві сервіси Twitter, Facebook і YouTube. Аналогічні виступи організували через інтернет-портали з різних приводів у Каїрі в січні 2011 р.; у Португалії 2011 р.; у Лондоні 26 березня 2011 р. [20].

Переважаюча деструктивної складової в соціальних мережах зумовлюється тим, що людина, яка зазвичай має ті чи інші проблеми, отримує можливість висловити свою думку широкому загалу – як наслідок поводить емоційно, дуже часто агресивно, висловлює своє невдоволення в коментарях або постах. Тому вона стає легкою здобиччю пропаганди, яка у вигляді смажених фактів і шокуючих заяв подає відповідну інформацію, що «накручує психіку людини», примушує до активної реакції спочатку у вигляді лайків, постів, коментарів, а згодом і активних дій у реальному житті. У тому ж випадку, коли людина може сумніватися в достовірності

інформації або доцільності тих чи інших дій, у гру вступає спіраль мовчання. Яскравим прикладом абсолютного переважання деструктивного начала в соціальних мережах над конструктивним є відносно нещодавній приклад арабських країн північної Африки, де мережева мобілізація успішно вирішила дестабілізуючі завдання організації заворушень, що призвели до розхитування політичної ситуації, зміни політичного керівництва чи навіть руйнування державності. Натомість після досягнення мети народного повстання соціальні мережі не змогли стати чинником конструктивного процесу.

Пояснення цього парадоксу полягає в тому, що спіраль мовчання безпосередньо пов'язується ще з однією особливістю психологічної дії соціальних мереж – стадним інстинктом. Як зауважує Ю. Турченко, людина, яка спостерігає велику кількість відгуків на певне повідомлення, надає йому більшої уваги й охоче приєднується до більшості [21].

У реальному житті відбувається саме такий сценарій: людина підпадає під той же стадний інстинкт, але вже у вигляді феномену натовпу, описаного свого часу французьким соціологом Г. Лебоном. Він довів, що поведінка людини в натовпі кардинально змінюється: «Зникнення свідомої особистості, перевага особистості несвідомої, однаковий напрям почуттів і ідей, обумовлений навіюванням, і прагнення перетворити негайно в дії викликані ідеї – ось головні риси, що характеризують індивіда в натовпі. Він уже перестає бути самим собою і стає автоматом, у якого своєї волі не існує. Таким чином, стаючи часткою натовпу, людина спускається на кілька сходиночок нижче по сходах цивілізації. В ізольованому стані вона, можливо, була б культурною людиною; у натовпі – це варвар, тобто істота інстинктивна. У неї виявляється схильність до сваволі, буянства, лютої, але також до ентузіазму і героїзму, які притаманні первісній людині, подібність з якою ще більше посилюється тим, що людина в натовпі надзвичайно легко підкоряється словам і увчанням, що не справили б на неї в ізольованому становищі ніякого впливу, і вона здійснює вчинки, які явно суперечать її інтересам і звичкам» [22].

На думку багатьох дослідників, саме зібраний через соціальні мережі натовп здійснював події Арабської весни, що не лише істотно змінила розташування політичних сил у країнах арабського світу, а й породила безмежні хвилі міграції, які безперервно накочуються на європейські береги. Отже,

враховуючи зазначене, треба з усією серйозністю підходити до питання вивчення соціальних мереж і тих настроїв, що панують у інформаційному просторі віртуальної реальності, оскільки вони здатні із вражаючою ефективністю реалізовуватися у фізичній реальності. Особливої ваги це набирає з огляду на постійно зростаючу кількість користувачів соціальних мереж. Так, за статистичними даними, аудиторія соціальної мережі Facebook становить понад 1 млрд користувачів; Twitter, «ВКонтакте», Google+ – понад 200 млн; LinkedIn, «Однокласники» – понад 100 млн.

Крім того, враховуючи зазначені потенційні небезпеки використання соціальних мереж з деструктивною метою і їхні можливості у сфері маніпулювання свідомістю, особливе занепокоєння має викликати той факт, що, за наведеними 16 травня 2017 р. у матеріалі *espresso.tv*. даними прес-служби Mail.ru, 25 млн жителів України користувалися їхніми сервісами.

У «ВКонтакте» зазначають, що їхню соцмережу відвідали 16 млн українців щомісяця. Щомісячна аудиторія соцмережі «Однокласники» в Україні нараховувала 9,5 млн осіб. Холдинг «Яндекс», який майже в реальному часі веде статистику відвідуваності всіх своїх сервісів, у тому числі і в Україні, повідомив, що портал «Яндекс» відвідало 10,84 млн українців. Пошуковиком користується 8,38 млн; поштою від «Яндекс» – 1,36 млн. Новини із сервісу «Яндекс.Новости» читало щомісяця 2,46 млн українців. Інші популярні серед українців сервіси росіян – «Яндекс.Карты» (1,83 млн осіб), «Яндекс.Музыка» (1,07 млн), «Яндекс.Видео» (3,63 млн). Відповідно до останніх досліджень компанії Factum Group, усього в Україні користувалося Інтернетом 21,6 млн користувачів [23].

Звісно, після введення в дію Указу Президента України № 133/2017 від 15 травня 2017 р. про введення в дію рішення РНБО про блокування соцмереж «ВКонтакте», «Однокласники» та інших російських ресурсів ситуація мала змінитися, але експерти доволі скептично поставилися до такого кроку.

Зокрема, заступник голови Комітету ВР з питань свободи слова та інформаційної політики О. Червакова зазначила: «Заборона соцмереж – це шлях, яким пішли Китай та Північна Корея. Я не думаю, що такі методи повинно наслідувати демократичне суспільство. Більше того, заборона соцмереж позбавить інструментарію аналітичні установи, журналістів і спецслужби, які часто виявляють цілі осередки сепаратизму саме через групи

“ВКонтакте”, що допомагає їм довести протиправну діяльність окремих осіб і цілих організацій».

У свою чергу викладач Могілянської школи журналістики М. Кольцов зауважив, що хоча технічна можливість заблокувати будь-які соціальні мережі існує, але, як показує досвід тієї ж Росії, здебільшого це не спрацьовує. Таку думку певною мірою підтверджує подальша динаміка користування цими ресурсами [24]. Користувачі так чи інакше знаходять способи обійти заборони. Психолог Н. Підлісна у свою чергу підкреслила, що подібні дії лише збуджують цікавість людей і викликають ще більший інтерес до соціальних мереж [25].

Крім того, російські соцмережі застосували певні превентивні заходи. Зокрема, соцмережа «ВКонтакте» вже в день підписання Указу надіслала детальну інформацію користувачам про те, як обійти заборону. Аналогічні інструкції отримали й користувачі мережі «Однокласники». Крім того, в Інтернеті з’явилися численні пропозиції як платних, так і безплатних програм, встановлення яких забезпечує доступ до заборонених соцмереж не лише з персональних комп’ютерів, а й з мобільних пристроїв.

Водночас стало відомо, скільки українців користується забороненими мережами «ВКонтакте», «Однокласники», «Яндекс» [25]. Тим не менше, за статистичними даними, представленими маркетинговим дослідженням KANTAR TNS CMeter, можна відстежити певні тенденції розвитку соціальних мереж після введення в дію рішення щодо блокування російських соціальних мереж та інших ресурсів.

Проте, не зважаючи на скептичне ставлення деяких експертів до ефективності блокування російських інтернет-ресурсів, певного результату досягти все ж таки вдалося. Особливо відчутне скорочення кількості користувачів спостерігалось в перші місяці впровадження заборони. У подальшому почала формуватися тенденція до поступового відновлення втрачених позицій російськими ресурсами. Спостерігається стала тенденція до зростання популярності альтернативних інтернет-ресурсів. Так, українська аудиторія Facebook у червні 2017 р. становила 54,90%, у липні – 55,41%, серпні – 62,56%, вересні – 62,07%; Instagram охоплював у червні 2017 р. 17,88% української аудиторії, у липні – 19,44%, серпні – 21,53%, вересні – 21,46%.

Отже, відбувається певна переорієнтація аудиторії, яка поступово пристосовується до нових умов і долає природну інерцію уподобань [24].

Разом з тим аналіз інформаційного поля показав, що ситуація дійсно потребувала і в умовах гібридної війни потребує застосування рішучих дій щодо обмеження безконтрольного поширення інформаційного впливу та використання засобів інформаційної боротьби в соціальних мережах на території України. Наведемо декілька прикладів умілого використання соціальних мереж для пропаганди ідей «русского мира» й дискредитації «київської хунти». Керівник апарату голови СБУ О. Ткачук поінформував, що на 18–22 лютого цього року лише в Києві планувалося проведення 18 масових заходів. «У підготовці восьми цих заходів фіксуємо ознаки можливого використання насильницьких сценаріїв. З цих восьми три заходи організовуються з території РФ», – зазначив посадовець. До організації операцій у соціальних мережах залучаються колишні учасники «ДНР/ЛНР». За їхньої участі створюються профілі вигаданих осіб, і за допомогою цих профілів через соціальні мережі здійснюється інформаційно-психологічний вплив на українських користувачів. За даними СБУ, за такою схемою поширювали заклики до масових заворушень [25].

Проте лише обмеженням чи навіть заборонаю російських сайтів проблему розв'язати не вдасться. І справа не лише в тому, що повністю відокремити український інформаційний простір, за слушним зауваженням експертів, технічно не є можливим. Завдання парадоксальним чином ускладнюється безпосередньо перевагами соціальних мереж. Їхня доступність і відсутність ефективного контролю за користувачами дає можливість майже без обмежень використовувати будь-які мережі для організації і ведення інформаційної боротьби (у тому числі ті, що створені й адмініструються на іншому кінці світу). Зокрема, директор інформаційного інтернет-видання «Майдан прес-центр» О. Беккер зазначив: «Facebook – украй цікавий інструмент використання в інформаційній війні, тому що в мережу просто викласти фейк – і будь-яка людина може його поширювати, репостити, не перевіряючи його. Наприклад, наприкінці вересня хтось виклав у Facebook світліну 2014 р., на якій наш український солдат лежить в окопі, сам засніжений. Під фото посилання на якийсь сайт і текст: “Увага! Наші бійці без теплих речей і потерпають від негоди!”. Перше, що я зробив, – я подивився на джерело, джерело виявилось надійним, якому можна було б довіряти, але новина була від 2014 р.» [26]. Водночас не лише у світовому співтоваристві чи науковій спільноті, а й у колі фахівців і організаторів

соціальних мереж назріло розуміння створення ефективного механізму приборкання спроб перетворити безумовно цікавий і корисний для всього людства інструмент соціальних мереж у засіб інформаційної боротьби. За повідомленням американської газети The New York Times, незабаром «електронним брехунам» і троям буде складніше поширювати спотворену, брехливу інформацію через соціальні мережі. Свій план боротьби з поширенням брехні оприлюднив засновник соцмережі Facebook М. Цукерберг. Для цього Facebook спрощує механізм зворотного зв'язку, щоб користувачі могли легко позначити повідомлення як помилкове. На основі таких скарг спеціальний алгоритм намагатиметься сам вгадувати, які повідомлення не відповідають дійсності, пояснив стратегію боротьби М. Цукерберг. Facebook планує застосовувати санкції до тих, хто «професійно поширює фейки, щоб заробляти на рекламі». Адже завдання Facebook та інших соціальних електронних мереж – якнайшвидше поширювати найбільш важливі події, новини, факти. І працівники електронних комунікацій і мереж прекрасно розуміють, що користувачі хочуть отримувати перевірену інформацію. «Ми серйозно ставимося до проблеми. У нас вже є помітні успіхи, але треба ще багато чого зробити», – зазначив засновник соцмережі Facebook [26].

Доречно зазначити, що наукова спільнота і фахівці у сфері інформаційно-комунікативних технологій не лише констатують наявність проблем і висвітлюють небезпеки, що існують у сфері соціальних мереж та інформаційної боротьби. За останні роки напрацьовано чималий теоретичний і практичний досвід розпізнавання та протидії деструктивним і відкрито ворожим діям у мережах, а також розроблено відповідну тактику ведення інформаційної боротьби в соціальних мережах.

Автор книг з конкурентної розвідки та протидії чорному PR в Інтернеті Є. Ющук пропонує три тактики інформаційного протиборства в агресивному середовищі, які, за його визнанням, зарекомендували себе стабільно добре. Автор зазначає, що кожна із цих тактик має свої плюси й мінуси, тому не може вважатися абсолютно хорошою або категорично поганою – усе залежить від цілей і завдань у конкретній ситуації.

«Розрахунок сил і засобів» – ця тактика використовується у випадку, коли треба утримати майданчик і при цьому мати велику кількість коментарів. Для цього потрібно оцінити, які теми є резонансними на цьому

майданчику, кількість учасників, які займають протилежну точку зору, а потім вивести на майданчик стільки операторів, щоб перекрити кількість опонентів з перевагою у 20–25%. Таким чином, як наголошує Є. Ющук, можна розвинути потенційно нескінченну дискусію, у якій опоненти вважатимуть, що в них є можливість перемогти. Лічильник коментарів зростатиме, виводячи ваш матеріал у топ. «Значне перевищення 20–25-відсоткового порогу переваги може привести до того, що опоненти втратять волю до опору й дискусія почне “здуватися”. Відповідно, якщо ваше завдання – придушення активності опонентів з цієї теми – створіть кількісну перевагу в кілька разів і “придушуйте” противника кількісною перевагою. Дуже скоро в темі проти вас залишаться відверті ідіоти, що нестимуть настільки явну нісенітницю й демонструватимуть таку розхитану нервову систему, що вони ще й дискредитуватимуть ваших опонентів безпосередньо фактом належності до їхніх рядів», – зазначає Є. Ющук [27].

Як бачимо, використання такої тактики потребує залучення добре організованої команди контрпропагандистської боротьби. Проте це й не дивно, враховуючи той факт, що поширення фейків і неправдивих повідомлень через соціальні мережі експерт з питань інформаційної безпеки Г. Почепцов радить розглядати саме в контексті гібридної війни. На думку експерта, гібридна війна ведеться одразу на різних напрямках, а інформаційна – лише її складова [26]. Будь-яка війна передбачає участь добре організованих підрозділів, які мають виконувати чітко сформульовані завдання, а їхня діяльність має бути відповідним чином координована. Ці групи об'єднують, зокрема, професійних тролів (що розміщують у мережі провокаційні або брутальні повідомлення), ботів (вигадані профілі в соціальних мережах), авторів інтернет-мемів, що мають поширювати певні деструктивні інформаційні сигнали. У свою чергу, гідно протистояти таким підрозділам у змозі лише так саме організовані зведення.

На важливість саме такого серйозного ставлення вказував у своїй доповіді на ХІХ Форумі відкритого суспільства экс-радник В. Путіна А. Ілларионов, відомий критичними виступами щодо сучасної політики Кремля: «Перше, що потрібно зрозуміти, – це війна. Це не жарт і не гра. Це не приємне спілкування зі знайомими в соціальних мережах. Це – справжня війна. І навіть тим, хто не хоче брати в ній участі, доводиться вести себе відповідно до законів воєнного часу. Сьогодні ти опинився на війні» [28].

Як бачимо, політик звертається не лише до фахівців, тобто кожна свідомо людина має бути готова до протидії інформаційним атакам, а завдання державних структур і громадянського суспільства – організувати відповідну просвітницьку роботу.

«Засідка» – другий тактичний прийом. Автор досліджень інформаційної боротьби в мережах Є. Ющук зазначає, що цей прийом дієвий тоді, коли можна заздалегідь передбачити реакцію опонентів, при цьому маючи в запасі такі козирі, що «можуть легко перекинути їхню позицію». У такому випадку залишається вийти на майданчик, дати в публік свою точку зору й почекати, поки опоненти висловлять усі свої думки, що виникають завдяки своїм стереотипам. «Засідка» – прийом допоміжний, він може служити відправною точкою для розвитку наступу на позиції опонентів, у тому числі і в ЗМІ. Безпосередньо ж публікація в соцмережі є тим інформаційним приводом, який і потрібен засобам масової інформації для прояву інтересу до теми [27].

Отже, тут ми виходимо на необхідність детального аналізу механізму впливу інформації на особистісну й колективну свідомість, що дасть можливість передбачити реакцію опонентів на конкретний меседж. У сучасних дослідженнях ціннісних орієнтацій певних соціальних груп дедалі частіше використовують термін «соціальний стереотип». Термін «стереотип» як реакцію свідомості на отриману інформацію, на думку фахівців, ввів у науковий обіг американський письменник і дослідник, автор оригінальної концепції суспільної думки У. Ліппман [29].

Проте зауважимо, що як практикуючий журналіст і дослідник проблем засобів масової інформації У. Ліппман розглядав поняття «стереотип» лише як поширені й упереджені уявлення про інших людей, що породжує різноманітні міжособистісні та суспільні конфлікти. Власне проблема використання стереотипу як засобу інформаційного впливу та моделювання політичного процесу шляхом маніпулювання свідомістю й політичною активністю громадян залишилася поза його увагою.

Відомий історик В. Ключевський свого часу використав термін «стереотип» для характеристики політико-психологічної ситуації в суспільстві зовсім в іншому сенсі. Термін «стереотип» означає у В. Ключевського щось природне, що історично виникло, що здійснює конструктивний стабілізуючий вплив на вражену масову й індивідуальну свідомість. Із загального

змісту міркувань історика впливає, що смислове навантаження поняття «стереотип» зближується в нього зі смисловим навантаженням поняття «традиція політичної поведінки» [30].

Таким чином, на основі ретроспективного аналізу поведінки певної спільноти ми можемо з певною долею вірогідності передбачити її реакцію й підготувати відповідний нищівний інформаційний контрудар із «засідки». Причому можна допустити, що достовірність припущення мало залежить від конкретно-історичних умов, оскільки, як зазначає О. Блинова, соціальний стереотип проявляється як у формі стереотипу мислення, так і у формі стереотипу поведінки особистості. Він виникає на основі спонтанних почуттів і емоцій, але визначається природними умовами розвитку людей, що закріплюються в колективній свідомості [31].

Третій тактичний прийом інформаційної боротьби – «Бан» – має синтетичний характер. Якщо використовувати відверто міліарний термін, то це – своєрідна «розвідка боєм». Як зазначає Є. Ющук, бан (позбавлення або обмеження прав користувача. – Прим. авт.) як тактика поведінки доцільний у випадках, коли цікавий майданчик, але не потрібен лічильник коментарів. У такому випадку заздалегідь оголошується, що всі, хто не відповідає визначеним критеріям, відправлятиметься в бан. У короткостроковій перспективі це дає змогу використовувати цитованість і відвідуваність майданчика, не піддаючи себе фактичній атаці у вигляді натовпу несамовитих коментаторів, а також не нести витрат (організаційних, часових або фінансових) на створення переваги у вогневій потужності, як у випадку реалізації тактики «Розрахунок сил і засобів». У довгостроковій же ж перспективі це неминуче формує якісно інший склад коментаторів сторінки, оскільки до неї почнуть приходити люди, які є або вашими однодумцями, або навіть вашими противниками, але противниками розумними – тому здатними аргументувати свою позицію не почуттям внутрішнього переконання й емоціями, а фактами. «Це, у свою чергу, дає можливість знайти проломи у їхній системі оборони, а також у вашій. Аргументи розумних супротивників представляють велику цінність, тому що, зрозумівши їх, можна вразливості противника атакувати, а свої намагатися захистити», – наголошує Є. Ющук [27].

Наведений приклад тактики інформаційної боротьби дає уявлення про деякі її особливості, але, звісно, є далеко невичерпним її аналізом, складність

якого потребує окремого цілеспрямованого й комплексного дослідження. Але певний напрям подальших міркувань з теми, що винесена в заголовок роботи, ми визначили. Насамперед це стосується питання «Хто має бути залучений до інформаційної боротьби?».

Як зазначають В. Носов і О. Манжай, велику роль у протидії інформаційній війні відіграє громадськість, особи з активною життєвою позицією, які через мережу Інтернет доносять інформацію, відмінну від тієї, яка нав'язується суспільству ззовні [32]. Дослідники пропонують звернутися у цьому випадку до досвіду Грузії часів її відкритого протистояння з Росією [33], а також використовувати сучасний досвід України щодо створення проукраїнських і антифейкових інтернет-ресурсів на кшталт <http://www.stopfake.org> тощо. Але, безумовно, найбільш складним і часо-витратним, проте достатньо ефективним методом протидії інформаційній війні, на думку В. Носова та О. Манжая, «є підвищення в суспільства аналітичних здібностей, навчання методам критичного аналізу повідомлень, забезпечення громадян від інформаційних диверсій» [32].

Проте за всіх обставин цей шлях дійсно є найбільш важким, оскільки потребує істотного підвищення загальної інформаційної культури, високого рівня громадянської зрілості, національної консолідації. Отже, цей метод протидії інформаційним загрозам поки можна розглядати, скоріше, як стратегічну мету, ніж керівництво до дії. Більш реальною виглядає пропозиція згаданих вище фахівців звернутися до досвіду й методик розроблених для бізнесу рекомендацій з протидії негативу в інформаційному просторі, які можуть бути адаптовані до більш широкого вжитку [34].

Розробники методики пропонують покроковий план організаційно-підготовчих заходів і докладно розглядають особливості застосування тих чи інших методів, засобів, прийомів протидії негативному інформаційному впливу залежно від конкретного інформаційного ресурсу. На першому етапі передбачається проведення моніторингу інформаційного поля, аналіз загальної ситуації, прогнозування можливих наслідків застосування тих чи інших методів. У полі зору, за думкою розробників, мають перебувати форуми, чати, блоги, соціальні мережі, коментарі до статей, дошки оголошень, майданчики для розміщення негативу в мережі Інтернет; сайти, на яких інформацію можна розмістити самостійно, або ж сховища інформації; сайти, що розміщують усілякий компромат («зливні бачки» – ці сайти

відомі тим, що публікують замовні матеріали та джинсу, у тому числі газети, які мають сайт-дзеркало); сайти, відомі своєю непідкупністю, й інформаційні агентства (у тому числі газети, які мають сайт-дзеркало); іменні сайти – сайти, створені від імені політика, громадського діяча, бізнесмена тощо [34]. Як бачимо, за своїми масштабами очікувана робота з організації ефективної системи інформаційної боротьби виходить далеко за межі аматорських змагань і потребує долучення значних та добре організованих сил і засобів. Фахівці добре розуміють зазначені проблеми і висувають відповідні пропозиції. Зокрема, І. Рязанцева і В. Тулупов пропонують для протидії інформаційній війні впровадити підсистему активних операцій з інформаційного впливу. Його здійснення, на їхню думку, треба організовувати в рамках політики інформаційного протидіяння з використанням можливостей Служби безпеки України [35]. Проте, з точки зору використання можливостей соціальних мереж та інформаційної боротьби за національну консолідацію, більш корисною й прийнятною є пропозиція співробітників кафедри кібербезпеки Харківського національного університету внутрішніх справ професора В. Носова та доцента О. Манжая. «На нашу думку, – наголошують учені, – відповідний центр має бути створений, проте його функціонування доцільно організувати на громадських засадах за рахунок донорських вливань. Це дасть змогу побудувати більш гнучку та мобільну сучасну структуру інформаційної протидії. Центр має функціонувати паралельно з державними органами та тісно з ними взаємодіяти» [33].

У свою чергу, можна зауважити, що, крім зазначених позитивних фінансових і тактико-технічних моментів такого формату, його безумовний плюс полягає в залученні громадян до активної участі в захисті інформаційного простору країни. Це дасть змогу перетворити значну кількість мешканців України в діючу силу, у суб'єкти процесу національної консолідації, що в підсумку матиме значний кумулятивний ефект і дасть можливість істотно підвищити ефективність пропагандистської роботи. Діяльна участь, а не відсторонене споглядання допоможе використати активність і знання молоді, яка з природних причин, з одного боку, є найбільш обізнаною у сфері інформаційних технологій, а з іншого – не має у свідомості тягара радянських стереотипів самоідентифікації, є більш відкритою для засвоєння й підтримки нових демократичних цінностей суверенної української державності.

Серед основних завдань майбутнього центру інформаційної боротьби В. Носов і О. Манжай виокремлюють такі: координація діяльності волонтерів з моніторингу медіа-ресурсів на предмет наявності матеріалів, що містять згубний інформаційний вплив; здійснення такої діяльності працівниками центру. Це може бути, наприклад, відслідковування матеріалів, у яких містяться заклики до порушення територіальної цілісності, насильницького повалення конституційного ладу тощо; заохочення громадськості до створення ресурсів з викриття неправдивих інформаційних повідомлень, а також доведення результатів у доступній формі до населення; доведення до мешканців країни, яка чинить деструктивний інформаційний вплив, правдивої інформації, а також створення умов для критичного аналізу громадянами цієї країни відомостей з відповідних медіа тощо [33]. Як бачимо, запропонована концепція відкриває широкі можливості залучення громадян, які мають активну життєву позицію, до розбудови ефективної системи інформаційної боротьби за національну консолідацію з використанням можливостей соціальних мереж.

Отже, розв'язання проблеми національної консолідації в контексті інформаційної боротьби в умовах стрімкого розвитку новітніх комунікативних технологій потребує системної, цілеспрямованої, злагодженої співпраці держави, науковців і громадянського суспільства. Серед першочергових завдань можна виокремити узгодження розуміння сутності терміна «національна консолідація» в науковому, суспільно-політичному дискурсі, а головне – публічному дискурсі, що забезпечить захист свідомості людей від штучно інспірованих спотворень його загальнодержавницького змісту.

На основі проведення ґрунтовних і всебічних досліджень феномену соціальних мереж із залученням широкого спектра фахівців треба розробити програму вдосконалення існуючих структур і створення нових, адекватних сучасним викликам систем захисту вітчизняного простору від зовнішніх деструктивних втручань як технологічного, так й інформаційного характеру. На основі вивчення світового досвіду, залучення відповідних кваліфікованих фахівців розробити власні методики інформаційної боротьби з урахуванням специфіки функціонування вітчизняного інтернет-простору та уподобань українських користувачів. Забезпечити всебічну підтримку вітчизняних інформаційних продуктів, що можуть стати альтернативою небезпечним закордонним інтернет-ресурсам.

БІБЛІОТЕЧНІ СТРУКТУРИ В НАЦІОНАЛЬНОМУ ІНФОРМАЦІЙНОМУ ПРОСТОРИ ЯК ЧИННИК УКРАЇНСЬКОЇ КОНСОЛІДАЦІЇ

Зростаюче значення інформаційних впливів на свідомість сучасної людини обумовлене рядом факторів, характерних саме для сучасного етапу розвитку людства.

По-перше, цей процес пов'язаний зі зростаючою значущістю інформації як основного ресурсу розвитку в інформаційному суспільстві.

По-друге, характерною особливістю інформаційного ареалу, в якому існує сучасна людина, є високий темп оновлюваності інформації, потрібної для постійного використання. Він пов'язаний з об'єктивними параметрами прискорення суспільного життя і зростаючими обсягами інформаційного виробництва – процесу, до якого долучаються, у процесі інформатизації, дедалі нові й нові учасники.

По-третє, зростаюча номенклатура технічних засобів, технологій виробництва та використання інформаційних ресурсів обумовлює урізноманітнення і поглиблення впливів інформації на свідомість і підсвідомість⁶ сучасної людини.

Четвертою сутнісною ознакою цього процесу є не досить ефективні на нинішньому етапі розвитку суспільства можливості людини в навігації по масивах нової інформації і навиків змістової оцінки ресурсу, необхідного для практики суспільної діяльності.

Усі ці ознаки нових інформаційних впливів на свідомість людини набувають особливої відчутності в умовах гібридної агресії РФ, що характери-

⁶ Як зауважує з цього приводу М. Моїсєєв, «підсвідомістю я називаю ту складову інформаційної системи людини, діяльність якої (образ навколишнього світу, інтуїтивні уявлення, асоціації та ін.) не контролюються свідомістю» (Моїсєєв Н. Н. Человек и ноосфера. Москва : Мол. гвардия, 1990. С. 220).

зується зростанням тиску негативного інформаційного ресурсу в сукупності з іншими агресивними діями на територію України. Протистояння цим діям у сучасних умовах неможливе без розвитку власного інформаційного виробництва, формування ресурсу протистояння інформаційній агресії.

У виданнях, де досліджувалась тема зростаючої значущості інформації як основного ресурсу розвитку в інформаційному суспільстві, підкреслювалась важливість основних джерел інформації протистояння: фондів інформації, що становлять інформаційну основу національного розвитку, нового інформаційного виробництва та використання інноваційних масивів глобального інформаційного простору⁷. Варто при цьому згадати точку зору М. Моїсеєва стосовно основного критерія цінності інформації, який підкреслював, що «інформація сама по собі нічого не варта і не значить нічого. Безглуздо говорити про цінність інформації як про певну її абсолютну характеристику. Інформація потрібна суб'єкту для забезпечення можливості успіху певних цілеспрямованих дій... Якість інформації оцінюється перш за все тим, наскільки знання, одержані про предмет або ж навколишню обстановку, допомагають у прийнятті рішень» [1].

У Доктрині інформаційної безпеки України, з урахуванням специфіки ситуації, зазначається, що в умовах сучасного інформаційного протистояння набувають особливої затребуваності наративні інформаційно-аналітичні продукти – спеціально підготовлені тексти, призначені для вербального викладення у процесі наповнення стратегічних комунікацій з метою інформаційного впливу на цільову аудиторію [2]. **Значущість такої організації інформації, і зокрема формування наративних інформаційно-аналітичних продуктів, нерозривно пов'язана з використанням достовірних історичних даних, сучасної інформаційно-аналітичної, наукової та художньої інформації, поєднання раціональних і емоційних орієнтирів у формуванні свідомості людей при організації відпору негативним інформаційним та інформаційно-психологічним впливам.**

⁷ Див. про це: Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]; НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2013; Горовий В. М. Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації / відп. ред. О. С. Онищенко; НАН України; Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2015; Почепцов Г. Г., Чукут С. А. Інформаційна політика. Київ: Знання, 2008.

Слід також зазначити, що з урахуванням зростаючого впливу глобальних процесів на національний інформаційний простір, зростаючих проникаючих можливостей зарубіжних інформаційних впливів у національний інформаційний простір України, у тому числі агресивних, пов'язаних із гібридною війною, для збереження національної своєрідності, дотримання належної самоідентифікації в зарубіжних відносинах, мають вдумливо, з урахуванням викликів сучасності, використовувати суверенні інформаційні ресурси як культурне надбання нації в історичному процесі⁸.

У формуванні затребуваних суспільством нарративних продуктів для системи стратегічних комунікацій України істотні можливості мають традиційні національні інформаційні центри – бібліотечні установи. У них, по-перше, зберігається інформаційний, в широкому значенні цього терміна ресурс, напрацьований минулими поколіннями українського народу. У цих інформаційних центрах також акумулюється суспільно значуща друкована та електронна інформація сьогодення.

По-друге, передові бібліотечні установи сьогодення розвивають технології обслуговування користувачів, сприяють роботі з підготовки нарративних інформаційних продуктів, виходячи:

- із характерних особливостей розвитку сучасної інформаційної сфери;
- із потреб суспільного розвитку;
- із специфіки організації інформаційного протистояння в нинішній гібридній війні.

Враховуючи сказане вище, на мотивацію користувачів бібліотеки здійснює вплив процес формування сучасного інформаційного середовища – «національної системи інформаційних ресурсів, яка припускає поступове перетворення різноманітних інформаційних продуктів у зручний для використання вигляд, їх збереження і передачу за допомогою комп'ютерних мереж. По суті, це повинен бути розподілений банк даних і знань з різних галузей виробництва, науки, культури» [3]. Цей розподілений банк даних і має стати інформаційною базою підготовки нарративних продуктів, що мають стати ефективним інструментом протистояння агресору в гібридній війні, забезпечувати:

⁸ Див. про це: Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горвий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. Київ, 2011.

– захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації;

– захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу Російської Федерації, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної та релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету та територіальної цілісності України;

– всебічне задоволення потреб громадян, підприємств, установ і організацій всіх форм власності у доступі до достовірної та об'єктивної інформації;

– збереження і примноження духовних, культурних і моральних цінностей українського народу» [2].

Думка, висловлена І. Давидовою про закономірність формування в нашій країні єдиного інформаційного середовища «розподілених вітчизняних баз даних (БД) із використанням методів пошуку інформації в телекомунікаційних мережах розвинених країн» [3], не лише узгоджується з концепцією розгляду інформаційної основи розвитку суспільства як складної системи взаємозв'язків соціальних інформаційних баз у масштабах українського суспільства, а також у глобальному вимірі. Вона говорить також, з одного боку, про зростаючі аж до складноуявлених сьогодні можливостей інформаційного обслуговування, з іншого – про зростаючу технологічну складність такого обслуговування.

Реалізація завдань, передбачених Доктриною інформаційної безпеки України, орієнтує також і систему бібліотечних установ на реалізацію їх можливостей стосовно «формування позитивного іміджу України у світі, донесення оперативної, достовірної і об'єктивної інформації про події в Україні до міжнародної спільноти» [2]. Відповідно, бібліотечні установи як важлива складова частина національного інформаційного потенціалу мають збільшувати свою присутність у міжнародних інформаційних обмінах. Ці перспективи мають уже сьогодні накладати свій відбиток на процес комплектування бібліотечних установ новими інформаційними ресурсами. Необхідна в умовах постіндустріального суспільства активізація інформаційної діяльності на міжнародному рівні обумовлює необхідність введення нових якісних показників у роботу з комплектування фондів бібліотек, забезпечення сучасних користувачів науковою інформацією світового рівня якості [4].

Суспільноорганізуючі та державотворчі завдання, особливо важливі в умовах інформаційної агресії, реалізації яких має сприяти система бібліотечних установ у нашій країні, ускладнюються поглибленою нерівністю у доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей внаслідок різного рівня доступу до інформаційних комп'ютерних технологій [5]. Ця обставина є дуже важливою для окреслення прогнозних характеристик при вивченні еволюції в середовищі користувачів бібліотечних установ. Адже в умовах української дійсності згадана вище нерівність не лише існує, але й здійснює свій вплив на процес демократизації суспільства, на процес удосконалення його самоуправління, самоорганізації.

Слід мати на увазі, що ця нерівність є вразливим місцем у системі протистояння негативним інформаційним впливам у гібридній війні. І тому використання вітчизняних нарративних продуктів у національному інформаційному просторі, продуктів широкого спектру дії, аж до інформаційно-психологічного включно, сприяє пом'якшенню цієї проблеми.

Розглядаючи стратегічну перспективу розвитку бібліотечної сфери в умовах інформатизації, можна прогнозувати, що серед характерних особливостей користувачів бібліотек як на найближче, так і на більш тривалі майбутнє буде відчутно виділятися конкурентоспроможність, активна життєва позиція, прагнення до вільного, незаангажованого самовиявлення в усіх видах суспільної діяльності. Розвиток цих якостей обумовлюється тим, що суспільна значущість людини інформаційного суспільства буде прямо співвідносна з ефективністю використання нею наявних інформаційних ресурсів в інтересах суспільного розвитку. Ця ефективність прямо залежить:

- від якості пошукової роботи у стрімко зростаючих масивах продуктової людством інформації;
- від якості підготовки відібраних інформаційних ресурсів до використання в практиці суспільнозначущої інформаційної діяльності;
- від якості пошуку оптимальних рішень наявних виробничих проблем;
- від якості синтезу наявної інформації і створення на її базі інформації нової, необхідної для організації нового рівня діяльності під час вирішення суспільно необхідної проблематики;
- від швидкості темпів реалізації вищеперерахованих компонентів ефективного використання інформаційних ресурсів, які забезпечуються

в тому числі рівнем підготовки людини інформаційного суспільства до використання технічної бази та, власне, самою технічною базою.

При цьому слід підкреслити, що активізація процесу циркуляції інформації в суспільстві, зростаючі запити на її використання в усіх сферах суспільного життя, зокрема і в протистоянні інформаційній агресії, обумовлюють й об'єктивні процеси трансформації бібліотечних установ як центрів зберігання та організації використання інформаційних ресурсів у нову інституційну якість, у поширенні «інформації про інформацію», суспільної орієнтації в стрімко зростаючих обсягах інформації, в ефективному управлінні цим ресурсом.

Говорячи про еволюцію особливостей користувачів бібліотечних установ, варто враховувати, що в них, як у найбільш соціально активної частини населення, будуть, у значній мірі, відбиватись на особистісних характеристиках засвідчені сучасною наукою діалектично взаємозв'язані тенденції нинішнього етапу суспільного розвитку. При цьому одна з них веде до цілісності, єдності суспільства, інша – до індивідуалізації, зростання особистісного в людині. Така діалектична єдність реалізується в процесі сучасної суспільної структуризації пострадянського суспільства. Дослідники описують при цьому особливості процесів диференціації та диверсифікації «у контексті розпаду і виникнення багатьох соціальних груп, організації, переоцінки механізмів регулювання, цінностей і установок. Переосмислення багатьох традиційних цілей і цінностей сприяє прискореному пошуку нових форм соціальної організації, у зв'язку з чим диференціація і диверсифікація одержують новий стимул» [6].

Відповідно, набуває актуальності потреба систематичного аналізу запитів користувачів і ведення прогнозно-аналітичної роботи, наслідком якої буде уявлення і про зміни у їх структурі та існуючі сьогодні інформаційні потреби. Така потреба особливо загострюється в умовах гібридної війни, негативних інформаційних впливів на різні категорії громадян. При цьому основний принцип, на якому має будуватися організація таких прогнозних досліджень, пов'язаний із загальносуспільною ситуацією сьогодення.

У роботі зі своїми користувачами сучасні бібліотечні працівники мають враховувати специфіку часу: прискорення темпів розвитку сучасного суспільства, що обумовлює зростаючі його інформаційні потреби і у виробництві, і в громадському житті тощо. У зв'язку з цим вони мають

враховувати зростаючу комп'ютерну грамотність, уміння орієнтуватись у доступних телекомунікаційних можливостях, знання основних мов міжнародного спілкування.

Обставинами, що обов'язково впливатимуть на формування майбутнього користувача бібліотеки, є також розвиток політичної, громадянської структури суспільства, орієнтирів його розвитку і зростання можливостей в цьому плані для власного самовираження.

Особливості студентської аудиторії в користуванні бібліотеками розвиватимуться відповідно до розвитку навчальних методик, пов'язаних з вихованням самостійності, творчих навиків. Ускладнення виробничих і взагалі всіх процесів розвитку суспільного життя обумовить збільшення серед користувачів різних категорій людей, що займаються самоосвітою, підвищенням кваліфікації, перекваліфікацією.

Необхідність впровадження інноваційних технологій, розвитку наукової діяльності як об'єктивна умова достойного перебування України в міжнародній спільності обумовить зростаючі потреби нових категорій читачів на наукову інформацію світового рівня якості. Паралельно можна прогнозувати зростання попиту на інформацію, що сприятиме загальнокультурному та духовному розвитку.

Вивчення читацьких запитів у бібліотеках усіх рівнів говорить про те, що на сьогодні в структурі читацької аудиторії проявляються лише перші ознаки тих змін, з якими працівники бібліотечних установ зіткнуться в перспективі. Однак їх постійний моніторинг уже зараз для ефективності бібліотечних установ має важливе значення. З ним має пов'язуватись і розробка стратегії комплектування новою інформацією, і вдосконалення методик бібліотечної роботи. Врешті, врахування тенденцій змін у читацькій аудиторії допоможе ефективно використовувати ті незначні порівняно з потребами кошти, що виділяються нині державою на бібліотечну справу.

При цьому особливе значення в керуванні бібліотечними змінами мають дослідження, у процесі яких вивчаються потреби в інноваціях, запити, фактори, що говорять про необхідність змін; ставлення до нововведень користувачів і персоналу; можливості ринку та інноваційної діяльності «конкуrentів»; особливості процесу реалізації інновацій; ефективність реалізації інновацій.

Поряд із цим практика роботи бібліотечних закладів з розвитку дистантних форм обслуговування протягом останніх років обумовлює певні висновки. Чи не найголовнішим і найактуальнішим в їх числі є необхідність усвідомлення в середовищі бібліотечних спеціалістів усіх рівнів обумовленої потребами нових категорій користувачів інформацією тенденції до розвитку комп'ютерних технологій у бібліотечній справі як повністю рівноправних в обслуговуванні поряд із традиційно існуючими. Бібліотека як книгозбірня, як центр користування друкованою інформацією не витісняється електронними інформаційними технологіями, а в поєднанні з ними, з акумульованою інформацією на інших носіях забезпечує ефективне використання інформаційних фондів.

Досвід бібліотечного обслуговування дистантних користувачів, і серед них, насамперед, управлінських структур, політичних організацій, науки, бізнесу говорить також про об'єктивну необхідність еволюції бібліотечних установ в об'єднання суспільних інформаційних центрів, спеціальних і загального призначення, сполучених засобами сучасного зв'язку і пошуковими системами з потужним інформаційним ресурсом. Таке об'єднання сприятиме зміцненню внутрішньої єдності інформаційної основи розвитку українського суспільства, розвитку системи внутрішньосуспільних інформаційних комунікацій, зниженню рівня вразливості національного інформаційного простору від зовнішніх негативних інформаційних впливів, підвищенню стійкості українського суспільства в гібридній війні з РФ.

Сьогодні існуюча мережа бібліотечних установ у нашій країні являє собою фактично модель майбутньої мережі загальносуспільних і галузевих інформаційних та інформаційно-аналітичних центрів нового покоління, комп'ютеризованих, пристосованих для оперування всіма наявними видами інформаційних носіїв. Об'єднана в майбутньому мережа таких центрів матиме можливість ефективно використання загальносуспільного інформаційного ресурсу, представлення всім категоріям користувачів необхідної інформації в необхідних обсягах.

Розвиток електронних інформаційних технологій сприяє формуванню стрімко зростаючих обсягів нової інформації в системі міжнародних і внутрішніх комунікацій. У зв'язку з цим бібліотечні установи поряд з реалізацією традиційних форм своєї діяльності розвивають нові форми, нові можливості забезпечення доступу громадян до інформаційних ресурсів.

З впровадженням електронних інформаційних технологій вони набувають можливості дистантного обслуговування користувачів, забезпечуючи значне розширення їхньої аудиторії. Здійснюючи відбір інформації для комплектування своїх фондів, вони мають можливість сприяти виконанню певних завдань у контексті поставлених Доктриною інформаційної безпеки України завдань, що передбачають «моніторинг спеціальними методами і способами вітчизняних та іноземних засобів масової інформації та мережі Інтернет з метою виявлення загроз національній безпеці України в інформаційній сфері» [2].

Розвиваючи виробництво власних інформаційних, інформаційно-аналітичних продуктів, що розкривають зміст інформації фондів, а також знайомлять користувачів із обсягами новоствореної в глобальному інформаційному просторі та сфері розвитку національного інформаційного простору інформації, поширюючи такі продукти, сучасні інформаційні працівники бібліотек розширюють змістове ознайомлення з ресурсами інформації, що на цьому етапі перебувають у розпорядженні українського суспільства, сприяють цим самим процесу розроблення стратегічного наративу та його імплементації.

Як показує наявний вже практичний досвід Національної бібліотеки України імені В. І. Вернадського, а також інших провідних бібліотечних установ України, періодичні електронні видання в структурі інформаційно-аналітичної діяльності цих установ сприяють задоволенню об'єктивних потреб користувачів у використанні вітчизняних інформаційних ресурсів, розміщених у фондах бібліотек, а також масивів інтернет-інформації.

Зважаючи на характерні особливості періодичних електронних видань, що дають можливість для осмисленого системного аналізу інформаційних масивів, з яких відбувається комплектування фондів, наявності інформаційних ресурсів, необхідних сучасному користувачеві у фондах бібліотеки, аналізу процесів оновлення національних суверенних ресурсів і їхнього суспільного використання, і, нарешті, виявлення потенційної затребуваності громадян України в інформаційному забезпеченні, можна стверджувати, що такі видання мають ефективно сприяти осмисленню всього інформаційного процесу в Україні.

При перетворенні методики використання таких видань із спорадично використовуваних окремими бібліотечними установами в об'єднану

систему їх використання в масштабах усієї бібліотечної системи, вони можуть у сукупності давати повне уявлення як про сучасне вітчизняне інфотворення, переведення в сучасний формат вітчизняних інформаційних ресурсів, так і про ефективність відбору необхідних ресурсів із глобального інформаційного простору.

Періодичні електронні видання бібліотек при організованому їх використанні можуть відчутно сприяти активізації процесів, пов'язаних із виробництвом наративних продуктів усіма залученими до реалізації цього завдання. У цьому виробництві найбільш ефективним, найбільш суспільно значущим сегментом є продукування наукової інформації, інформації, пов'язаної із вирішенням науково-прикладних задач, пов'язаних з нейтралізацією насамперед наукоподібного ресурсу, використовуваного інформаційним агресором для обґрунтування своїх намірів стосовно України. Таким чином попередня пошукова робота при підготовці наукової складової наративів може бути перекладена на інформаційних працівників бібліотеки, а наукові працівники зможуть концентруватися на власній науковій роботі. Періодичні електронні видання якраз і зможуть стати для науковців (і в реальному досвіді вже стають⁹ орієнтиром у нових інформаційних ресурсах, що відповідають проблематиці досліджень.

Ці видання у своєму стилі, своїми жанрами в рамках творчої співдружності з науковими структурами зможуть ефективно інформувати як вітчизняних користувачів, так і зарубіжних, про нові здобутки українських вчених.

Такий напрям діяльності сприятиме розв'язанню проблеми більш тісного наближення процесу продукування наукової інформації до потреб, пов'язаних з розвитком інформаційної безпеки і необхідністю активного включення в процес міжнародного інформаційного співробітництва. Такий аспект діяльності сприятиме дуже необхідному в наш час розвитку прогностичних підходів, пов'язаних із плануванням наукових досліджень, необхідністю постановки в цьому напрямі діяльності завдань на випередження тощо.

⁹ Див.: Соснін О. В. Проблеми державного управління системою національних інформаційних ресурсів з наукового потенціалу України. Київ : Ін-т держави і права ім. Корещького НАН України, 2003. 572 с.; Слободяник М. С. Библиотека в условиях информатизации общества: концептуальная модель развития. Библ. дело. 2001.

У зв'язку з актуалізацією в українському суспільстві проблем, пов'язаних із необхідністю наукового аналізу специфіки розвитку внутрішньо-суспільних процесів в Україні, пошуку власного, національного шляху у розвитку суспільства, дуже актуалізується роль бібліотечних установ, точніше – їхніх фондів, як орієнтирів для утвердження національної самобутності на сучасному рівні, синтезу нових характерних особливостей сучасності з національною традицією, що дуже важливо в активізації глобальних впливів. Періодичні електронні видання в реалізації цього завдання можуть бути дуже ефективним засобом орієнтації в системі електронних ресурсів.

Бібліотечні електронні ЗМІ при використанні вже наявних їхніх можливостей, і тих, що з'являться у процесі їх розвитку, у цілому можуть стати ефективним інструментом орієнтації у дедалі зростаючих обсягах інформації, в особливостях процесу їхньої обробки, включаючи застосування комп'ютерних технологій, і формуванню пропозицій для їхнього використання.

Таким чином, інформаційна діяльність бібліотек сприяє підвищенню ефективності сучасного інформаційного базису, що є основою розвитку, за визначенням О. Онищенка, є стратегічним ресурсом держави ¹⁰.

Хоча розвиток цього базису і залежить від цілого ряду факторів, у тому числі і суб'єктивних, одним із основоположних і об'єктивних є технічний, технологічний прогрес. Його здобутки розкривають нові можливості у використанні періодичних електронних видань. Причому можливості ці швидко зростають. Ще недавно, 5–7 років тому, комп'ютери, що є основою розвитку нових інформаційних технологій, були спрямовані на спрощення доступу до інформації насамперед в інтересах установ, організацій, бізнес структур тощо. Як зазначав Х. Веріан, «персональний комп'ютер виявляється особливо затребуваним у тих формах організації, де передбачається порівняно невеликий набір стандартизованих компонентів» [7].

Комп'ютерні технології дали змогу піднятися в інформаційних процесах від конкретики до аналізу узагальнюючої інформації, що є предметом аналізу періодичних електронних видань.

¹⁰ Див.: Онищенко А. С. Попроцкая В. Г. Национальная библиотека Украины имени В. И. Вернадского как многопрофильный научно-исследовательский центр. Б-ки нац. акад. наук: пробл. функционирования, тенденции развития. Киев, 2003. Вып. 2. С. 15–39; Онищенко О. С. Про стан та завдання розвитку в НАН України бібліотечно-інформаційної справи. Бібл. вісн. 2003. № 5. С. 3–8.

У зв'язку з досягнутими вже результатами інформатизації українського суспільства, участі дедалі більшого числа користувачів також і в інфотворенні, актуалізується проблема раціонального використання сучасного неконтрольованого процесу неорганізованого інфотворення для орієнтації його в напрямі суспільно значущої інформаційної діяльності [8].

Сьогодні робляться спроби вивчення і узагальнення стихійного інфотворення у бібліотечних ЗМІ. Серед інших видань у НБУВ у цьому плані на себе звертають увагу видання «Громадська думка про правотворення» [9], «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки» [10], «“Стратегія – 2020”: інформаційні технології в державному управлінні» [11] та ін., у яких висвітлюється актуальна проблематика суспільних перетворень, аналізуються суспільно значущі тематичні підбірки блогерської інформації, розкриваються можливості використання соціальних мереж у формуванні громадянського суспільства, управлінської діяльності, бізнесу, проблем суспільної безпеки тощо.

Процес дедалі більшого поширення персональної комп'ютерної техніки, різноманітних індивідуальних засобів роботи з інформацією створює умови для самоорганізації громадян України в протистоянні інформаційній агресії, сприяє вдосконаленню процесу структуризації суспільства. Бібліотечні періодичні електронні видання мають можливість, аналізуючи відповідні запити на інформацію, сприяти узагальненню цього суспільного процесу, підтримувати його відповідним інформаційним забезпеченням, інформацією про зміст бібліотечних фондів, що можуть становити інтерес для діяльності нових суспільних об'єднань.

Таким чином, ці видання сприяють тому, що «технологічна революція на інформаційно-комп'ютерній основі у соціально-економічному середовищі призводить до того, що ...електронна культура забезпечує загальне залучення і причетність до соціальних просторово-тимчасових структур» [12].

Дуже важливою для осмислення складних інформаційних процесів, пов'язаних із застосуванням потужної комп'ютерної техніки, може бути роль періодичних електронних видань у бібліотеках. Їхня особлива важливість обумовлюється тим, що їхня джерельна база – це власне масиви структурованої інформації в процесі їхньої еволюції під впливом суспільнокорисної обробки. Слід зазначити, що масиви інформації глобального

інформаційного простору не йдуть ні в яке порівняння із масивами на інших існуючих носіях у найбільших бібліотеках світу. Суспільної практики оперування такими масивами в історії нашого суспільства не існувало. І хоча могутні комп'ютерні системи та їхнє об'єднання структурують цю інформацію, так чи інакше забезпечують прийнятне її використання, глибинні уявлення про ці процеси ще попереду. Періодичні електронні видання бібліотек можуть відчутно сприяти усвідомленню цих процесів.

Ефективність інформаційних процесів у національному інформаційному просторі прямо пов'язується з ефективністю використання людського фактору як основного у розвитку інформаційної системи суспільства. У наш час відбувається поступова, можливо не зовсім оперативна, адаптація кожної людини до сучасних інформаційних реалій. І в цій адаптації бібліотечні установи як інформаційні центри нового постіндустріального суспільства мають відіграти істотну роль. Ця роль матеріалізується і в представленні суспільству сучасних технологій використання бібліотечних ресурсів, орієнтації в глобальному інформаційному просторі, і в практичній допомозі в ефективному використанні суспільнозначущих інформаційних ресурсів. Вона може збільшити свою дієвість розвитком усіх напрямів інформаційної діяльності й насамперед розвитком періодичних електронних видань. Слід зауважити й таке: серед організаційних факторів, що впливають на розвиток циркуляції інформації в соціальних інформаційних комунікаціях істотне місце відводиться факторам, пов'язаним із розвитком інформаційних ринків, якісно нового етапу у сфері інформаційних обмінів. Розвиток цих ринків в умовах нинішньої гібридної війни має бути під особливою суспільною увагою. Дослідники прогнозують істотні зміни в структуруванні інформації відповідно до запитів ринку, вдосконалення маркетингової діяльності. Водночас та сама маркетингова діяльність може бути інструментом просування в український інформаційний простір шкідливої інформації.

Можна прогнозувати, що розвиток цього процесу накладе істотний відбиток на національний інформаційний простір. У ньому важливу роль мають відігравати бібліотечні установи, як якісно нові порівняно з існуючими банками – банки інформації. І ринкові відносини в інформаційній сфері обов'язково будуть пов'язані із розвитком інформаційної, інформаційно-рекламної та маркетингової діяльності бібліотек.

Важливим аспектом розвитку сучасного інформаційного середовища є вдосконалення систем зв'язку, від космічного до кабельного. Технічний прогрес у цій сфері сприяє підвищенню ефективності використання соціальних інформаційних комунікацій аж до широкого включення в побут усіх категорій користувачів щільникового зв'язку та інших технологій, що у дедалі більшій мірі зв'язують сучасне суспільство в єдине інформаційне ціле, єдиний загальносуспільний інформаційний організм.

Слід зауважити, що вдосконалення інформаційних обмінів у рамках цього організму є діалектичним процесом. З одного боку, вони забезпечують потреби в новій, актуальній інформації, з іншого – сприяють загальній уніфікації. І для збереження національної самобутності, розвитку власного інформаційного виробництва на базі національних традицій, для позиціонування як повноправного партнера в міжнародних відносинах, в інформаційних обмінах важливою суспільно значущою проблемою є організація інформаційної безпеки, збереження і розвиток суверенних інформаційних ресурсів. У забезпеченні розв'язання цієї проблеми бібліотечна система України, як структурована, значною мірою організована система збереження та використання наявних у розпорядженні вітчизняних користувачів інформаційних ресурсів, має істотне значення.

Із впровадженням у бібліотечну сферу електронних інформаційних технологій, саме ця сфера діяльності таких установ стає найбільш вразливою до різноманітних форм негативних впливів, що шкідливо діють на вітчизняні інформаційні ресурси, може піддаватися прямим впливам кібертероризму.

Розвиток техніко-технологічної бази інформатизації, розширення доступу до виробництва та використання інформаційних ресурсів необмеженим масам користувачів створює зростаючі можливості не лише для впровадження електронного самоврядування та для волевиявлення законотворчих громадян. Доступ до інформації, до можливості її продукування практично без обмежень надає також можливості для прояву антисоціальних дій, мотивованих злочинними чи просто безвідповідальними намірами, що активно використовується інформаційними працівниками агресора в організації гібридних впливів на Україну. І тому, ще доволі слабкі в комп'ютерному оснащенні, у програмних антивірусних та інших продуктах, бібліотечні установи можуть ставати жертвами шкідливих

для їх фондів програмних розробок та неякісної інформації і цим самим сприяти внесенню в базові національні інформаційні ресурси розвитку шкідливої інформації. Тому в сучасних умовах потрібне уважне ставлення до технічного забезпечення бібліотечних установ, що виходять на комплектування глобальними інформаційними ресурсами.

Слід зазначити, що при цьому розвиток технологій негативного впливу на інформаційну інфраструктуру до сьогодні відбувається швидше, ніж відповідних засобів протидії. У національному вимірі ця негативна тенденція здебільшого пояснюється недостатнім усвідомленням таких небезпек на рівні прийняття відповідних рішень стосовно технічного оновлення національної інформаційної сфери, що, у свою чергу, пояснюється недостатньою комп'ютерною грамотністю, недостатнім усвідомленням ролі комп'ютеризації в сучасному суспільстві.

Водночас спостерігається урізноманітнення засобів кібервторгнення в мережу електронних інформаційних комунікацій: зростає число комп'ютерних вірусів і черв'яків, урізноманітнюються, вдосконалюються механізми впливу логічних бомб, троянських коней, нейтралізація яких стає дедалі більш складною. Поряд із цим, спостерігається розвиток різних форм хакерської солідарності аж до організації скоординованих протиправних акцій [13]. Цей процес розвивається на фоні нескоординованості, неорганізованості бібліотечних структур у боротьбі з негативними впливами на їхні ресурси.

При всьому цьому перед вітчизняною бібліотечною системою стоять уже доволі тривалий час відомі проблеми, що вимагають уваги й реагування. Серед них:

- відставання в оснащенні сучасними програмними засобами обробки електронних інформаційних ресурсів, а також для нейтралізації наявних кіберзагроз (програм «антивірус» тощо), та недостатнє забезпечення у зв'язку з цим ефективного функціонування бібліотечних установ як сучасних інформаційних центрів;

- повільне входження в міжнародні бібліотечні об'єднання, нерозвинута участь у спільних проектах, що дає змогу на практиці познайомитись із новітніми технологіями, стандартами в інформаційній сфері, міжнародною практикою інформаційного маркетингу тощо. Налагодження рівноправного, відповідно до національних інтересів України співробітництва

має сприяти піднесенню технологічного рівня вітчизняної інформаційної діяльності до потреб сучасності, до забезпечення ефективного функціонування національної інформаційної сфери;

– відсутність координації із зарубіжними бібліотечними установами та їх об'єднаннями в боротьбі проти злочинності в інформаційній сфері;

– відсутність ефективної методичної співпраці в середовищі вітчизняних бібліотек стосовно відпрацювання технологій збереження і поповнення вітчизняних інформаційних ресурсів, організації відповідної інформаційної, інформаційно-аналітичної діяльності.

Водночас досвід розвитку інформаційної діяльності сучасних бібліотек говорить про те, що техніко-технологічний, а також пов'язаний з ним економічний фактори впливу не є вичерпними, хоча й дуже важливими, факторами впливу на вітчизняні інформаційні ресурси. Ця обставина викликала стурбованість і була вперше помічена дослідниками США. Вони першими звернули увагу на те, що в рамках розвитку глобального інформаційного простору, налагодження ефективного функціонування мережевих комунікацій, зазнають зростаючого впливу суверенні масиви інформації всіх держав, і в тому числі – сучасних держав-лідерів ¹¹.

Мова в цьому випадку йде не стільки про техніко-технологічні аспекти впливу (хоча науково-технологічний прогрес за межами США може забезпечувати і такого ряду виклики), а про впливи на рівні змістовому: проникнення в масиви суверенної інформації чужорідної для них інформації з не завжди очікуваними наслідками для соціального розвитку в майбутньому. Практика активної роботи в інформаційному просторі України підтверджує ці висновки [14].

При цьому звертає на себе увагу й певна стурбованість інформаційною активністю з боку Росії експертами інших країн. Ця стурбованість обумовлена не лише і не стільки солідарністю з Україною, що обрала демократичні орієнтири свого майбутнього. Ця стурбованість обумовлена зростаючою інтеграцією нашої держави в глобалізований, взаємно залежний світ, зростаючою увагою до арени цивілізаційних протистоянь, що зачіпають у дедалі більшій мірі не лише інтереси європейських держав, але й США.

¹¹ Див. про це: Johnson D. Democratic Values and the Internet. Internet Ethics / ed. by D. Langford [etc.]. 2000. pp. 191–192.

У зв'язку з цим, К. Макгрю на сторінках The Guardian писав: «Мережа агресивної пропаганди Росії навряд чи переконала світ у тому, що в Україні при владі нацисти, Крим був окупований завдяки референдуму, а Німеччина – провальна країна. Але цей потік дезінформації переконав американських політиків у тому, що російська пропаганда – це найбільша загроза безпеці США з часів розпаду СРСР».

К. Макгрю зазначив, що деякі впливові конгресмени вимагають відновлення американської пропагандистської машини часів Холодної війни.

«Росія розгорнула інформаційну армію на телеканалах, радіостанціях і в газетах по всій Європі. Російська машина пропаганди напружено працює, намагаючись підірвати демократичну стабільність і розпалити насильство», – заявив голова комітету Палати громад з міжнародних справ Е. Ройс.

«Російська пропаганда часом настільки божевільна і озвучує такі неймовірні речі, що вона не змушує людей повірити в них, але руйнує захисні бар'єри», – пояснював експерт лондонської організації Council on Foreign Relations К. Ліік.

Керівник офісу видання Gazeta Wyborcza в Києві, воєнкор П. Андрусечко розповідав, що в Польщі з російських ЗМІ є радіо та інтернет-портал Sputnik, а ще її «агенти» дуже активні у соціальних мережах. «Найбільша проблема в тому, що Росія хоче знайти польських журналістів, які будуть представляти її інтереси», – підкреслив експерт [15].

Водночас чиновники в США переконані, що Росія намагається розпалити проросійський націоналізм у Європі, зокрема в країнах Балтії, щоб дестабілізувати регіон і підірвати популярність ЄС і НАТО [16].

При цьому представник Європейського Союзу в Брюсселі, посиляючись на доповідь East StratCom Taskforce, підготовлену підрозділом стратегічної комунікації зовнішньополітичної служби ЄС (EEAS), який спеціалізується на Східній Європі, повідомив, що, за даними експертів, існує значна ймовірність того, що Москва спробує вплинути на вибори у європейських країнах 2017 р. Так само, як це вона намагалася зробити в США. Автори доповіді вже зафіксували 2,5 тис. прикладів дезінформації з боку Росії.

«Ведеться неймовірно масштабна, принаймні частково організована кампанія проти ЄС, та його політиків і його принципів», – повідомляв виданню Spiegel Online співрозмовник зі зовнішньополітичної служби ЄС. За його словами, головний об'єкт нападів російської дезінформаційної

кампанії – канцлерка Німеччини А. Меркель, зокрема, – її політика щодо біженців та позиції щодо санкцій проти РФ.

Джерело в ЕЕАS назвало пропаганду «частиною державної політики» Росії та додав, що Кремль напряму контролює ЗМІ та «щоденно вказує їм, про що слід писати, а про що – ні» [17].

Європейці намагаються самі протидіяти інформаційному наступу Кремля. Латвія запропонувала створити російськомовний канал, який транслюватиметься на весь балтійський регіон. Естонія намагається запустити такий до кінця року. Великобританія і Данія закликали ЄС надати фінансову допомогу незалежним російськомовним телеканалам. Німеччина планує створити свої програми російською мовою для етнічних росіян у Балтії.

ЗМІ повідомляють, що у Євросоюзі намітились два шляхи протидії пропаганді:

– один – це точкові удари. Вони націлені на керівництво телеканалів (санкції), журналістів-пропагандистів (видворення та депортація), фінансові статки кремлівських медіа (блокування рахунків, арешт майна тощо). Проте ці дії не мають системного характеру.

«Протидія пропаганді її ж власними засобами вважається ціннісно неприйнятною, а інші засоби не є настільки ефективними», – підкреслив науковий директор Інституту євроатлантичного співробітництва О. Сушко. На його думку, «головна проблема – у тому, що пропаганда успішно використовує інфраструктуру вільних медіа і свободи слова, де вона може діяти безперешкодно, спираючись на наявний високий рівень свобод. Тиск на пропагандистські ЗМІ може подаватись на Заході як утиски свободи ЗМІ, тож можливості такого тиску є обмеженими».

Другий шлях – це напрацювання стратегії спротиву. На цьому шляху великих зрушень мало. І це не має дивувати. На думку О. Сушка, сучасна пропаганда – інструмент авторитарних режимів, а в демократичному світі існує певна пересторога як до «пропаганди», так і до контрпропаганди [18].

Підсумовуючи, слід зауважити таке: незважаючи на розгорнуту проти України масштабну, різноаспектну – інформаційну, інформаційно-психологічну і навіть, певною мірою, ментальну війну, її організаторам не вдалося домогтися дезінтеграції українського суспільства та розвалу Української держави. Останні дослідження говорять саме про значення природної мен-

тальної стійкості українців, що в умовах зовнішніх загроз мають рятувальну властивість об'єднуватись і ставати стійкими.

Спираючись на міжнародну солідарність у нинішній інформаційній війні, наше суспільство має розвивати власний, національний ресурс протистояння, оскільки лише він буде повністю відповідати інтересам Української держави. Слід при цьому враховувати, що природна ментальна стійкість українців – ресурс хоч і могутній, але не безмежний. Він ніколи ще не відчував такого тиску, як в умовах глобалізації, в умовах інформаційної війни. Тому завданням національної ваги сьогодні є розвиток національного інформаційного ресурсу, національної ідеології, національної науки, що сприяло б зміцненню нації та розвитку її перспектив. Озброєна переконливою перспективою, потужним ресурсом розвитку, нація зможе перемагти в інформаційних протистояннях і зможе вибороти собі достойне місце в міжнародному співтоваристві. Очевидно, що періодичні електронні видання можуть бути корисними при організації в суспільстві масової виховної роботи в середовищі всіх категорій громадян, що активно входять у систему суспільних інформаційних зв'язків, набувають доступу до інформаційних ресурсів і намагаються робити свій внесок в інформаційне співжиття. Можна прогнозувати, що суспільство в недалекому майбутньому прийде до рішення про необхідність створення певних структур, до функції яких буде входити розкриття можливостей, насамперед, у молодіжній аудиторії для самовдосконалення в інформаційній сфері, роз'яснювати правову основу такої діяльності, у тому числі – неприйнятність такого явища як хакерство.

Таким чином, еволюція сучасної бібліотечної діяльності в контексті розвитку суспільної інформатизації обіцяє вагомі перспективи для відчутного внеску в організацію інформаційної безпеки в умовах гібридної війни.

Реалізація цих завдань пов'язана з розвитком активних форм бібліотечної роботи, що розвиваються на базі впровадження електронних інформаційних технологій. Серед них організація дистантних форм обслуговування, розвиток інтерактивного спілкування з користувачами, а також інформаційно-аналітична, видавнича робота, спрямована на розкриття можливостей національного інформаційного ресурсу, розробка інформаційно-аналітичних видань, як важливої джерельної складової підготовки національних нарративних продуктів.

ВИСНОВКИ

Ефективне використання інформаційних ресурсів, що перебувають у розпорядженні суспільства, стає проблемою першочергової ваги. Для її розв'язання насамперед необхідним є відпрацювання механізмів виділення із загальних обсягів наявної в суспільстві інформаційних обсягів, які точно, без надлишкового перевантаження, забезпечують здійснення заходів щодо розв'язання конкретної проблеми, що постає перед людьми. Таким чином створюється відповідний орієнтир для практичної роботи. Сформовані обсяги інформації мають складатися з необхідної частини наявних у суспільстві ресурсів, у тому числі суверенних, а також із продуктів нового інфотворення.

Водночас конкретні прояви суперечностей, пов'язаних з переходом до постіндустріального, інформаційного суспільства, дедалі більше накладають відбиток на міждержавні відносини. У випадках загострення міждержавних відносин інформаційний фактор, негативні інформаційні впливи на противника використовувались завжди в людській історії. Пропаганда, орієнтована на противника, завжди була складовою збройного нападу і мала своєю метою деморалізацію військ противника, тилової підтримки, деморалізації цивільного населення. Однак, із розвитком інформаційних технологій, акцент на їх використання, особливо у сфері міжнародних протистоянь збільшується. Такі впливи поступово набувають самостійного значення, дедалі частіше перетворюючись в інформаційні війни з конкретно визначеною самостійною метою для реалізації. У деяких випадках уже сьогодні інформаційні війни вирішують результат міжнародного протистояння, практично без застосування традиційних воєнних засобів. Із вдосконаленням інформаційних технологій розвиваються методики ведення інформаційних воєн, що вже в наш час нерідко за своїми результатами є більш ефективними від воєн традиційних.

Удосконалюється здійснення спеціально орієнтованих впливів на інформаційний простір об'єкта агресії, ураження інформаційної основи його діяльності. Істотним чинником активізації цих процесів стало викорис-

тання інформаційних технологій у розгортанні гібридної війни РФ проти України.

Виводити спонукальні мотиви Російської Федерації в протистоянні з Україною, причину цих мотивів, виводити, як це робиться в багатьох ЗМІ, лише з «імперських замашок», з «природної агресивності» нашого північного сусіди є справою малопереконливою, побудованою на суто емоційних рефлексіях. Водночас вони, ці спонукальні мотиви, пов'язані з більш глибокими процесами, із відмінностями прояву в обох державах утвердження елементів нового, інформаційного суспільства в суспільстві індустріальному, що поступово відходить у минуле.

До цього слід зауважити, що еволюція сучасної цивілізації, як поступальний процес, проявляється у двох напрямках, при вирішенні двох основних рядів магістральних завдань: оновлення всіх видів суспільної діяльності у зв'язку з новими викликами середовища, у якому розвивається цивілізація, і розвитку нових форм суспільної самоорганізації, що мають відповідати якісним змінам у людській свідомості та діяльності.

При всьому тому якраз на нинішньому російському прикладі можемо наочно спостерігати той спротив, який елементи нового інформаційного суспільства зустрічають, проникаючи в суспільство індустріальне, що вже втратило не лише перспективи свого розвитку, а й ідеологічну основу існування. Ігнорування, чи може й боязнь, використання механізмів розвитку громадянського суспільства, розробки нової ідеології розвитку, необхідності формування загальносуспільного утвердження її в масовій свідомості було обумовлене ейфорією ілюзії безмежної свободи учасників розвалу союзної держави з її закостенілою ідеологією. Більшість із них з полегшенням вітала можливість кар'єрного зростання без раніше обов'язкового зубріння марксистсько-ленінської теорії, «перенасичення» пропагандою за часів Союзу ¹², легко засвоювала почуті на Заході твердження про те, що нині не ідеї, а гроші керують людьми.

Відсутність у зв'язку з цим чіткої перспективи російського розвитку, орієнтирів у майбутньому без обов'язкової надії на зростання світових цін на нафту, фактичне обмеження розвитку національної економіки інтересами російських олігархічних монополій, зацікавлених насамперед експлуатацією багатих сировинних ресурсів, обумовлює застій еволюції Російської

¹² Корабльова В. М. Соціальні смисли ідеології. Київ : ВАДЕКС, 2014. С. 17.

держави і суспільства в сучасних умовах. Домінування олігархічних інтересів у міжнародних відносинах у принципі підмінило на практиці зміст декларованих раніше моральних принципів братського добросусідства Росії з країнами-сусідами, солідарності з росіянами за кордоном, на прагматизм прибутку і відштовхнуло сусідів.

Таким чином, у застосуванні до еволюції національної інформаційної основи російського суспільства цю думку можна трансформувати так: сила наявних олігархічних традицій в економіці до сьогодні перемагала всі спроби демократизації суспільного устрою в РФ. При цьому у свідомості більшості російських громадян на початковому періоді входження до нового, інформаційного суспільства застигли два уявлення: спроби пояснювати реалії нової дійсності залишками ідеології союзної держави, проведенням експерименту часткового використання ідей, що були покликані зберегти єдність Російської імперії кінця XIX – початку XX ст. і не виконали покладеної на них функції в той час і тим більше не відповідають загальноцивілізаційній перспективі сучасності. На фоні тенденцій суспільної зневіри в перспективах, власних і загальносуспільних, частина громадян пробує організувати своє буття на безідейній основі. І той, і інший концепт фактично відображає завершальний процес використання інтелектуальної основи існування соціалістичної складової індустріального суспільства.

У змістовому викладі аргументів української сторони слід наголосувати, що відмінності українського, порівняно з російським, шляху входження в інформаційне суспільство проявилися не стільки в темпах загальносуспільного освоєння електронних інформаційних технологій, хоча з огляду на економічну, політичну ситуацію в країні, вони були доволі високими, скільки в особливостях загальносуспільних результатів цього процесу. Паралельний процес зростаючого зовнішнього інформаційного впливу, насамперед, через дуже популярний на етапі ринкової перебудови економіки спільний із зарубіжними партнерами бізнес, політичні, культурологічні зв'язки із Заходом, викликаний невдалою трансформацією вітчизняної економіки в ринкові форми її функціонування, виїзд на заробітки значної частини активного населення з України до євроспільноти і засвоєння там технологічних, демократизаційних інновацій інформаційного суспільства сприяв посиленню суспільного інтересу українців у напрямі західної моделі розвитку.

Як проміжні висновки зазначимо таке: гібридна війна Російської Федерації проти України, на жаль, виявила неповну готовність нашої держави до широких інформаційних атак на вітчизняний інформаційний простір в умовах розвитку електронних інформаційних технологій. Як наслідок, українці на початку змушені були реагувати на такі дії Росії з певним запізненням і не завжди ефективно.

З іншого боку, як не парадоксально це звучить, ситуація, що склалася, спонукала державні структури, політикум звернути увагу на важливість такого сегмента інформаційної сфери як стратегічні комунікації та почати оновлення національного нарративу. Саме гібридна агресія РФ проти України акцентувала суспільну увагу в нашій країні на тому, що в інформаційному просторі незалежної України на місці радянської ідеології сформувався певний вакуум, який вітчизняні медіа за роки незалежності наповнювали зовсім не українським інформаційним продуктом.

Особливо гострою для України залишається проблема інформаційного протистояння російській пропагандистській машині в умовах гібридної війни. А це – боротьба нарративів і контрнарративів, захист прав на власну історію, культуру та міжнародне визнання. Усе це потребує організації процесу вироблення змісту національного стратегічного нарративу як невід’ємної інформаційної складової побудови сучасного суспільства. Розвиток дієвості нарративних інформаційно-аналітичних продуктів значною мірою залежить від використання творчого потенціалу суспільства, ефективної організації інформаційного протистояння, забезпечення єдності суспільства та донесення об’єктивної інформації про зміст міждержавної гібридної війни міжнародній спільноті. Останнє є особливо важливим, оскільки на Заході уявлення про зміст гібридної війни як такої не зовсім співпадають із реаліями нинішнього російсько-українського протистояння.

В українському досвіді ведення гібридної війни звертається також увага на те, що в умовах розвитку електронних інформаційних технологій проникаючі властивості гібридної війни значно зростають. Негативним впливам у дедалі більшій мірі при цьому піддаються інформаційні комунікації, інформаційні ресурси управлінської діяльності, механізми державного управління. Створювана інформаційно-комунікаційна інфраструктура країни та національні інформаційні ресурси виявляються об’єктами, вельми вразливими для прямого впливу агресора. В атаках на інформаційний

простір України він використовує нерозбірливих у веденні міжнародних справ геополітичних конкурентів, терористичні організації, кримінальні групи та окремих зловмисників.

Система електронного врядування і система інформаційної безпеки сьогодні є взаємопов'язаними елементами загальної системи потистояння агресії. Загальними для них, як правило, визначаються групи інформаційно-технічних небезпек, таких як: новий клас соціальних злочинів, що ґрунтуються на використанні сучасних інформаційних технологій (кібертероризм і кіберзлочинність); електронний контроль за приватним життям громадян, за діяльністю політичних організацій, бізнесових структур та органів державної влади і місцевого самоврядування; використання нових інформаційних технологій з політичною метою; вплив інформаційної зброї на психіку та свідомість людей.

Інформаційна та військова агресія проти України по-новому актуалізувала проблему оновлення національного нарративу, більше того – питання створення домінуючого метанарративу, який буде відповідати міжнародній багатонаціональній ініціативі співтовариств для нейтралізації та руйнування агресивних стратегічних нарративів опонентів, як передумови та невід'ємного супроводу насильства. У контексті цього, дослідниками Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського для уніфікації підходу формування керованого процесу підтримки природного розвитку та побудови стратегічного нарративу було визначено певний алгоритм, який складається з проектування майбутнього, усвідомлення переосмислення минулого та оцінки проблем сьогодення. На думку авторів, «розробка стратегічного нарративу припускає прогнозування майбутніх можливостей, переосмислення минулих звершень і знову оцінку проблеми сьогодення. Будівництво стратегічного нарративу з урахуванням минулого і сьогодення дозволяє організувати проектування та прогнозування можливих варіантів майбутнього, що так необхідно для стратегій прийняття рішень у нестабільних умовах. Важливим мобілізуючим на організацію протидії інформаційній агресії документом стала введена в дію Доктрина інформаційної безпеки України»¹³. Вона орієнтує працівників інформа-

¹³ Указ Президента України № 47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року “Про Доктрину інформаційної безпеки України”». Офіційне інтернет-представництво Президента України П. Порошенка. URL: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>.

ційної сфери України на реалізацію «державної інформаційної політики, насамперед щодо протидії руйнівному інформаційному впливу Російської Федерації в умовах розв'язаної нею гібридної війни»¹⁴. У документі підкреслюється зростаюче значення сучасної інфосфери, як одного із найважливіших елементів гарантії національної безпеки. При цьому звертається увага на необхідність розвитку всіх складових інформаційного простору: інформаційних ресурсів, інформаційної інфраструктури та інформаційних технологій, що в сучасних умовах є важливими чинниками піднесення рівня і темпів соціально-економічного, науково-технічного та культурного розвитку.

У зв'язку з цим «застосування Російською Федерацією технологій гібридної війни проти України перетворило інформаційну сферу на ключову арену протиборства»¹⁵. У цьому протиборстві звертається увага на використання інформаційних технологій, пов'язаних із організацією використання **стратегічного нарративу**. Інформаційно-аналітичні продукти, що окреслюються цим поняттям, мають відповідати найвищим вимогам відносно якості вихідних для їх підготовки матеріалів, повинні відображати рівень узагальнення реальності, відповідний стратегічним викликам, і бути організованими максимально ефективно для розв'язання стратегічних проблем розвитку.

Про актуальність цього документа, як продукту теоретичних напрацювань, стимульованого розгортанням гібридної війни проти України, говорить той факт, що він став платформою для нових досліджень у сфері організації національної інформаційної безпеки.

Водночас при аналізі тесту документа звертали на себе увагу також і певні зауваження експертів. Вони вказують:

- на відсутність у документі згадки про використання комунікативних можливостей корпорацій та громад;

- не вказане походження стратегії для так званих «стратегічних комунікацій» – хто її розробляє, хто втілює... не вказані базові установки для стратегічних комунікацій – збереження, розвиток та експансія України з такими основними атрибутами – цілісною територією; політичною, економічною, соціальною, культурною та інформаційною незалежністю; правом на

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само.

незалежну Конституцію; правом на незалежну внутрішню політику та правом на суб'єктну зовнішню політику.

У Доктрину не включено Міністерство з окупованих територій, хоча в урядовому плані дій воно теж долучене до вирішення інформаційних моментів.

Водночас важливим є те, що в цьому документі на державному рівні визнано апробований практикою новий, нарративний підхід до змістової організації інформаційного ресурсу, призначеного для активного, оперативного впровадження в практику, його структурування, підготовку до практичного втілення для мобілізації членів суспільства до конкретних дій.

Сьогодні нарративні джерела можна знайти практично в усіх наукових галузях: психології, соціології, філології, філософії та навіть психіатрії. Такі джерела присутні скоріше в історичних, культурних і соціальних контекстах. Цей контекст вносить до них суб'єктивний елемент, більше виступаючи як показник їхньої багатовимірності. Застосування цього підходу до організації інформаційного матеріалу в інтересах не лише конкретного індивідуума, а й певної соціальної структури чи в загальнонаціональному масштабі є свідченням об'єктивного процесу розширення інфотворення в інформаційному суспільстві, проявом у цьому колективному інфотворенні емоційного елемента, практично завжди наявного в колективній творчості, такого, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу широкою аудиторією.

Поняття нарративу в сучасних умовах сприяє підвищенню ефективності прийняття суспільно значущих рішень. Використання цього поняття, фактично, підносить значення емоційного фактора в інформаційно-аналітичних процесах, відображає сприйману людьми так чи інакше багатогранність усіх відображуваних людською свідомістю процесів навколишнього світу. Концепція національного нарративу як значущої оповіді нації про себе видається необхідною як дослідницький та практичний підхід до наповнення культурного (гуманітарного) простору не лише інституціалізованими/впорядкованими соціальними інформаційними базами, що охоплюють свідомо виготовлену й організовану за принципом доцільності інформацію, неструктуровану інформацією приватного порядку та виробленими на їх основі колективними уявленнями про минуле та майбутнє групи.

При підготовці нарративних продуктів використовуються:

- аналітичні матеріали, результати наукових досліджень сучасності і доробку національної наукової думки попередніх поколінь;
- оперативна фактологічна інформація для підтвердження теоретичної складової нарративу, у тому числі повідомлень ЗМІ, результатів соцдосліджень, матеріалів соцмереж, блогерських публікацій;
- залучення творів науково-документальної та художньої літератури для підтвердження духовно-ціннісних орієнтирів;
- використання всіх інших джерел традиційної та електронної інформації.

Виправданість використання нарративних інформаційно-аналітичних продуктів у сучасних інформаційних обмінах обумовлюється сучасною інформаційною ситуацією: необхідністю змін в організації суспільного життя в Україні відповідно до специфіки вимог постіндустріального суспільства та організації протистояння зовнішній інформаційній агресії. Таким чином, розвивається усвідомлений процес структурування соціально-корисної інформації відповідно до цілей, сформульованих соціальними структурами, на базі свідомого визначення орієнтирів розвитку.

При організації виробництва таких продуктів сьогодні особливого значення набуває орієнтація на вітчизняний інформаційний ресурс, створений багатьма поколіннями українського народу. У наш час він набуває більшого значення не лише як культурне надбання всієї попередньої цивілізації. У нинішніх швидкоплинних суспільних перетвореннях він дедалі більше набуває значення ефективного дороговказу в сучасному інфотворчому процесі, орієнтованому на розвиток практичної діяльності.

Відтворення, трансляцію та трансформацію національного нарративу забезпечують різні джерела – від академічних чи політичних, до розважальних і неформальних, причому останнім часом зростає роль двох останніх типів. Такі тенденції пов'язані зі змінами медіаспоживання (зміни користувацької поведінки стабільно фіксуються медіадослідниками) і трансформацією архітектури медіаполя. Зростання ролі розважального контенту, з одного боку, є відповіддю на запит користувачів. З іншого – просування відповідних смислів набагато ефективніше (нижчий спротив, вища стійкість) тоді, коли користувач розглядає смисли як особисті, а не набуті досвід чи емоції. У ситуаціях, коли при засвоєнні нарративу не усвідомлюється

дидактична мета, інформація легше формує переконання. Вищий рівень емоційності художнього контенту формує сильніші зв'язки. Так само, довіра до неформальних контактів, зокрема, через соціальні мережі, рекомендаційні спільноти робить відповідні наративи більш ефективними.

Для формування наративу, що відображає об'єктивні історичні процеси в російсько-українських відносинах, видається корисним використання доробку української наукової літератури, політичної публіцистики у ЗМІ та електронних ресурсах, що стосується гострої та обґрунтованої критики спекулятивних публікацій російських авторів з питань історичного та сучасного розвитку України, системних маніпуляцій історичними реаліями, грубих перекохань і підтасовки фактів, що становлять справжню картину формування національної території України, насамперед, етнокультурних і етносоціальних параметрів колонізації та історичного поступу українського Півдня і Сходу. Зазначене стосується, зокрема, нового викиду давно спростованих наукою тез щодо заселення великоросами у XVIII ст. нібито зовсім «порожніх» територій Північного Причорномор'я. У новітній українській літературі на високому теоретичному рівні, з використанням результатів фахових досліджень доведено, що колонізовані переважно етнічними українцями та представниками інших етнічних спільнот південні і східні землі за своїм етнокультурним характером, а також за самим глибинним характером, типологією соціально-економічного й культурного розвитку стали органічним продовженням основного етнічного ядра українських земель.

Велике значення для системного осмислення дискусійних проблем, і озброєння на цій основі вітчизняних інформаційних і пропагандистських інституцій сучасними науково вивіреними концептуальними підходами, фактами і аргументами мало розгортання Інститутом історії України НАН України, як головним центром історичної науки в державі, випуску великої серії праць – монографій і брошур провідних спеціалістів «Студії з регіональної історії» з підсерією «Степова Україна», колективної монографії концептуального спрямування «Схід і Південь України: час, простір, соціум»¹⁶.

Організація контрпропагандистського наративу в інформаційній складовій гібридної війни РФ проти України може бути ефективною при забез-

¹⁶ Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. Т. 1 / відп. ред. В. А. Смолій. Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. 378 с. (Студії з регіональної історії).

печенні реагування на найбільш актуальну, чутливу для суспільної думки змістову адекватність, значущу як для українців, так і для російського населення.

Повноцінне дослідження стратегічних комунікацій не можливе без усвідомлення їхньої головної мети, суттю якою є «стратегічний наратив». Цінність подібних наративів полягає у їхній спроможності до більш-менш безконфліктного розповсюдження. А отже, вони організують поведінку політичних акторів на засадах відданості певним ціннісним системам, що утворюють «тіло» того чи іншого наративу. Тут слід зауважити, що замість поняття «стратегічний наратив» у літературі вживається також «гранд наратив». Такий наратив утверджується методами стратегічних комунікацій – це конструктивна складова системи стратегічних комунікацій, спрямована на формування національної єдності, визначення зрозумілих національних цілей, згуртування населення, надання йому зрозумілих трактувань подій (пояснення реальності). Із певним спрощенням можна зауважити, що гранд наратив у межах стратегічних комунікацій – це мета-історія, спрямована передусім (але не винятково) на внутрішню аудиторію. Як бачимо, стратегічний наратив це завжди «метаповідь», подана в доступній формі для якнайшвидшого та найлегшого засвоєння аудиторією. Його важливість особливо в умовах інформаційної війни безсумнівна.

Оновлення українського наративу не можливе без асиметричних відповідей на російську пропаганду переконаний директор департаменту внутрішньої політики Міжнародного центру перспективних досліджень (МЦПД) Я. Ковальчук. Експерт упевнений – на Заході потрібно працювати не лише з політиками, а й з виборцями, оскільки політики орієнтуються на настрої населення, до того ж велику роль у Європі відіграють академічні кола.

У нинішніх умовах виникла гостра необхідність у розробці та просуванні українського гранд-наративу. Американський дослідник Е. Олкот, розглядаючи такі ситуації, пише, що «...кожен гранд-наратив претендує на винятковість і включає переконання (вірування), що єдине і правильне розуміння історії (ситуації, події) забезпечує саме цей наратив, а всі інші наративи – хибні. Звідси – неunikний конфлікт наративів, який перетворюється на конфлікт свідомостей і пам'ятей представників різних поколінь». Таку точку зору корисно враховувати, відповідаючи на виклики сьогодення, при необхідності оновлення національних наративів.

Розв'язання проблеми національної консолідації в контексті інформаційної боротьби в умовах стрімкого розвитку новітніх комунікативних технологій потребує системної, цілеспрямованої та злагодженої співпраці держави, науковців і громадянського суспільства. Серед першочергових завдань можна виокремити узгодження розуміння сутності терміну «національна консолідація» у науковому, суспільно-політичному дискурсі, а головне – публічному дискурсі, що забезпечить захист свідомості людей від штучно інспірованих спотворень його загальнодержавницького змісту.

Ключовими показниками ефективності української інформаційної стратегії на територіях з особливим режимом мовлення мають стати: якість та кількість українського контенту; доступність каналів доставки українського контенту; доступність каналів російської пропаганди. При цьому український контент має відповідати місцевому контексту: бути російськомовним (принаймні частково), першим надавати інтерпретацію того, що відбувається. Місцеві мовники повинні також стати майданчиками для дискусій з опозицією та пошуку рішень актуальних проблем регіону. Для побудови довіри до українських медіаспоживач має отримати доступ до об'єктивної інформації та отримати відповіді на найбільш актуальні запити.

Важливу особливість як окупованих, так і прилеглих до них територій, що перебувають у зоні АТО, експерти пов'язують з мовою подачі нарративу. Так, наприклад, науковий співробітник Інституту соціальної та політичної психології І. Брунова-Калісецька вважає, що продукт для цих областей має бути російською мовою. «Це має бути український продукт російською мовою. Через мову людина оцінює, чи інформація правдива чи ні, якщо мова своя – то більше довіри».

У системі стратегічних комунікацій важлива роль мала б відводитися взаємодії держави з інститутами громадянського суспільства. Водночас у визначенні стратегічних комунікацій ідеться про «скоординоване і належне використання комунікативних можливостей держави», тобто держава не ставить за мету і не бере на себе зобов'язання координувати комунікативні можливості корпорацій чи інститутів громадянського суспільства. У такому разі, поняття стратегічності щодо таких комунікацій втрачає свій сенс. Адже мова має йти про *скоординоване державою належне використання комунікативних можливостей українського суспільства*. Усіх його складових.

Проголошення метою стратегічних комунікацій «просування цілей держави», а не суспільства чи української нації, також за певних обставин може суперечити демократичному напрямку розвитку країни. Комплекс заходів у системі стратегічних комунікацій, актуальний для НАТО, слід адаптувати до українських реалій. Зокрема, серед іншого зробити акцент на інформаційно-психологічній роботі з населенням окупованих територій, на захисті української нації від гібридної навали РФ, на налагодженні ефективної комунікації з ІГС. На нашу думку, подальший розвиток механізму взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства щодо протидії інформаційній агресії Росії має відбуватися в рамках побудови системи стратегічних комунікацій.

Зокрема, один з елементів інформаційно-технологічного середовища, що створюється для оперативного інформаційного забезпечення керівництва держави – майбутній координаційно-ситуаційний центр (КСЦ) планується як структура, призначена для підвищення ефективності та оперативності здійснення функцій керівництва реалізацією державної інформаційної політики (у частині щодо моніторингу інформаційного простору, виявлення інформаційних загроз, управління підготовкою та проведенням відповідних інформаційних заходів щодо гарантування інформаційної безпеки держави, у тому числі функціонування системи стратегічних комунікацій сектору безпеки та оборони держави).

За цих умов актуальність посилення взаємодії органів державної влади з інститутами громадянського суспільства (далі – ІГС) щодо протидії російській інформаційній агресії зумовлена рядом чинників, що виникли під час неоголошеної війни РФ проти України:

– на проведення тотальної інформаційної війни проти України з боку РФ задіяні значні фінансові, матеріальні, медійні, кадрові ресурси (загалом Росія витрачає майже 3,5 млрд дол. на рік на інформаційну війну), що значно перевищують відповідні можливості нашої держави. Тому протидіяти російській інформаційній агресії Україна може лише в асиметричний спосіб, що потребує ефективного використання всіх вітчизняних ресурсів, зокрема, потенціалу громадянського суспільства;

– Україна в складних умовах гібридної війни, інформаційної агресії з боку РФ шукає форми і методи підвищення ефективності систем управління, зокрема, в інформаційній сфері. Українське суспільство все ще

перебуває в процесі осмислення цієї нової реальності й механізмів протидії інформаційній агресії та подолання її наслідків для інформаційного простору держави. Один з можливих напрямів – делегування частини владних повноважень суб'єктам громадянського суспільства з метою посилення адаптаційних можливостей таких систем до трансформацій зовнішнього середовища, контролю суспільства за діями влади;

– попри те, що гібридні методи війни мають давню історію, досвід протидії подібним загрозам, особливо адаптованим до сучасного рівня інформаційних технологій, має фрагментарний характер. Готових рецептів адекватної їм протидії немає. Водночас волонтерський та добровольчий рухи показали ефективність і високий потенціал інститутів громадянського суспільства в протидії інформаційній агресії з боку РФ. Цей досвід може бути узагальнений і на його підставі розроблені нові методики протидії агресору;

– падіння рівня довіри до влади є наслідком як повільних змін у країні, так і активізації інформаційно-психологічних операцій РФ в Україні з метою дестабілізації ситуації. У квітні 2017 р., за даними соціологів, українці найбільше довіряли волонтерам, церкві та Збройним силам України, а найменше – уряду України, російським ЗМІ та Верховній Раді України. Підвищити рівень довіри до влади може ширше залучення ІГС до управлінських процесів, зокрема в справі захисту інформаційного простору країни.

Практика взаємодії держави та ІГС передбачає здійснення інститутами громадянського суспільства громадського контролю за діяльністю органів державної влади у формі громадського моніторингу підготовки та виконання рішень, експертизи їхньої ефективності, подання органам державної влади експертних пропозицій, утворення спільних консультативно-дорадчих та експертних органів, рад, комісій, груп для забезпечення врахування громадської думки у формуванні та реалізації державної політики; проведення органами державної влади моніторингу і аналізу громадської думки, забезпечення своєчасного публічного реагування на пропозиції та зауваження громадськості; ознайомлення широких верств населення з формами його участі у формуванні та реалізації державної політики, виконання спільних проектів інформаційного, аналітично-дослідницького, благодійного та соціального спрямування тощо.

Основні **напрями взаємодії держави та ІГС** у цій сфері:

1. Консультативна та науково-аналітична допомога органам державної влади, відповідальним за розроблення та проведення державної інформаційної політики.

Спостерігається ряд позитивних тенденцій, пов'язаних із посиленням взаємодії представників і структур громадянського суспільства з органами державної влади при підготовці законодавчих актів з питань національної безпеки та оборони, інформаційної безпеки, протидії інформаційним загрозам.

Незалежні експерти, представники недержавних аналітичних центрів, громадських організацій відповідної фахової спрямованості беруть активну участь у розробці стратегічних документів державної політики у цій сфері; розробці та експертизі нормативно-правових актів; обговоренні проблем, підготовці рішень та надання конкретних рекомендацій у складі громадських рад при органах виконавчої влади та інших консультативно-дорадчих органів.

Наприклад, у розробленні Доктрини інформаційної безпеки України брала участь Експертна рада при Міністерстві інформаційної політики, до якої входить велика кількість медіаекспертів і представників громадських організацій.

Звернення громадських активістів, зокрема з ГО «InformNapalm», до Президента України та секретаря РНБО щодо загроз, пов'язаних з діяльністю в Україні Яндексa, «ВКонтакте», Мейл.Ру та відповідні дослідження і публікації активістів, їхня робота в соціальних медіа сприяли як підготовці громадської думки до санкцій щодо зазначених компаній, так і, за словами координатора організації М. Макарука, швидшому прийняттю цього рішення.

Звичайною практикою стає запрошення окремих неурядових експертів до роботи в уряді.

2. Контрпропагандистська та інформаційно-просвітницька діяльність. Вона спрямована на моніторинг і спростування конкретних повідомлень російських, проросійських і сепаратистських ЗМІ; викриття форм, методів, прийомів і замовного характеру їхньої роботи; продукування та поширення інформаційного контенту, що об'єктивно та неупереджено відображає події та процеси, які відбуваються в українському суспільстві, російську агресію проти України, імперіалістський характер зовнішньої політики РФ.

Уже в лютому 2014 р. ГО «Детектор медіа» розпочало перший системний моніторинг російської пропаганди в Україні. У березні 2014 р. з'явилися ініціативи StopFake та «Інформаційний спротив». На початок 2015 р. в Україні зусиллями «Детектора медіа», Інституту масової інформації, Інституту демократії імені Пилипа Орлика, «Інтерньюз-України», Українського католицького університету, Українського кризового медіацентру та ряду інших аналітичних та моніторингових центрів просувалися, розроблялися та вдосконалювалися методології моніторингу російської пропаганди, практики дискурс-аналізу.

Одним з перших до протидії російській інформаційній агресії долучився проект неурядової організації «Центр військово-політичних досліджень» (м. Київ) під назвою «Інформаційний опір» (sprotuv.info). Ця громадська ініціатива створена з метою протидії в інформаційному полі зовнішнім загрозам, що постають перед Україною у військовій, економічній, енергетичній сферах, а також у сфері інформаційної безпеки. Для ефективної просвітницької роботи з населенням та загальної протидії інформаційним загрозам, зареєстровані офіційні групи ІО у соціальних мережах, створено офіційний канал на відеохостингу YouTube. Ресурс не лише оперативно інформує про події в Україні, але й надає аналітику, підготовлену власними і запрошеними українськими та іноземними експертами з неурядових і державних організацій.

Активну діяльність щодо нейтралізації негативних інформаційних впливів агресора здійснюють Український кризовий медіа центр (УКМЦ), сайт Stopfake (перевірка та спростування спотвореної інформації й пропаганди про події в Україні, яка поширюється у ЗМІ та аналіз «кремлівської пропаганди в усіх її аспектах та проявах»), онлайн-газета Euromaidan Press, «Інформаційні війська України» (ІВУ) та ін. Міністерство оборони України спільно з Міністерством інформаційної політики України продовжують проект Embedded journalists – закріплення журналіста за військовою частиною в зоні АТО, сайт Inform Naralm, створений волонтерами з метою інформування широкої аудиторії про російсько-терористичну агресію проти України, зокрема, з метою інформування іноземної аудиторії. Його матеріали перекладаються десятками мов світу. Основними напрямками його діяльності є збір інформації з відкритих джерел, зокрема, соціальних мереж, аналітика щодо ситуації в зоні АТО та співпраця з мережею

інсайдерів на тимчасово окупованих українських територіях. Учасниками проекту створено ґрунтовні бази даних про російські формування, які воюють в Україні, зібрані численні докази переміщення в Україну російської військової техніки, озброєнь та військовослужбовців. Значний міжнародний резонанс отримали оприлюднені сайтом Inform Napalm звіти про розслідування причин катастрофи малайзійського пасажирського лайнера «Боїнг-777» рейсу МН 17, збитого 17 липня 2014 р. над територією Донецької області та ін.

Наукова-дослідна та просвітницька робота зосереджена на критичному аналізі неспроможності ідеологічних і теоретико-методологічних засад російської інформаційної агресії: зокрема, проросійських фальсифікацій історії та концепції «русского мира».

До цієї роботи активно залучаються фахові об'єднання істориків, політологів, журналістів, академічна спільнота (Інститут історії України НАН України, Інститут політичних і етнонаціональних досліджень ім. І. Ф. Кураса НАН України, наукові підрозділи Національної бібліотеки України ім. В. І. Вернадського та ін.), мережеві співтовариства, створюються відповідні інтернет-проекти. Наприклад, майданчиком для наукових і публіцистичних дискусій навколо історичної політики та політики пам'яті, джерелом аналітичних статей, інтерв'ю, рецензій та оглядів книжок, анонсів є «Історична Правда» (<http://www.istpravda.com.ua>) – онлайнове суспільно-історичне, науково-популярне видання, головний редактор В. Кіпіані. «Історична правда» також виходить на телеканалі ZIK, у YouTube.

Важливе значення для налагодження взаємодії держави та інститутів громадянського суспільства мають соціальні мережі, які дедалі більше стають інформаційним відбитком громадянської активності.

У розробці подальшої стратегії і тактики дій Українська держава та громадянське суспільство мають виходити із розуміння нової інформаційно-комунікативної реальності, в якій перебуває світ у цілому і Україна, зокрема.

Виходячи із зазначеного розуміння, інформаційна боротьба за національну консолідацію має враховувати особливості відповідного наукового та суспільного дискурсу, а також орієнтуватися на максимальне використання можливостей соціальних мереж. Разом з тим слід докладати всіх можливих зусиль і залучати максимальні можливості для протидії

деструктивним акціям, а іноді і відверто ворожим операціям, що проводяться саме через соціальні мережі.

Соціальні мережі сьогодні являють собою новий інформаційний простір, в якому і розгортаються основні стратегічні операції, з якими у самому безпосередньому і тоді вже неприхованому вигляді наша країна стикнулася у 2014 р.

Враховуючи зазначені потенційні небезпеки використання соціальних мереж з деструктивною метою та їхні можливості у сфері маніпулювання свідомістю, особливе занепокоєння має викликати той факт, що, за наведеними 16 травня 2017 р. у матеріалі *espresso.tv*. даними прес-служби Mail.ru, 25 млн жителів України користувалися їхніми сервісами. Після введення в дію Указу Президента України № 133/2017 від 15 травня 2017 р. про введення у дію рішення РНБО про блокування соцмереж «ВКонтакте» та «Однокласники» та інших російських ресурсів ситуація певною мірою змінилася, незважаючи на певні превентивні заходи. Зокрема, соцмережа «ВКонтакте» уже в день підписання указу надіслала детальні інструкції користувачам, як обійти заборону. Аналогічні інструкції отримали і користувачі «Однокласников». Крім того, в Інтернеті з'явилися численні пропозиції як платних, так і безплатних програм, встановлення яких забезпечує доступ до заборонених соцмереж не лише з персональних комп'ютерів, а й з мобільних пристроїв. Однак за статистичними даними, представленими маркетинговим дослідженням KANTAR TNS CMeter охоплення української інтернет-аудиторії соцмережею «ВКонтакте» в червні 2017 р. становило 23,80%, у липні – 26,42%, у серпні – 34% і у вересні – 32,36%. Охоплення соцмережею «Однокласники» становило в серпні 2017 р. – 16,28% і у вересні – 17,35%. Кількість користувачів сервісами «Яндекс» у червні 2017 р. становило 18,65%, у липні – 16,46%, у серпні – 24,11% і у вересні – 25,83%. Як бачимо, незважаючи на скептичне ставлення деяких експертів щодо ефективності блокування російських інтернет-ресурсів, певного результату досягти все ж таки вдалося. Особливо відчутним скорочення кількості користувачів спостерігалось в перші місяці впровадження заборони. У подальшому почала формуватися тенденція до поступового відновлення російськими ресурсами втрачених позицій, але до попередніх показників усе ще далеко. Крім того, спостерігається стала тенденція до зростання популярності альтернативних інтернет-ресурсів. Так, украї-

нська аудиторія Facebook у червні 2017 р. становила 54,90%, у липні – 55,41%, у серпні – 62,56% і у вересні – 62,07%, а Instagram охоплював у червні 2017 р. – 17,88%, у липні – 19,44%, у серпні – 21,53% і у вересні – 21,46% від загальної кількості українських користувачів Інтернет.

Отже, відбувається певна переорієнтація аудиторії, яка поступово пристосовується до нових умов і долає природну інерцію уподобань. Разом з тим аналіз інформаційного поля показав, що ситуація дійсно вимагала і вимагає застосування рішучих дій щодо обмеження безконтрольного поширення інформаційного впливу та використання засобів інформаційної боротьби у соціальних мережах на території України.

Водночас не лише у світовому співтоваристві чи науковій спільноті, але і у колі фахівців і організаторів соціальних мереж назріло розуміння створення ефективного механізму приборкання спроб перетворити, безумовно, цікавий і корисний для всього людства інструмент соціальних мереж у засіб інформаційної боротьби. За повідомленням американської газети The New York Times, незабаром «електронним брехунам» і троям буде складніше поширювати спотворену, брехливу інформацію через соціальні мережі. Свій план боротьби з поширенням брехні оприлюднив засновник соцмережі Facebook М. Цукерберг.

Для цього Facebook спрощує механізм зворотного зв'язку, щоб користувачі могли легко позначити повідомлення як помилкове. На основі таких скарг спеціальний алгоритм буде намагатися сам вгадувати, які повідомлення не відповідають дійсності, пояснив стратегію боротьби М. Цукерберг. Facebook планує застосовувати санкції до тих, хто «професійно поширює фейки, щоб заробляти на рекламі». Адже завдання і Facebook, і інших соціальних електронних мереж – якнайшвидше поширювати найбільш важливі події, новини, факти. І працівники електронних комунікацій та мереж прекрасно розуміють, що користувачі хочуть отримувати перевірену інформацію.

У формуванні затребуваних суспільством наративних продуктів для системи стратегічних комунікацій України істотні можливості мають традиційні національні інформаційні центри – бібліотечні установи. У них, поперше, зберігається інформаційний, у широкому значенні цього терміна ресурс, напрацьований минулими поколіннями українського народу. У цих інформаційних центрах також акумулюється суспільно значуща друкована та електронна інформація сьогодення.

По-друге, передові бібліотечні установи сьогодення розвивають технології обслуговування користувачів, сприяють роботі з підготовки нарративних інформаційних продуктів, виходячи:

- із характерних особливостей розвитку сучасної інформаційної сфери;
- із потреб суспільного розвитку;
- із специфіки організації інформаційного протистояння в нинішній гібридній війні.

Цей розподілений банк даних і повинен стати інформаційною базою підготовки нарративних продуктів, що мають стати ефективним інструментом протистояння агресору в гібридній війні, забезпечувати:

- захист українського суспільства від агресивного впливу деструктивної пропаганди, передусім з боку Російської Федерації;

– захист українського суспільства від агресивного інформаційного впливу Російської Федерації, спрямованого на пропаганду війни, розпалювання національної та релігійної ворожнечі, зміну конституційного ладу насильницьким шляхом або порушення суверенітету та територіальної цілісності України;

- всебічне задоволення потреб громадян, підприємств, установ і організацій всіх форм власності у доступі до достовірної та об'єктивної інформації;

– збереження та примноження духовних, культурних і моральних цінностей українського народу».

Реалізація завдань, передбачених Доктриною інформаційної безпеки України, орієнтує також і систему бібліотечних установ на реалізацію їх можливостей стосовно «формування позитивного іміджу України у світі, донесення оперативної, достовірної і об'єктивної інформації про події в Україні до міжнародної спільноти». Відповідно, бібліотечні установи як важлива складова частина національного інформаційного потенціалу мають збільшувати свою присутність у міжнародних інформаційних обмінах. Ці перспективи мають уже сьогодні накладати свій відбиток на процес комплектування бібліотечних установ новими інформаційними ресурсами. Необхідна в умовах постіндустріального суспільства активізація інформаційної діяльності на міжнародному рівні обумовлює необхідність введення нових якісних показників у роботу з комплектування фондів бібліотек, забезпечення сучасних користувачів науковою інформацією світового рівня якості.

Суспільноорганізуючі та державотворчі завдання, особливо важливі в умовах інформаційної агресії, реалізації яких має сприяти система бібліотечних установ у нашій країні, ускладнюються поглибленою нерівністю у доступі до соціальних, економічних, освітніх, культурних та інших можливостей внаслідок різного рівня доступу до інформаційних комп'ютерних технологій. Ця обставина є дуже важливою для окреслення прогнозних характеристик при вивченні еволюції в середовищі користувачів бібліотечних установ. Адже в умовах української дійсності згадана вище нерівність не лише існує, але й здійснює свій вплив на процес демократизації суспільства, на процес удосконалення його самоуправління, самоорганізації.

Важливою для осмислення складних інформаційних процесів, пов'язаних із застосуванням потужної комп'ютерної техніки, може бути роль періодичних електронних видань у бібліотеках. Їхня особлива важливість обумовлюється тим, що їх джерельна база – це власне масиви структурованої інформації в процесі їхньої еволюції під впливом суспільно корисної обробки. Слід зазначити, що масиви інформації глобального інформаційного простору не йдуть ні в яке порівняння з масивами на інших існуючих носіях у найбільших бібліотеках світу. Суспільної практики оперування такими масивами в історії нашого суспільства не існувало. І хоча могутні комп'ютерні системи та їхні об'єднання структурують цю інформацію, так чи інакше забезпечують прийнятне її використання, глибинні уявлення про ці процеси ще попереду. Періодичні електронні видання бібліотек можуть відчутно сприяти усвідомленню цих процесів.

Підсумовуючи, слід зауважити таке: незважаючи на розгорнуту проти України масштабну, різноаспектну – інформаційну, інформаційно-психологічну і навіть, певною мірою, ментальну війну, її організаторам не вдалося досягти дезінтеграції українського суспільства та розвалу Української держави. Останні дослідження говорять саме про значення природної ментальної стійкості українців, що в умовах зовнішніх загроз мають рятівну властивість об'єднуватись і ставати стійкими.

Спираючись на міжнародну солідарність у нинішній інформаційній війні, наше суспільство має розвивати власний, національний ресурс протистояння, оскільки лише він буде повністю відповідати інтересам Української держави. Слід при цьому враховувати, що природна ментальна стійкість українців – ресурс хоч і могутній, але не безмежний. Він ще ніколи

ВИСНОВКИ

не відчував такого тиску, як в умовах глобалізації, в умовах інформаційної війни. Тому завданням національної ваги сьогодні є розвиток національного інформаційного ресурсу, національної ідеології, національної науки, що сприяло б зміцненню нації та розвитку її перспектив. Озброєна переконливою перспективою, потужним ресурсом розвитку, нація зможе домогтися перемоги в інформаційних протистояннях і зможе вибороти собі достойне місце в міжнародному співтоваристві.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

До розділу 1

1. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»: Указ Президента України №47/2017 [Електронний ресурс] // Президент України Петро Порошенко: Офіційне інтернет-представництво. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>. – Назва з екрана.

2. *Заречнева М.* Нарратив – что это такое? Нарративные источники и техники / М. Заречнева [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://fb.ru/article/192513/narrativ-chto-eto-takoe-narrativnyie-istochniki-i-tehniki>. – Загл. с екрана.

3. Електронні інформаційні ресурси бібліотек у піднесенні інтелектуального і духовного потенціалу українського суспільства / [О. С. Онищенко, Л. А. Дубровіна, В. М. Горовий та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011.

4. *Дацюк С.* Проблеми інформаційної безпеки, які ігноруються [Електронний ресурс] / С. Дацюк // UAINFO. – 2017. – 28.02. – Режим доступу: <http://uainfo.org/blognews/1488267836-problemi-informatsiynoyi-bezpeki-yaki-ignoruuyutsya.html>. – Назва з екрана.

5. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / В. М. Горовий ; відп. ред. О. С. Онищенко. – Київ, 2015. С. 309; Струтинська О. В. Інформаційні системи та мережеві технології / О. В. Струтинська ; за наук. ред. М. І. Жалдака. – Київ : Університет «Україна», 2008. – С. 25–26 ; Технології розвитку і захисту національного інформаційного простору / [О. С. Онищенко (кер. проекту), В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.]. – Київ, 2015 ; Проблеми суспільної безпеки в процесі розвитку соціальних мереж / [В. І. Попик (кер. проекту), В. М. Горовий, О. С. Онищенко та ін.]. – Київ, 2015.

6. *Попова Т.* Що означає «Доктрина інформаційної безпеки України»? [Електронний ресурс] / Т. Попова // Радіо Свобода. – 2017. – 28.02. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28337376.html>. – Назва з екрана.

7. *Позняк-Хоменко Н.* Наша Доктрина проти їхнього Кисельова [Електронний ресурс] / Н. Позняк-Хоменко // Україна молода. – 2017. – 28.02. – Режим доступу: <http://umoloda.kiev.ua/number/3127/180/109183/>. – Назва з екрана.

8. Конституція України: Офіц. видання Верховної Ради України. – Київ : ІАВ. – С. 5.

9. Про інформацію: Закон України від 2 жовтня 1992 р. № 2657-ХІІ // Відом. Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – С. 650.

10. Про Національну програму інформатизації: Закон України від 4 лютого 1998 р. № 74/98-ВР // Відом. Верховної Ради України. – 1998. – № 27–28. – С. 182.

11. *Олійник О. В.* Політико-правові аспекти формування інформаційного суспільства суверенної і незалежної держави [Електронний ресурс] / О. В. Олійник, О. В. Соснін, Л. Є. Шиманський. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/book/Sosnin_2.htm. – Назва з екрана.

12. Національний інформаційний суверенітет у контексті розвитку новітніх інформаційних технологій / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2011. – 191 с.

13. *Кастельс М.* Информационная эпоха. Экономика, общество и культура / М. Кастельс ; пер. с англ. – Москва : Высшая школа экономики, 2000. – С. 77.

14. *Меджибовська Н. С.* Формування систем електронного постачання промислових підприємств / Н. С. Меджибовська. – Одеса : Пальміра, 2011. – С. 210–214, 238–249.

15. Тенденції впливу глобального інформаційного середовища на соціокультурну сферу України / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – С. 47.

16. Національні інформаційні ресурси як інтегративний чинник вітчизняного соціокультурного середовища / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2014. – С. 10–11.

17. *Курас І. Ф.* Етнополітика: історія та сучасність. Статті, виступи, інтерв'ю 90-х років. Київ : ІПіЕНД, 1999. – С. 61–62.
18. *Дугин А.* Основы геополитики / А. Дугин ; изд. 4-е. – Москва, «АРКТОГЕЯ-цент», 2000 –С. 797–798.
19. Схід і південь України : час, простір, соціум : у 2 т. – Т.1 – Колективна монографія / відп. ред. В. А. Смолій ; кер. кол. авт. Я. В. Верменич. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2014. – С. 208.
20. *Корнилов В.* Донецко-Криворожская республика. Расстрелянная мечта. – Харьков: Фолио, 2011.
21. *Дзиковицкий А.* Я не хочу, чтобы казаки стреляли друг в друга [Электронный ресурс] // Интервью с казачьим журналистом Александром Дзиковицким // Казаки. – 2014. – 2.08. – Режим доступа: http://kvzn.zp.ua/?go=news&nomid=47&news_id=307502.08.2014. – Дата обращения: 12.07. 2016. – Загл. с экрана.
22. *Чухліб Т. В.* Донеччина та Луганщина – козацькі землі України (XVI–XVIII ст.) / Т. В. Чухліб ; відп. ред. В. Смолій. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. – 105 с. – (Студії з регіональної історії. Степова Україна); Подкур Р. Ю. «Великий терор» 1937–1938 рр. на Донбасі / Р. Подкур. – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2016. – 126 с. (Студії з регіональної історії. Степова Україна) та ін. ; Схід і Південь України: час, простір, соціум: у 2 т. – Т. 1 / відп. ред. В. А. Смолій; – Київ: Ін-т історії України НАН України, 2014. – 378 с. – (Студії з регіональної історії).
23. Донбас в етнополітичному вимірі / В. Котигоренко (кер.) та ін. – Київ: ІПіЕНД ім. І. Ф. Кураса НАН України, 2014. – 584 с.
24. Схід і Південь України: час, простір, соціум : у 2 т. Т. 2. Матеріали до бібліографії / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Ін-т історії України ; уклад.: Т. В. Добко (керівник), О. Я. Дуднік, А. М. Колесніченко, та ін.] ; редкол.: В. А. Смолій (голова), Г. В. Боряк, Я. В. Верменич, Т. В. Добко, Л. А. Дубровіна [та ін.] ; наук. ред. В. І. Попик. – Київ, 2016. – 944 с.
25. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество: Опыт социального прогнозирования / Д. Белл ; пер. с англ. – Москва : Academia, 1999. – С. XXX.

26. Робертсон Д. С. Информационная революция / Д. С. Робертсон // Информационная революция: наука, экономика, технология. – Москва, 1993. – С. 17.

27. Корабльова В. М. Соціальні смисли ідеології : монографія / В. М. Корабльова. – Київ: ВАДЕКС, 2014. – С. 17.

28. В России маниакально-кретинская цензура: гендиректор Агентства журналистских расследований (АЖУР), писатель А. Константинов в программе «Итоги недели» высказал свою точку зрения на реплику К. Райкина и происходящее в стране [Электронный ресурс] // Фонтанка. – 2016. – 29.10. – Режим доступа: <http://www.fontanka.ru/2016/10/29/070/>. – Загл. с экрана.

29. Шевченко Л. Свобода в Интернете: что мы узнали из доклада Freedom House [Электронный ресурс] / Л. Шевченко. – Режим доступа: <https://reed.media/internet-freedom/>. – Дата обращения: 14.11.2016. – Загл. с экрана.

30. Идеологическая цензура в социальной сети Facebook направлена против нашей страны: Суворовцы против «инструмента» цветных революций; Леонид Левин: в блокировке RT со стороны Facebook мы видим очередной тревожный сигнал [Электронный ресурс] // Российская Федерация сегодня. – 2017. – 19.01. – Режим доступа: <http://www.russia-today.ru/new.php?i=9565>. – Загл. с экрана.

31. Государство и Интернет в России [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://zos.ru/intcommerce.pp.ru/www/gosros.html>. – Загл. с экрана.

32. РосКомСвобода [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <https://rublacklist.net/14661/>. – Загл. с экрана.

33. Мистер иск. Кто ввел в России институт госкорпоративной цензуры // Новая газета. – 2016. – 14.11. – Режим доступа: <https://www.novayagazeta.ru/articles/2016/11/14/70517-mister-isk>. – Загл. с экрана.

34. Динаміка використання Інтернет в Україні: лютий-березень 2016 [Електронний ресурс] / Прес-реліз підготувала Н. Харченко // Київський міжнародний інститут соціології. – 2016. – 4.05. – Режим доступу: <http://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=621>. – Назва з екрана.

35. Україна увійшла до десятки найбідніших країні світу за версією Bloomberg. Експерти відзначають покращення економічної ситуації в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://tsn.ua/>

groshi/ukrayina-uviyshla-v-desyatku-naybidnishih-krayini-svitu-za-versiyeyu-bloomberg-890300.html. – Назва з екрана.

До розділу 2

1. МЗС: Російськомовних ЗМІ та шкіл в Україні більше, ніж україномовних в РФ [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://www.ukrinform.ua/rubric-society/1630996-mzs_rosiyskomovnih_zmi_ta_shkil_v_ukraini_bilshe_nig_ukrainomovnih_v_rf_1916879.html. – Дата звернення: 28.07.2017. – Назва з екрана.

2. Випуск видавничої продукції в Україні в 2005 році [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrbook.net/statistika/statistika_2005.htm. – Дата звернення: 28.07.2017. – Назва з екрана.

3. Конституція України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>. – Дата звернення: 28.07.2017. – Назва з екрана.

4. *Ожеван М.* Глобальна війна стратегічних наративів: виклики та ризики для України [Електронний ресурс] / М. Ожеван // Стратегічні пріоритети : науково-аналіт. щоквартальний зб. Серія «Політика». – 2016. – № 4 (41). – С. 30–40. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/SP_4_2016.pdf. – Дата звернення: 28.07.2017. – Назва з екрана.

5. *Горбулін В.* Вступне слово [Електронний ресурс] / В. Горбулін // Стратегічні пріоритети : науково-аналіт. щоквартальний зб. Серія «Політика». – 2016. – № 4 (41). – С. 5–6. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/SP_4_2016.pdf. – Дата звернення: 28.07.2017. – Назва з екрана.

6. *Дубов Д.* Стратегічні комунікації: проблеми концептуалізації та практичної реалізації [Електронний ресурс] / Д. Дубов // Стратегічні пріоритети : науково-аналіт. щоквартальний зб. Серія «Політика». – 2016. – № 4 (41). – С. 9–23. – Режим доступу: http://www.niss.gov.ua/public/File/Str_prioritetu/SP_4_2016.pdf. – Дата звернення: 28.07.2017. – Назва з екрана.

7. *Забужко О.* Країна без своєї історії не стане регіональним лідером [Електронний ресурс] / О. Забужко // Українська правда. – 2015. – 12.12. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/culture/2015/12/12/204689/>. – Дата звернення: 28.07.2017. – Назва з екрана.

8. *Плохій С.* Якої історії потребує сучасна Україна? [Електронний ресурс] / С. Плохій // Український історичний журнал. – 2013. – № 3. – С. 4–12. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/bitstream/handle/123456789/106615/02-Plokhyy.pdf?sequence=1>. – Дата звернення: 28.07.2017. – Назва з екрана.

9. *Плохій С.* Походження слов'янських націй. Домодерні ідентичності в Україні, Росії та Білорусії / С. Плохій. – Київ : Критика, 2015. – 456 с.

10. *Віднянський С.* Національні історії в метанаративі процесу глобалізації: з європейського досвіду / С. Віднянський, А. Мартинов // Український історичний журнал. – 2013. – № 6. – С. 4–17.

11. *Касьянов Г.* Національні історії та сучасна історіографія: виклики й небезпеки при написанні нової історії України / Г. Касьянов, О. Толочко // Український історичний журнал. – 2012. – № 6. – С. 4–24.

12. *Майборода О.* «Національна історія» заслуговує бути більш живою, ніж мертвою / О. М. Майборода // Український історичний журнал. – 2013. – № 1. – С. 24–28 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://dspace.nbuv.gov.ua/handle/123456789/106422>. – Дата звернення: 29.07.2017. – Назва з екрана.

13. *Ліщук-Торчинська Т. П.* Філософсько-історичні трактування поняття «історичний наратив» / Т. П. Ліщук-Торчинська // Науковий вісник Східноєвропейського національного університету ім. Лесі Українки / [редкол.: Р. А. Арцишевський та ін.]. – 2014. – № 27 (276) – С. 85–90 (Філософські науки).

14. Власний наратив замість контрпропаганди [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/vlasniy_narativ_zamist_kontrpropagandi/. – Дата звернення: 29.07.2017. – Назва з екрана.

15. Россия к 2020 году введет систему фильтрации Интернета [Электронный ресурс] // БизнесЦензор. – 2017. – 02.08. – Режим доступа: https://biz.censor.net.ua/news/3030490/rossiya_k_2020_godu_vvedet_sistemu_filtratsii_interneta. – Дата обращения: 29.07.2017. – Загл. с экрана.

16. *Рюзен Й.* Нові шляхи історичного мислення / Йорн Рюзен ; [пер. з нім. В. Камянець]. – Львів : Літопис, 2010. – 358 с.

17. *Забужко О.* Донецьк міг би стати чудовим місцем для всесвітнього біенале з кітчу [Електронний ресурс] / Оксана Забужко // Україн-

ська правда. – 2011. – 22.11. – Режим доступу: <https://life.pravda.com.ua/society/2011/11/22/89952/>. – Дата звернення: 29.07.2017. – Назва з екрана.

18. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25 лют. 2017 р. № 47/2017 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/47/2017>. – Дата звернення: 30.07.2017. – Назва з екрана.

19. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 вересня 2015 року «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ Президента України від 24 верес. 2015 р. № 555/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/555/2015>. – Дата звернення: 04.08.2017. – Назва з екрана.

20. Дорожня карта Партнерства у сфері стратегічних комунікацій між Радою національної безпеки і оборони України та Міжнародним секретаріатом НАТО [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mfa.gov.ua/mediafiles/sites/nato/files/Roadmap_Ukr.pdf. – Назва з екрана.

21. *Линд У. С.* К войнам четвертого поколения [Электронный ресурс] / У. С. Линд и др. – Режим доступа: www.redstar.ru/index.php/newspaper/item/8003-k-vojnjam-chetvjortogo-pokoleniya. – Дата обращения: 11.08.2017. – Загл. с экрана.

22. *Lind W. S.* Understanding Fourth Generation War [Electronic resource] / W. S. Lind. – Mode of access: <http://original.antiwar.com/lind/2004/01/15/understanding-fourth-generation-war/>. – Date of the application: 11.08.2017. – Title from the screen.

23. *Faith R.* Fifth-generation warfare: taste the color revolution rainbow [Electronic resource] / R. Faith. – Mode of access: <https://news.vice.com/article/fifth-generation-warfare-taste-the-color-revolution-rainbow>. – Date of the application: 11.08.2017. – Title from the screen.

24. *Lind W. S.* Fifth generation warfare? [Electronic resource]. – Mode of access: www.dnipogo.org/lind/lind_2_03_04.htm. – Date of the application: 11.08.2017. – Title from the screen.

25. *Karber P.* Russia's new generation Warfare [Electronic resource]. – Mode of access: www.ausa.org/articles/russia%E2%80%99s-new-generation-warfare. – Date of the application: 11.08.2017. – Title from the screen.

26. *Почепцов Г.* Пост-правда и новое поколение войны, или Почему произошло возвращение пропаганды [Электронный ресурс] / Г. Почепцов. – Режим доступа: <http://www.relga.ru/Environ/WebObjects/tguwww.woa/wa/Main?textid=4910&level1=main&level2=articles>. – Дата обращения: 09.08.2017. – Загл. с экрана.

27. *Почепцов Г.* Пропаганда и память: конструирование прошлого и настоящего [Электронный ресурс] / Г. Почепцов – Режим доступа: <http://hvylya.net/analytics/society/propaganda-i-pamyat-konstruirovaniie-proshlogo-i-nastoyashhego.html>. Дата обращения: 09.08.2017. – Загл. с экрана.

28. *Лихачев Н.* «Википедия» разъяснила переименование статьи о Киевской Руси [Электронный ресурс] / Н. Лихачев. – Режим доступа: <https://tjournal.ru/50203-wikipedia-kievskaya-rus>. – Дата обращения: 12.08.2017. – Загл. с экрана.

29. *Савченко В. А.* Формування вимог до домінуючого стратегічного метанаративу для нейтралізації агресивних стратегічних нарративів опонентів [Електронний ресурс] / В. А. Савченко, Т. М. Дзюба, І. А. Діба // Сучасні інформаційні технології у сфері безпеки та оборони. – 2016. – № 1 (25). – С. 192–197. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sitsbo_2016_1_37. – Назва з екрана.

30. *Почепцов Г. Г.* Стратегічні комунікації: стратегічні комунікації в політиці, бізнесі та державному управлінні : навч. посіб для студ. і аспір. / Г. Почепцов. – Київ : Альтерпрес, 2008. – 216 с.

31. *Іщенко В. М.* Електронне урядування як нова модель державного управління / В. М. Іщенко // Менеджер: Вісн. Донецьк. держ. ун-ту управління. – 2012. – № 3. – С. 78–82.

32. *Ліпкан В. А.* Концептуальний аналіз артикуляції стратегічних комунікацій в посланні президента України [Електронний ресурс] / В. А. Ліпкан. – Режим доступа: <http://goal-int.org/konceptualnij-analiz-artikulyacii-strategichnix-komunikacij-v-poslanni-prezidenta-ukraini/>. – Назва з екрана.

33. *Соловійов С.* Стратегічні комунікації в державному управлінні: впровадження в Україні [Електронний ресурс] / С. Соловійов // Актуальні проблеми державного управління. – 2016. – № 3 (67). – С. 93–96. – Режим доступа: http://nbuv.gov.ua/UJRN/apdyo_2016_3_17. – Назва з екрана.

34. МІП розповсюджує соціальну рекламу з питань протидії проявам сепаратизму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://mip.gov.ua/news/546.html>. – Дата звернення: 07.08.2017. – Назва з екрана.

35. *Петров В. В.* Щодо становлення системи стратегічних комунікацій органів державної влади у контексті розвитку відносин з НАТО [Електронний ресурс] / В. В. Петров // Стратегічні пріоритети. Серія «Політика». – 2016. – № 4. – С. 26–28. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/sppol_2016_4_5. – Назва з екрана.

36. *Шеломенцев В. П.* Правове забезпечення системи кібернетичної безпеки України та основні напрями її удосконалення / В. П. Шеломенцев // Боротьба з організованою злочинністю і корупцією (теорія і практика). – 2012. – № 1 (27). – С. 312–320.

37. ГО «Детектор медіа» презентувала Індекс інформаційного впливу Кремля [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/go_detektor_media_prezentovala_informatsiyного_vplivu_kremlya/. – Дата звернення: 09.08.2017. – Назва з екрана.

38. Мінінформполітики назвало сім наративів, які використовує Кремль у війні проти України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://detector.media/infospace/article/126898/2017-06-12-mininformpolitiki-nazvalo-sim-narativiv-yaki-vikoristovue-kreml-u-viini-proti-ukraini/>. – Дата звернення: 09.08.2017. – Назва з екрана.

39. *Кретов П.* Медійний дискурс влади та національна ідентичність / П. Кретов, О. Кретова // INTERMARUM: історія, політика, культура. – 2015. – Вип. 2. – С. 364–375.

40. *Полевий В.* Російська пропаганда: причини ефективності та інструменти протидії [Електронний ресурс] / В. Полевий // Інформаційно-аналітичний центр Національної безпеки України. – 2016. – 02.11. – Режим доступу: <http://mediarbo.org/2016/11/02/rosiyska-propaganda-prichini-efektivnosti-ta-instrumenti-protidiyi/>. – Дата звернення: 11.08.2017. – Назва з екрана.

41. Відповідь на інформаційну агресію має бути демократичною – Самріте Елерте [Електронний ресурс] // MediaSapiens. – 2015. – 30.03. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/media_law/government/vidpovid_na_informatsiyну_agresiyu_mae_buti_demokratichnoyu_samrite_elerte. – Дата звернення: 11.08.2017. – Назва з екрана.

42. *Огороднік О.* Резюме країни: Оксана Забужко про те, як українцям розказати світу свою story [Електронний ресурс] / О. Огороднік // Платформа. – 2015. – 15.12. – Режим доступу: <http://reinvent.platfor.ma/zabuzhko-oksana/>. – Назва з екрана.

43. *Vitalii Cherpynoga* [Електронний ресурс]. – 2017. – 29 трав. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/vitalii.cherpynoga/posts/1548798348498182>. – Назва з екрана.

44. Допис офіційного акаунту України у Twitter (2017). Запис від 26 березня (https://mobile.twitter.com/Ukraine/status/869433723867062272/photo/1?ref_src=twsrc^tfw&ref_url=http%3A%2F%2Fnn.ua%2Fukr%2Fukraine%2Fevents%2Fvikradennja-korolevi-jak-putin-sprobuvav-privlasniti-annu-jaroslavnu-1237312.html).

45. *Капсамун І.* Як навчити українську владу жити своєю історією / І. Капсамун, М. Сірук // День. – 2017. – № 91.

46. *Renaud Rebaray.* Quand Poutine annexe une reine de France [Electronic resource] / Renaud Rebaray // Libération. – 2017. – 1 Juin. – Mode of access: <http://comite-ukraine.blogs.liberation.fr/2017/06/01/quand-poutine-annexe-une-reine-de-france/>. – Title from the screen.

47. Викрадення королеви. Як Путін спробував привласнити Анну Ярославну [Електронний ресурс] // Новое время. – 2017. – 31 трав. – Режим доступу: <http://nn.ua/ukr/ukraine/events/vikradennja-korolevi-jak-putin-sprobuvav-privlasniti-annu-jaroslavnu-1237312.html>. – Назва з екрана.

48. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / В. М. Горовий ; відп. ред. О. С. Онищенко ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2015. – 284 с.

49. *Ассман А.* Новое недовольство мемориальной культурой / Алейда Ассман; пер. с нем. Б. Хлебникова. – Москва : Новое литературное обозрение, 2016. – 232 с. (Библиотека журнала «Неприкосновенный запас»).

50. *Брокмейер И.* Нарратив: проблемы и обещания одной альтернативной парадигмы / И. Брокмейер, Р. Хараре // Вопросы философии. – 2000. – № 3.

51. *Орищина М.* Історія і ЗМІ: хто творить комунікативний код культури? // М. Орищина. – День. – 2017. – 27 лип. – № 130–131.

52. Facebook-сторінка спільноти «Історія та сучасність. Україна єдина» (2016). Запис від 16 березня. (<https://www.facebook.com/gyva.istoriya/>)

videos/vb.1480596662153185/1688951741317675/?type=2&theater); Олег Леусенко (oleg_leusenko) (2016). «За двома зайцями» українською мовою, а не на русском суржике (відео) // Олег Леусенко (oleg_leusenko) Живий журнал. Запис від 22 березня (<https://oleg-leusenko.livejournal.com/4077077.html>); mysliwiec (mysliwiec) (2016). За двома зайцями Испорченнный русский язык, чи зіпсута українська мова? Коли язікі маєт значеніє // mysliwiec Живий журнал. Запис від 8 березня. (<http://mysliwiec.livejournal.com/2527638.html>).

53. Balazs B. Necessity knows no laws – the role of copyright pirates in the cultural ecosystem from printing to file sharing networks. Theses [Electronic resource] / B. Balazs. – Budapest, 2010. – Mode of access: http://www.warsystems.hu/wp-content/uploads_bodo/theses.pdf. – Title from the screen.

54. Dr. Woozie. Граємо за Україну #1: найкращі ігри [Електронний ресурс] / Dr. Woozie // LeoGaming. – 2017. – 26 лют. – Режим доступу: <https://leogaming.net/ua/site/news/igraem-za-ukrainu-1>. – Назва з екрана.

До розділу 3

1. Горбулін В. П. «Гібридна війна»: все тільки починається [Електронний ресурс] / В. П. Горбулін // Дзеркало тижня. – 2016. – № 11. – 25 берез. – Режим доступу: <http://gazeta.dt.ua/internal/gibridna-viyna-vse-tilki-rochinayetsya-.html>. – Назва з екрана.

2. Участь громадських об'єднань у протидії інформаційній агресії РФ. Аналітична записка [Електронний ресурс] // Нац. ін-т стратег. дослідж. – Режим доступу: <http://www.niss.gov.ua/articles/2335>. – Назва з екрана.

3. Листопад О. Путінську лжу зупинить «Бастіон» [Електронний ресурс] / О. Листопад // Урядовий кур'єр : газ. КМ України. – 2016. – 19 жовт. – Режим доступу: <http://ukurier.gov.ua/uk/articles/putinsku-lzhu-zupinit-bastion>. – Назва з екрана.

4. Ставлення громадян України до суспільних інститутів, електоральні орієнтації [Електронний ресурс] // Укр. центр економ. і політ. дослідж. ім. О. Разумкова. – Режим доступу: <http://razumkov.org.ua/uploads/socio/Press0417.pdf>. – Назва з екрана.

5. Конституція України : Закон від 28 черв. 1996 р. № 254 к/96-ВР (поточна редакція від 15.03.2016 р.) [Електронний ресурс] // Верховна

Рада України. Законодавство України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96%D0%B2%D1%80>. – Назва з екрана.

6. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 6 травня 2015 р. «Про Стратегію національної безпеки України» : Указ Президента України від 26 трав. 2015 р. № 287/2015 [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/287/2015/paran7#n7>. – Назва з екрана.

7. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 р. «Про Доктрину інформаційної безпеки України» : Указ Президента України від 25 лют. 2017 р. № 47/2017 [Електронний ресурс] // Офіц. інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>. – Назва з екрана.

8. Про сприяння розвитку громадянського суспільства в Україні : Указ Президента України від 26 лют. 2016 р. № 68/2016 [Електронний ресурс] // Офіц. інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/682016-19805>. – Назва з екрана.

9. Про громадські об'єднання : Закон України від 22 берез. 2012 р. № 4572-VI [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/4572-17>. – Назва з екрана.

10. Про волонтерську діяльність : Закон України від 5 берез. 2015 р. № 246-VIII [Електронний ресурс] // Верховна Рада України. Законодавство України : офіц. веб-сайт. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/3236-17>. – Назва з екрана.

11. Макарук Михайло. Про загрози Яндекса (Facebook-сторінка) [Електронний ресурс] // Facebook. – 2017. – 16.05. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/mykhailo.makaruk/posts/1253637371421535>. – Назва з екрана.

12. *Дорош С.* «Інформаційні війська» чи пропаганда – хто кого? [Електронний ресурс] / С. Дорош // Україна. ВВС. – 2017. – 1 берез. – Режим доступу: <http://www.bbc.com/ukrainian/features-39114111>. – Назва з екрана.

13. Кібервійна: огляд найуспішніших публічних операцій Українського кіберальянсу в 2016 році [Електронний ресурс] // InformNapalm. – 2017. – 2.02. – Режим доступу: <https://informnapalm.org/ua/cyberwar-2016>. – Назва з екрана.

14. ОРДіЛО. Сховище інформації про злочини проти України : веб-сайт [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://ordilo.org>. – Назва з екрана.

15. Правозахисники підготували звіт із доказами обстрілів населених пунктів Луганщини з території РФ [Електронний ресурс] // Цензор.НЕТ : веб-сайт. – 2016. – 7.07. – Режим доступу: http://ua.censor.net.ua/news/396396/pravozahysnyky_pidgotuvaly_zvit_iz_dokaza_my_obstriliv_naselenyh_punktiv_luganshyny_z_terytoriyi_rf. – Назва з екрана.

16. Чуприна Л. Соціальні мережі як інструмент реалізації громадських ініціатив / Л. Чуприна // Наук. пр. Нац. б-ки України ім. В. І. Вернадського / НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2015. – Вип. 41. – С. 54–68.

17. Горбулін В. П. Тези до другої річниці російської агресії проти України [Електронний ресурс] / В. П. Горбулін // Укр. кризовий медіа-центр. – 2016. – 18 лют. – Режим доступу: <http://uacrisis.org/ua/40347-gorbulin-tezy>. – Назва з екрана.

18. Розумний М. М. Виклики національного самовизначення : монографія / М. М. Розумний. – Київ : НІСД, 2016. – 196 с.

19. Світова гібридна війна: український фронт : монографія / за заг. ред. В. П. Горбуліна. – Київ : НІСД, 2017. – 496 с.

20. Індекс інформаційного впливу Кремля–2017. Спільний звіт за результатами дослідження [Електронний ресурс]. – Київ : ГО «Детектор Медіа», 2017. – 70 с. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/content/files/dm_iik_ukr.compressed.pdf. – Назва з екрана.

21. Закликаємо всіх патріотів стати з нами пліч-о-пліч та розділити відповідальність за майбутнє Української держави – Грицак [Електронний ресурс] // Служба безпеки України : офіц. веб-сайт. – 2017. – 15.06. – Режим доступу: <https://ssu.gov.ua/ua/news/1/category/21/view/3525#sthash.wYNC64dq.Aufq2zTg.dpuf>. – Назва з екрана.

22. Дубов Д. В. Організаційно-правові проблеми впровадження системи стратегічних комунікацій в Україні [Електронний ресурс] / Д. В. Дубов, А. В. Баровська // Інформ. безпека людини, суспільства, держави. – 2017. – № 1 (21). – С. 10–16. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/iblsd_2017_1%2821%29_4. – Назва з екрана.

23. Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 2 верес. 2015 р. «Про нову редакцію Воєнної доктрини України» : Указ

Президента України № 555/2015 [Електронний ресурс] // Офіц. інтернет-представництво Президента України. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/5552015-19443>. – Назва з екрана.

24. Побудова системи державних стратегічних комунікацій України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://mip.gov.ua/files/documents/Stratcom_Report_2016_UKR_updated.pdf. – Назва з екрана.

25. Українська народна дипломатія в дії [Електронний ресурс] // Global Ukraine. – 2017. – 30 січ. – Режим доступу: <http://global-ukraine-news.org/2017/01/30/2017-rik-klyuchovuj-dlya-stvorennya-ta-realizatsiyi-derzhavnoyi-systemy-strategichnyh-komunikatsij-chastynoyu-yakoyi-ye-narodna-dyplomatiya>. – Назва з екрана.

26. Інформаційні виклики гібридної війни: контент, канали, механізми протидії : аналіт. доп. / за заг. ред. А. Баровської. – Київ : НІСД, 2016. – 109 с.

27. *Власюк О. С.* Національна безпека України: еволюція проблем внутрішньої політики : вибр. наук. пр. / О. С. Власюк. – Київ : НІСД, 2016. – 528 с.

28. МІП: Уряд ухвалив постанову про створення Міжвідомчої комісії з питань популяризації України [Електронний ресурс] // М-во інформ. політики України. – 2017. – 7 черв. – Режим доступу: <http://mip.gov.ua/news/1833.html>. – Назва з екрана.

29. Безпека інформаційного простору України. Координувати чи ні? [Електронний ресурс] // Радіо «Свобода». – 2017. – 16 листоп. – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28387220.html>. – Назва з екрана.

30. *Почепцов Г. Г.* Стратегические коммуникации: стратегические коммуникации в политике, бизнесе и государственном управлении / Г. Г. Почепцов. – Киев : Альтерпрес, 2008. – 216 с.

31. *Кушнір О. В.* Поняття та сутність стратегічних комунікацій у сучасному українському державотворенні / О. В. Кушнір // Право і суспільство. – 2015. – № 6. – С. 27–31.

32. *Соловійов С. Г.* Основні характеристики стратегічних комунікацій / С. Г. Соловійов // Вісн. Нац. ун-ту цивільного захисту України. – 2016. – Сер.: Державне управління. – Вип. 1. – С. 165–170.

33. *Соловійов С. Г.* Супровід реформ: виклики для стратегічних комунікацій / С. Г. Соловійов [Електронний ресурс] // Восточно европ. науч.

журн. – 2017. – 27.02. – Режим доступа: <http://eesa-journal.com/2017/02/27/suprovid-reform-vikliki-dlya-strategichnix-komunikacij>. – Загл. с экрана.

34. Баровська А. В. Стратегічні комунікації: досвід НАТО / А. В. Баровська // Стратег. пріоритети. – 2015. – № 1 (34). – С. 147–152.

35. Ліпкан В. А. Експертний висновок на проект Стратегії розвитку ефективних комунікацій у ЗСУ [Електронний ресурс] / В. А. Ліпкан // Глобальна орг. союзн. лідерства : веб-сайт. – Режим доступу: <http://goal-int.org/ekspertnij-visnovok-na-proekt-strategii-rozvitku-efektivnix-komunikacij-u-zsu>. – Назва з екрана.

36. Ліпкан В. А. Роль стратегічних комунікацій в протидії гібридній війні проти України [Електронний ресурс] / В. А. Ліпкан // Глобальна орг. союзн. лідерства. – Режим доступу: <http://goal-int.org/rol-strategichnix-komunikacij-v-protidii-gibridnij-vijni-proti-ukraini>. – Назва з екрана.

37. Гуцал С. Публічна дипломатія та стратегічні комунікації [Електронний ресурс] / С. Гуцал. – Режим доступу: journals.iir.kiev.ua/index.php/pol_n/article/viewFile/2769/2473. – Назва з екрана.

38. Тихомирова Є. Б. Стратегічні комунікації як один з пріоритетів глобальної стратегії зовнішньої політики і безпеки ЄС / Є. Б. Тихомирова // Міжнар. відносини / Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Інститут міжнар. відносин. – Київ, 2017. – Сер.: Політичні науки : електрон. вид. – № 14.

39. Strategic communications – East and South. Report [Electronic resource] / Antonio Missiroli, Jan Joel Andersson, Florence Gaub, Nicu Popescu, John-Joseph Wilkins et al. – 2016. – 29 July. – № 30. – Mode of Access: http://www.iss.europa.eu/uploads/mdia/Report_30_Stratcoms.pdf. – Title from the screen.

40. ЕС теперь выпускает «Дайджест дезинформации» и на русском языке [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.euneighbours.eu/ru/east/stay-informed/news/es-teper-vypuskaet-daidzest-dezinformacii-i-na-russkom-azyke>. – Загл. с экрана.

До розділу 4

1. Політична енциклопедія / редкол.: Ю. Левенець (голова), Ю. Шаповал (заст. голови) [та ін.]. – Київ : Парламент. вид-во, 2012. – 808 с.

2. *Луцишин Г.* Національна консолідація України в умовах демократизації / Г. Луцишин // Наук. пр. Політологія. – 2012. – Вип. 170. – С. 51–55.

3. *Дашевська О. В.* Національно-державна ідентичність як шлях до геополітичного визначення України / О. В. Дашевська // Сучасне суспільство. – 2015. – № 2. – С. 50–59; *Пелагеша Н. Є.* Українська державна ідентичність в контексті євроінтеграції / Н. Є. Пелагеша // Гуманіт. вісн. ЗДІА. – 2006. – Вип. 25. – С. 113–122.

4. *Солощенко П.* Национальная консолидация в Казахстане как результат развития коммуникативно-компетентного общества [Электронный ресурс] / П. Солощенко // G-Global. – 2017. – 9 марта. – Режим доступа: <http://group-global.org/ru/publication/60759-nacionalnaya-konsolidaciya-v-kazahstane-kak-rezultat-razvitiya-kommunikativno>. – Загл. с экрана.

5. *Верменич Я. В.* Конструювання української ідентичності: національні й регіональні проекти другої половини ХІХ – початку ХХ ст. / Я. В. Верменич. – Київ : Ін-т історії України НАН України, 2016. – 356 с.

6. *Хабермас Ю.* Теория коммуникативного действия / Ю. Хабермас // Вестн. Моск. ун-та. – 1993. – Сер. 7: Философия. – № 4. – С. 43–63.

7. *Сычева Е. В.* К проблемам понимания термина «дискурс» / Е. В. Сычева // Молодой ученый. – 2011. – № 3. – Т. 2. – С. 42–46.

8. *Дождиков В. Г.* Краткий энциклопедический словарь по информационной безопасности // В. Г. Дождиков, М. И. Салтан. – Москва : ИАЦ «Энергия», 2010. – 240 с.

9. *Курбан О. В.* Сучасні інформаційні війни в мережевому онлайн-просторі / О. В. Курбан. – Київ : ВІКНУ, 2016. – 286 с.

10. *Горовий В. М.* Національні інформаційні процеси в умовах глобалізації : монографія / В. М. Горовий. – Київ, 2015. – 332 с.

11. *Демина Н. А.* Коммуникативное общество и его рациональность: Социально-философский анализ [Электронный ресурс] / Н. А. Демина // disserCat – электрон. б-ка диссертаций. – Режим доступа: <http://www.dissercat.com/content/kommunikativnoe-obshchestvo-i-ego-ratsionalnost-sotsialno-filosofskii-analiz>. – Загл. с экрана.

12. *Могилевская Г. И.* Информационная война в социальных сетях [Электронный ресурс] / Г. И. Могилевская // Молодой ученый. – Режим доступа: <https://moluch.ru/archive/95/21400>. – Загл. с экрана.

13. *Спиридонов М.* «ВКонтакте» и «Одноклассников» ждет медленная и мучительная смерть? [Электронный ресурс] / М. Спиридонов. – Режим доступа: <http://galleo.ru/articles/deading>. – Загл. с экрана.
14. *Гвоздик О.* Соціальні мережі – вільний обмін думками чи маніпулювання свідомістю? [Електронний ресурс] / О. Гвоздик. – Режим доступу: <http://xpress.sumy.ua/article/society/5700>. – Назва з екрана.
15. *Пустовойтова Е.* Влияние через социальные сети и экспорт революции [Электронный ресурс] / Е. Пустовойтова. – Режим доступа: <http://komitet.net.ua/article/print/74543>. – Загл. с экрана.
16. Соціальні мережі як інструмент взаємовпливу влади та громадянського суспільства / [О. С. Онищенко, В. М. Горовий, В. І. Попик [та ін.] ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського, Асоц. б-к України. – Київ, 2014. – 295 с.
17. Stopfake. Борьба с неправдивой информацией о событиях в Украине. [Электронный ресурс]. – Режим доступа: www.stopfake.org. – Загл. с экрана.
18. *Ковалевич Б.* Соціальні мережі як новий інструмент ведення інформаційних війн у сучасному світі / Б. Ковалевич // Грані. – 2014. – № 4. – С. 118–121.
19. *Могилевская Г. И.* Сетевые ресурсы как технологии управляемого протеста [Электронный ресурс] / Г. И. Могилевская, А. В. Трифонова. – Режим доступа: <http://ucom.ru/doc/na.2016.03.04.387.pdf>. – Загл. с экрана.
20. *Дамье В.* Социальные движения протеста начала XXI века [Электронный ресурс] / В. Дамье // Международ. асоц. трудящихся. – Режим доступа: <http://www.aitrus.info/node/4393>. – Загл. с экрана.
21. *Турченко Ю. В.* Використання соціальних мереж у здійсненні деструктивних інформаційно-психологічних впливів на особовий склад військ (сил) та органи військового управління / Ю. В. Турченко // Зб. наук. пр. Військ. ін-ту Київ. нац. ун-ту ім. Т. Шевченка. – 2015. – Вип. 50. – С. 137–146.
22. *Леон Г.* Психология народов и масс / Г. Леон. – Санкт-Петербург : Макет, 1995. – 320 с.
23. Стало відомо, скільки українців користуються забороненими «ВКонтакте», «Одноклассники» та «Яндекс» [Електронний ресурс] // Espresso.tv. – 2017. – 16 трав. – Режим доступу: https://espresso.tv/news/2017/05/16/stalo_vidomo_skilky_ukrayinciv_korystuyutsya_zaboronenyму_quotvkontaktequot_quotodnoklassnykyquot_ta_quotyandeksquot_infografika. – Назва з екрана.

24. Українці забувають про «ВКонтакте»: як виглядає список популярних сайтів [Електронний ресурс] // 24 : телеканал новин. – 2017. – 8 серп. – Режим доступу: https://24.tv.ua/ukrayintsi_zabuvayut_pro_vkontakte_yak_viglyadaye_spisok_populyarnih_saytiv_n850444. – Назва з екрана. – Дата звернення: 06.11.2017; «ВКонтакте» опинилися за межами топ-10 найпопулярніших сайтів в Україні [Електронний ресурс] // 24 : телеканал новин. – 2017. – 3 жовт. – Режим доступу: https://24.tv.ua/vkontakte_opinilisy_a_zamezhami_top_10_naupopulyarnishih_saytiv_v_ukrayini_n872112. – Назва з екрана.

25. Радник міністра внутрішніх справ запропонував цензурувати Інтернет [Електронний ресурс] // Міст : тижн. для українців усього світу. – Режим доступу: <http://meest-online.com/ukraine/policy/radnyk-ministra-vnutrishnih-sprav-zaproponuvav-tsenzuruvaty-internet>. – Назва з екрана.

26. Facebook – украї цікавий інструмент використання в інформаційній війні [Електронний ресурс] // Радіо «Свобода». – Режим доступу: <https://www.radiosvoboda.org/a/28135538.html>. – Назва з екрана.

27. Ющук Е. Л. Информационная война в социальных сетях [Электронный ресурс] / Е. Л. Ющук. – Режим доступу: <http://yushchuk.ru/internet-razvedka/informacionnaya-voina-v-socialnyh-setyah>. – Назва з екрана.

28. Иллирионов А. Вызовы информационной войны для свободного общества и возможная контрстратегия. Выступление на XIX Форуме открытого общества Эстонии. Таллинн, 18 сент. 2014 г. [Электронный ресурс] // А. Иллирионов. – Режим доступа: <http://aillarionov.livejournal.com/735489.html>. – Загл. с экрана.

29. Ослон А. Уолтер Липпман о стереотипах: выписки из книги «Общественное мнение» / А. Ослон // Социальная реальность. – 2006. – № 4. – С. 125–141; Семендяева О. Ю. Критический анализ концепций «стереотипа» в социальной психологии США / О. Ю. Семендяева // Социологические теории и социальные изменения в современном мире. – Москва : ИСИ, 1986. – С. 184–196.

30. Шестов Н. И. Политический миф теперь и прежде / Н. И. Шестов ; под ред. А. И. Демидова. – Москва : ОЛМА ПРЕСС, 2005. – 414 с.

31. Блинова О. Є. Соціальні стереотипи як прояв соціального мислення [Електронний ресурс] / О. Є. Блинова // Актуальні пробл. психології :

зб. наук. пр. Ін-ту психології ім. Г. С. Костюка НАПН України. – Режим доступу: <http://ekhsuir.kspu.edu/bitstream/123456789/710/1>. – Назва з екрана.

32. *Носов В.* Окремі аспекти протидії інформаційній війні в Україні [Електронний ресурс] / В. Носов, О. Манжай. – Режим доступу: univd.edu.ua/scienceactivity/index.php?usid=192&fid=898. – Назва з екрана.

33. *Osepashvili D.* New Media and Russian-Georgian August 2008 War / Osepashvili D. // *Journalism and Mass Communication*. – 2014. – Vol. 4, N 6. – pp. 360–366.

34. *Чистяков З.* Противодействие негативу в информационном пространстве: методические рекомендации / З. Чистяков, М. Шпаченко // Агентство конфликтного PR – /PR і Z/. – 2012. – 32 с.

35. *Рязанцева І. М.* Проблемні питання розбудови національної системи кібербезпеки / І. М. Рязанцева, В. В. Тулупов // *Право і безпека*. – 2014. – № 2 (53). – С. 140–144.

До розділу 5

1. *Моисеев Н. Н.* Человек и ноосфера / Н. Н. Моисеев. – Москва : Молодая гвардия, 1990. – С. 166.

2. Указ Президента України № 47/2017 «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 29 грудня 2016 року «Про Доктрину інформаційної безпеки України»» [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Президента України Петра Порошенка. – Режим доступу: <http://www.president.gov.ua/documents/472017-21374>. – Назва з екрана.

3. *Давидова І. О.* Бібліотечне виробництво в інформаційному суспільстві: монографія / І. О. Давидова. – Харків : ХДАК, 2005. – С. 240.

4. Інтернет-ЗМІ як об'єкт бібліотечної інформаційної діяльності : монографія / С. В. Горова ; НАН України, Нац. б-ка України ім. В. І. Вернадського. – Київ, 2013. – С. 80.

5. *Баранов О. А.* Подолання цифрової нерівності – шлях до побудови інформаційного суспільства в Україні / О. А. Баранов // Інформаційне суспільство. Шлях України. – Київ : Фонд «Інформаційне суспільство України». – 2004. – С. 117.

6. Авраамова Е. М. Некоторые проблемы культурно-информационных благ в контексте социальных перемен / Е. М. Авраамова // Информатизация общества. – Москва : ИСЭПН РАН, 1992. – С. 77.

7. *Вериян Х. Р.* Экономическая теория информационных технологий / Х. Р. Вериян // Социально-экономические проблемы информационного общества. – Сумы : 2005. – С. 214–277.

8. Напрями розвитку інформаційного суспільства // Інформаційне суспільство. Шлях України. – Київ : Інформ. суспільство України, 2004. – С. 52.

9. Громадська думка про правотворення : бюл. опер. матеріалів на базі аналізу прав. електрон. інформації [Електронний ресурс] // НБУВ. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>. – Назва з екрана.

10. «Соціальні мережі як чинник інформаційної безпеки» [Електронний ресурс] // НБУВ. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>. – Назва з екрана.

11. Фонд Президентів України [Електронний ресурс] // НБУВ. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>. – Назва з екрана.

12. *Юрженко Л. В.* Соціальна структура суспільства / Л. В. Юрженко. – Київ : АПСВ, 2005. – С. 277.

13. Интернет-преступность [Электронный ресурс] // Газета «Сегодня». – Режим доступа: http://archive.segodnya.ua/pdf/12_27/120207_seg_kie_14.pdf. – Загл. с экрана.

14. «Україна: події, факти, коментарі»: бюлетень електронної інформації [Електронний ресурс] // НБУВ. – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>. – Назва з екрана.

15. Російська пропаганда в Німеччині, Польщі та Грузії: що нового? [Електронний ресурс] // MediaSapiens. – Режим доступу: http://osvita.mediasapiens.ua/monitoring/advocacy_and_influence/rosiyska_propaganda_v_nimechchini_polschi_ta_gruzii_scho_novogo/. – Назва з екрана.

16. В США заговорили о борьбе с пропагандой Кремля методами «холодной войны» [Електронний ресурс] // StopFake. – Режим доступу: <https://www.stopfake.org/v-ssha-zagovorili-o-borbe-s-propagandoj-kremlya-metodami-holodnoj-vojny/>. – Назва з екрана.

17. Експерти зафіксували 2,5 тисячі прикладів дезінформації з боку Росії: головна мішень – Меркель [Електронний ресурс] // УНІАН. – Режим доступу: <https://www.unian.ua/world/1738986-eksperti-zafiksuvali-25-tisyachi-prikladiv-dezinformatsiji-z-boku-rosiji-golovna-mishen-merkel.html>. – Назва з екрана.

18. Війна з брехнею. Чому Європа програє російській пропаганді. – [Електронний ресурс] // Espresso.tv. – Режим доступу: http://espresso.tv/article/2016/10/25/quotrasha_tudeyquot_i_kompaniya_yak_yevropa_protydiye_rosiyskiy_propagandi. – Назва з екрана.

The shaping of strategic narrative for information support of the re-integration of the temporarily occupied territory into common Ukrainian context : [monograph] / V. Horovyi (project leader), O. Onyshchenko, Y. Polovynchak et al.] ; The National Academy of Sciences of Ukraine, V. I. Vernadsky National Library of Ukraine. – Kyiv, 2017. – 212 p.

ISBN 978-966-02-8374-9

The monograph deals with processes of informational resource' improving for its effective using in society evolution. Growing importance of narrative information and analytical products including those relate to using in states' confrontation held in information space is under consideration as well.

For scholars, practitioners in informatization sphere, common readers.

Наукове видання

ГОРОВИЙ Валерій Микитович, ОНИЩЕНКО Олексій Семенович,
ПОЛОВИНЧАК Юлія Миколаївна та ін.

**ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЧНОГО НАРАТИВУ
ІНФОРМАЦІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕІНТЕГРАЦІЇ
ТИМЧАСОВО ОКУПОВАНИХ ТЕРИТОРІЙ
У ЗАГАЛЬНОУКРАЇНСЬКИЙ КОНТЕКСТ**

Редактори: Т. Дубас, Л. Сісіна, О. Федоренко, Ю. Шлапак
Технічний редактор Т. Дубас
Комп'ютерна верстка: Г. Булахова

Підп. до друку 14.12.2017. Формат 70x100/16.
Ум. друк. арк. 17,09. Обл.-вид. арк. 11,33.
Наклад 300 пр. Зам. № 31.

Видавець і виготовлювач
Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського
03039, Київ, Голосіївський просп., 3.

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи
до Державного реєстру видавців, виготівників
і розповсюджувачів видавничої продукції
ДК № 1390 від 11.06.2003 р.